

LXIX. ÉV.

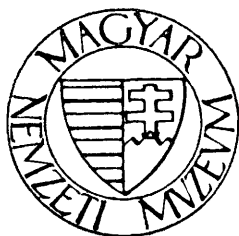
NEGYEDIK FOLYAM

1945 JAN.-DEC.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

SZERKESZTI
VARJAS BÉLA

1945. évi folyam * I.—IV. füzet.

BUDAPEST

KIADJA A M. NEMZ. MÚZEUM ORSZ. SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA 1946

A Magyar Könyvszemle

Szerkesztő- és Kiadó-Bizottságának tagjai

BISZTRAY GYULA, a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem ny. r. tanára, DEZSÉNYI BÉLA, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának osztályvezető könyvtárnoka, GYÖRKE JÓZSEF egyetemi magántanár, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának főigazgatója, MÁTRAI LÁSZLÓ egyetemi magántanár, a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem könyvtárának főigazgatója, TRÓCSÁNYI ZOLTÁN, a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem nyilvános rendes tanára, VARJAS BÉLA egyetemi magántanár, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának igazgatója, szerkesztő.

A Magyar Könyvszemle

negyedévenként megjelenő egy-egy füzetének alapára 10 pengő (könyvkereskedésekben 12 pengő). Az évi előfizetés *alapára* 40 pengő. A beküldendő összeg a *postai befizetés napján érvényes* könyvkereskedői szorzószám alapján számítandó ki.

Postatakarékpénztári csekk számla: 4662.

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

BUDAPEST, VIII., MÚZEUM-KÖRÚT 14.

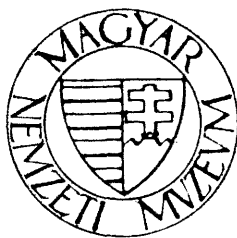
MAGYAR KÖNYVSZEMLE

SZERKESZTI

VARJAS BÉLA

NEGYEDIK FOLYAM. * LXIX. ÉV.

1945. ÉVFOLYAM

BUDAPEST

KIADJA

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA

1946.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

NEGYEDIK FOLYAM. * LXIX. ÉV.

1945.

TARTALOM.

1. TANULMÁNYOK.

	Lap
BERKOVITS ILONA: Egy Corvin-kódex származása	22
GERÉZDI RABÁN: Aldus Manutius magyar barátai	38
PÁSZTOR LAJOS: Károlyi Sándor önéletrajzának ismeretlen részlete 1698—1703	99
TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: A budapesti német könyvharácsolás	1

2. KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

DIÓSDI ELEKES GYÖRGY: Borbélysebészek könyvtára	130
G. A.: Zolnai Klára 1892—1945	122
GÁSPÁR MARGIT: A kötelezpéldányszolgáltatás fejlődése és visszavezetése az utóbbi esztendőkből	124
HUBAY ILONA: Joó Tibor 1901—1945	123
SZEMZŐ PIROSKA: A Lenin-könyvtár	126

3. FIGYELŐ.

Könyvkiadás Észak-Németországban	137
Könyvtárak Kanadában	134
A mai olasz könyvkiadás	135

4. ISMERTETÉSEK.

K. DEDINSZKY IZABELLA: Zeneművek 1936—1940. Ism.: VÉCSEY JENŐ ..	142	—
JÁVOR EGON: Hét kézíratos pozsonyi missale a Nemzeti Múzeumban. Ism.: K. WALDAPFEL ESZTER	139	—
KARSAI GÉZA: Középkori vízkereszt-játékok. Ism.: GÁBRIEL ASZTRIK ..	140	—
KERTÉSZ MIHÁLY: A Népszava története. Ism.: KÖ ISTVÁN	141	

*

HÍREK: Nemzeti Múzeumi terveink — A Léderer Rudolf-féle könyvtár — Országos Gyűjteményügyi Bizottság — Ernyei József kéziratgyűjteménye — Könyvtárközi bizottság — Bisztray Gyula — Berkovits Ilona — A Budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Sajtótudományi Intézete — Franciaországban megjelenő lapok	145
RÉSUMÉ — EXTRACT — INHALTSANGABE	150
NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ	158

A BUDAPESTI NÉMET KÖNYVHARÁCSOLÁS.

I.

A Budapesti Közlöny 1944. április 30-i számában rendelet jelent meg „a magyar szellemi életnek a zsidó szerzők írói műveitől való megóvása tárgyában“.

Ez a rendelet, amely egyik láncszeme volt azoknak a sorozatos intézkedéseknek, amelyekkel a levitézlett fasiszta-rendszer, nyíltan hirdetett programjának megfelelően, ki akarta irtani a magyar néppel érzésben, gondolkodásban rég összeforrott hazai zsidóságot s még szellemi hatásának emlékeit is el akarta tüntetni, — oly könyvtörténeti esemény, amelyet a magyar könyvtörténet folyóirata nem hagyhat figyelmen kívül. Hogy a Magyar Könyvszemlének a zsidótörvényekkel szemben mi volt az álláspontja, azt e folyóirat olvasói előtt nem kell magyaráznunk, s laikusok számára is elegendő, ha csak az 1939. óta megjelent füzetekre, de különösen az 1944. január—márciusi számra hivatkozunk, melyeknek munkatársai túlnyomórészen demokratikus gondolkozású, mindenkor magyar humanista eszményekért lelkesedő tudósok voltak, közreműködtek a Magyar Könyvszemle szellemének kialakításában s később részeseivé váltak azoknak az üldöztetéseknek, melyek a magyar társadalom egy részére, idegen téveszméknek a magyar politikai gondolkodásba átplántálása miatt szakadtak.

A kormányrendelet, amellyel a „zsidó“ szerzők által írt magyar, vagy magyar nyelvre fordított könyvek üldözése megindult, a következő:

A m. kir. minisztérium 10.800/1944. M. E. számú rendelete
a magyar szellemi életnek a zsidó szerzők írói műveitől való megóvása tárgyában.

A m. kir. minisztérium a honvédelemről szóló 1939 : II. tc. 141. §-ának (2) bekezdésében és 212. §-ában, valamint az 1942 : XIV. tc. 28. §-ában foglalt felhatalmazás alapján a következőket rendeli:

Magyar Könyvszemle 1945. I.-IV. füzet.

1. §.

A jelen rendelet hatálybalépése után zsidó szerző írói művét többszörösíteni, közzétenni és forgalomba hozni nem szabad; tudományos tárgyú írói mű többszörösítésére, közzétételére és forgalombahelyezésére közérdekből a vallás- és közoktatásügyi miniszter a m. kir. miniszterelnökkel egyetértve kivételesen engedélyt adhat.

2. §.

A jelen rendelet mellékletében felsorolt zsidó szerzők műveinek a kiadó-nál, nyomdavállalatnál, kereskedőnél és általában a forgalombahozatallal vagy a terjesztéssel foglalkozó — akár természetes, akár jogi személy által fenntartott — vállalatnál lévő és forgalombahozatalra szánt példányait terjesztetni (1914: XIV. tc. 8. §), kölcsönadni, vagy bármily más módon használatba bocsátani nem szabad.

3. §.

Az előbbi §-ban felsorolt, úgyszintén a könyvkölcsönzéssel foglalkozó vállalatok, valamint a nyilvános könyvtáraknak, továbbá az egyesületi, iskolai, intézeti és az egyéb olyan könyvtáraknak vezetői, amelyekből könyveket bárki-nek vagy a személyek bizonyos körének (egyesület vagy társaskör tagjainak, iskola tanulóinak, stb.) olvasásra vagy egyéb használatra kiadnak, kötelesek az előbbi §-ban meghatározott műveknek forgalombahozatalra, illetőleg kikölcsönzésre, vagy könyvtári használatra szánt példányait a jelen rendelet hatálybalépésétől számított 15 nap alatt kimutatásba foglalni és a kimutatás öt azonos példányát az említett határidőben a sajtóügyek m. kir. kormánybiztosához (Budapest, I. ker., Uri-utca 18. sz.) bemutatni.

A kimutatásnak tartalmaznia kell az írói művek szerzőjének nevét, az írói mű címét, nyelvét, jellegének (pl. szépirodalmi, tudományos, politikai, stb.) megjelölését, továbbá azt, hogy az írói műből hány példány van a bejelentésre kötelezett birtokában.

4. §.

A sajtóügyek m. kir. kormánybiztosa a bejelentések három példányát a Magyar Papiros Ipari Nyersanyagbeszerző Kft.-nak (Budapest, V., Zoltán-u. 16. sz.) — a továbbiakban: Kft. — küldi meg, kivéve az állam, a törvényhatóság, a község, az egyházak, alapítványok és közintézetek által tett bejelentéseket.

A Kft. a kormánybiztos által megküldött bejelentések alapján a bejelentőket felhívja, hogy bejelentett példányokat a felhívásban meghatározott időben és helyen szolgáltatassák be. A Kft.-nak a felhívásokat úgy kell kibocsátania, hogy a bejelentett példányokat legkésőbb az 1944. évi június hó 15. napjáig összegyűjtse. A bejelentők a Kft. felhívásának kötelesek eleget tenni.

A gyűjtőhelyre való szállítás költségei a beszolgáltatót terhelik. A Kft. az írói mű beszolgáltatót példányaiért a hulladékpapír hatóságilag megállapított árát téríti meg. A Kft. a sajtótermékek beszolgáltatásáról vagy annak elmulasztásáról az 1944. évi június hó 30. napjáig jelentést tesz a sajtóügyek m. kir. kormánybiztosának.

5. §.

A Kft. köteles a beszolgáltatott példányok megsemmisítéséről összehúzás útján késedelem nélkül gondoskodni. A sajtóügyeek m. kir. kormánybiztosa személyesen vagy megbízottja útján megfelelő módon ellenőrzi, hogy a beszolgáltatott összes példányok megsemmisíttessenek.

6. §.

A 4. §-ban említett könyvtárakban lévő példányokra vonatkozó bejelentéseket a kormánybiztos a könyvtár fenntartója vagy felügyelő hatósága szerint illetékes miniszternek küldi meg. Az illetékes miniszter gondoskodik arról, hogy a könyvtár fenntartója, illetőleg felügyelő hatósága a bejelentett írói művek példányait elkülönítve őrizze és azokat csupán indokolt tudományos kutatás céljára adja ki.

7. §.

A jelen rendelet rendelkezéseit megfelelően alkalmazni kell azoknak a zsidó szerzőknek írói művei tekintetében is, akiket a miniszterelnök a jelen rendelet hatálybalépése után a „Budapesti Közlöny”-ben közzétett újabb jegyzékekben megnevez. A bejelentésre a 3. §-ban megszabott határidőt ilyen esetben a jegyzék közzétételétől kell számítani: a 4. §-ban meghatározott tennivalók teljesítésére pedig a kormánybiztos állapít meg a Kft. számára határidőt.

8. §.

Annak megállapításában, hogy a jelen rendelet 1. §-ának alkalmazása szempontjából ki a nemzsidó és ki a zsidó, az 1941. XV. tc. 9. és 16. §-ának rendelkezései irányadók azzal, hogy nemzsidó az olyan személy is, aki származására és vallására nézve az említett 9. § utolsó bekezdésében foglalt meghatározásnak megfelel, feltéve, hogy nem kötött, illetőleg mindaddig, amíg nem köt házasságot zsidóval vagy olyan nemzsidóval, akinek egy vagy két nagyszülője az izraelita hitfelekezet tagjaként született.

9. §.

Amennyiben a cselekmény súlyosabb büntetőrendelkezés alá nem esik, kihágást követ el és két hónapig, háború idején hat hónapig terjedhető elzárással büntetendő:

1. aki az 1. §-ban foglalt tilalom ellenére zsidó szerző írói művét többszörösi, közzéteszi vagy forgalombahozza;
2. aki a 2. § rendelkezése ellenére zsidó szerző írói művét terjeszti: kölcsönadja vagy használatba bocsátja;
3. aki a 3. §-ban megszabott bejelentést nem teljesíti vagy nem megfelelően teljesíti;
4. aki a 4. § rendelkezése ellenére a Kft. felhívására a bejelentett példányokat nem szolgáltatja be;
5. a Kft. felelős vezetője, ha az 5. § rendelkezése ellenére a beszolgáltatott példányok megsemmisítését el nem végezteti.

A pénzbüntetésre az 1928 : X. tc. rendelkezései irányadók azzal az eltéréssel, hogy a pénzbüntetés legmagasabb összege az 1939 : II. tc. 212. §-ának (1) bekezdésében meghatározott mértékig terjed.

A pénzbüntetés átváltoztatására, valamint a kihágás elévülésére az 1939 : II. tc. 212. §-ának (4) és (5) bekezdésében, a befolyt pénzbüntetés hovaforrására nézve pedig az 1939 : II. tc. 218. §-ának (1) bekezdésében foglalt rendelkezéseket kell alkalmazni.

A kihágás miatt az eljárás a közigazgatási hatóságnak, a rendőrség működési területén a m. kir. rendőrségnek, mint rendőri büntetőbírósnak hatáskörébe tartozik. Az 1929 : XXX. tc. 59. §-a (1) bekezdésének 3. pontjában foglalt rendelkezés szempontjából szakminiszternek a miniszterelnököt kell tekinteni.

10. §.

A jelen rendelet kihirdetésének napján lép hatályba.

Budapest, 1944. évi április hó 29-én.

Sztójay Döme s. k.
m. kir. miniszterelnök.

Melléklet a 10.800. M. E. számú rendelethez.

1. számú jegyzéke a zsidó szerzőknek, akiknek művei a közforgalomból kivonattak.

a) Magyarországiak:

Abádi Imre (Dunajecz), Adorján Andor (Lachenbacher), Ágai Adolf (Rozenzweig), Andai Ernő (Axelrad), Antal Sándor (Adler), Balázs Béla (Bauer), Ballagi Ernő (Bloch), Barát Endre (Breuer), Barta Lajos, Barta Sándor, Bede Jób (Rosenberg), Békefi (Békeffy) László (Kann), Benamy Sándor (Berger), Bernstein Béla, Biró Lajos (Blau), Boros László (Beimel), Boross Mihály (Weiner), Böhm Vilmos, Bródy Sándor, Buchinger Manó, Buk Miklós, Bús-Fekete László (Trauerschwartz), Dénes Gyula (Freireich), Dénes Zsófia (Deutsch), Dévény Jenő (Deutsch), Drégely Gábor (Dessauer), Erdős Renée (Ehrenthal), Fábíán Béla (Feuermann), Falus László (Frankl), Faragó Jenő (Frankfurter), Fazekas Imre, Feleký László (Füchsel), Fényes Jenő (Feuerwerker), Fényes Samú (Fein), Fenyő Miksa (Fleischmann), Fodor László, Forró Pál (Friedmann), Földes Imre (Fleischmann), Földes Jolán (Grünfeld), Földi Mihály (Frank), Füst Milán (Fürst), Gábor Andor (Greiner), Gál Imre (Grünfeld), Gárdos Mariska (Grünfeld), Garvai Andor, Gelléri Mór (Glück), Gellért Oszkár (Goldmann), Gergely Győző (Ungar), Gergely Sándor, Giszkalay János (Widder), Göndör Ferenc (Kraus), Halmi Bódog, Halmi József, Hatvany Lajos báró (Deutsch), Hatvany Lily bárónő (Deutsch), Ignotus (Veigelsberg), Ignotus Pál (Veigelsberg), Indig Ottó, Jászai Samu, Jászi Oszkár (Jakubovics), Jób Dániel (Ziffer), Kabos Ede (Rosenberg), Kaczér Illés (Katz), Kahána Mózes, Kenéz-Kurländer Ede, Kiss József, Kner Izidor, Kóbor Tamás (Berman), Kóbor Noémi, Korcsmáros Nándor (Reich), Kunfi Zsigmond (Kohn), Lakatos László (Kellner), Lázár Miklós (Léderer), Lengyel Menyhért (Lebovits), Lenkei Henrik (Guttman), Lukács György (Löwinger), Markovits Rodion, Márkus József, írói álneve Satanello, Mezei Ernő (Grünfeld), Mezei Mór (Grünfeld), Mezőfi Vilmos (Grünfeld), Molnár Ákos, Molnár Ferenc (Neumann), Molnár Jenő (Müller), Mónus Illés (Brandstein), Nádas Sándor (Neumann), Nagy Imre (Fischer), Nóti Károly, Os-

váth Ernő (Roth), Pásztor Árpád (Pikler), Peterdi Andor (Pollák), Pogány József (Schwartz), Propper Sándor, Radnóti József (Glatter), Ráskai Ferenc (Kraus), Relle Pál (Reichmann), Révész Béla (Roth), Révész Mihály (Reisner), Roheim Géza, Roboz Imre, Sass Irén (Kellner), Somlyó Zoltán (Schwartz), Somogyi Béla (Steiner), Sós Endre (Schlesinger), Szabó Ervin, Szabolcsi Lajos (Weinstein), Szabolcsi Miksa (Weinstein), Szatmári Mór (Gottlieb), Szép Ernő (Schön), Szilágyi Géza (Silbermann), Szomaházy István (Steiner), Szomory Dezső (Weisz), Szőke Szakáll (Gerő-Grünwald), Újhelyi Nándor, Vadnai László (Wolf), Várnai Zseni (Weisz), Vázsonyi Vilmos (Weiszfeld), Weltner Jakab, Zsolt Béla (Steiner).

b) *Külföldiek:*

Asch Schalom, Baum Vicki, Bernhard Tristan, Bernstein Eduard, Bernstein Henri, Bettauer Hugo, Bloch Jean, Brod Max, Buber Martin, Dekobra Maurice, Dymov Osip, Ehrenburg Ilja, Feuchtwanger Lion, Freud Sigmund, Kellermann Bernhard, Kerr Alfred, Kisch Egon Ervin, Körber Lili, Lassalle Ferdinand, Ludwig Emil, Maurois André, Marx Karl, Miasa Rabbach, Nordau Max, Opatosuh Josef, Salten Felix, Schnitzler Arthur, Szfurim Mendale Moscher, Werfel Franz, Wassermann Jakob, Zarek Otto, Zweig Otto, Zweig Stephan, Zangwill Izrael.

A Budapesti Közlöny 1944. június 25-i 142. számában jelent meg a 11.300/1944. M. E. számú rendelet ily címen: „A m. kir. miniszterelnök határozata a magyar szellemi életnek a zsidó szerzők műveinek a közforgalomból való kivonása tárgyában“.

A m. kir. miniszterelnök 11.300/1944. M. E. számú **határozata**

a magyar szellemi életnek a zsidó szerzők műveinek a közforgalomból való kivonása.

A magyar szellemi életnek a zsidó szerzők írói műveitől való megóvása tárgyában kiadott 10.800/1944. M. E. számú rendelet 7. §-ában foglalt felhatalmazás alapján a következő zsidó szerzők műveinek a közforgalomból való kivonását rendelem el:

a) *Magyarországiak:*

Aczél Lajos (Ádler), írói álnév Aczél László, Ács Klára (Ádler), Adler Miklós, írói álnév Ákos Miklós, Adorján Sándor (Weisz), Ágai Béla (Schäffer), Ágoston Ernő (Ádler), Alba Nevis (Unger Ilona), Andersen György, Aszlányi Károly (Ausländer), Avar Pál (Auer), Balassa Emil (Berger), Bálint Dezső (Beck), Bálint Imre (Österreicher), Bánóczi László (Weisz), Bárd Imre (Beck), Bárdos Artur (Burstein), Báttaszéki Lajos (Hoffmann), Baumgarten Ferenc, Bédi-Schwimmer Róza, Békefi István (Kann), Béli Izor (Goldstein), Bencze Tibor (Bruch), írói álneve Bencés Tibor, Berend László (Braun), Berkes Imre (Bergl), Bugdányi Mór (Bienenstock), Bokor Malvin (Bruck), Bródy László, Bródy Miksa, Csörgő Hugó (Honig), Csermely Gyula, Déri Tibor (Deutsch), Dormándi László, Egri Viktor, Emőd Tamás (Fleischer Ernő), Farkas Pál (Wolfner), Feld Mátyás (Rosenfeld), Fenyő László, Fóthy János (Fleiner), Gara Ákos (Gottlieb), Garami Andor (Goldstein), Gellért Andor, Gerő Atila (Gurtmann), Gró Lajos

(Grosz), Guthi Soma (Guttmann), Haáz István (Haász), Hajó Sándor (Hoffmann), Hárs László (Herczog), Heltai Jenő (Herzl), Hervai Frigyes (Herzfeld), Heumann Károly, Hevesi József (Kronstein), Horn Ede (Einhorn), Incze Henrik (Israel), Incze Sándor (Stein), Jászi Oszkárné (Moskovitz Amália, írói álneve Lesznai Anna), Kádár Imre, Kadosa Marczel (Krieszhaber), Kálmán Jenő (Kreisler), Kálnoki Izor (Kaufmann), Karácsony Benő, Karczag Vilmos (Krammer), Kardos László (Katz), Karinthy Frigyes (Keér Dezső), Kemény Simon (Kohn), Kéri Pál (Krammer), Kohn Sámuel, Komját Aladár (Korah) (a név nem tévesztendő össze Komjáthy Aladár magyar költőjével a Petőfi Társaság tagjaként), Komlós Aladár (Katz), Komor András (Kohn), Komor Gyula (Kohn). Kőműves Imre, Kuthi Sándor (Schönborn), írói álneve Térey Sándor, Latzkó Andor, Lendvai Lehel (Léderer), Lengyel Géza, Lestyán Sándor (Lichtenstein), Ligeti Ernő (Lichtenstein), Lóránth László, Lukács Gyula (Lichtenstein), Magyar Lajos, Makai Emil (Fischer), Mezei Imre (Rosenfeld), Miklós Jutka (Militzer), Miskolczi Henrik (Weismann), Moly Tamás, Nagy Endre (Grosz), Nagy Samu (Neuhaus), Nagy Zoltán (A volt „Nyugat” főmunkatársa), Paál Jób, Palágyi Lajos (Silberstein), Palágyi Menyhért (Silberstein), Pályi Ede (Klein), Pap Károly (Nem tévesztendő össze Papp Károly magyar irodalomtörténész professzorral), Patai József (Klein), Radnóti Miklós (Glatte), Reichard Pirooska, Roboz Andor (Rosenzweig), Rónai Mihály András, Rózsa Miklós (Rosenthal), Sas László, Sásdi Sándor, Szabó Imre (Steiner), Szántó György, Székely Nándor, Szenes Béla (Schlesinger), Szirmai Rezső (Schwartzkopf), Szomori Emil (Weisz), Tábori Kornél (Tauber), Tábori Róbert (Tauber), Tamás Sári, Ujvári Péter (Groszmann), Ujvári László (Groszmann), Ujvári Jenő (Groszmann), Vajda Ernő (Weisz), Vándor Iván (Weisz), Vámbéry Rusztem (Wamberger), Várnai Dániel (Weisz), Vér Andor (Weisz), Verő György (Weisz), Vészi József (Weisz), Vidor Marczel (Weinberger), Villányi Andor (Schwabach), Wallasz Jenő, Zelk Zoltán, Zempléni Gyula (Pollák), Zerkovitz Béla.

b) *Külföldiek:*

Bialik Chaim Nachman, Döblin Alfred, Hameiri Avigdor, Heine Heinrich, Herzl Theodor, Mandes Catulle, Proust Marcel, Saphir Moritz Gottlieb, Sokolov Nachum, Toller Ernst, da Verona Guido.

A fent felsorolt zsidó szerzők műveire vonatkozólag a 10.800/1944. M. E. számú rendelet 3. §-ában megszabott kimutatásokat 1944. évi július hó 11. napjáig kell öt azonos példányban a sajtóügyek m. kir. kormánybiztosához benyújtani.

A Magyar Papirosipari Nyersanyagbeszerző kft. a bejelentett példányokat legkésőbb 1944. évi augusztus hó 31. napjáig köteles összegyűjteni. A Magyar Papirosipari Nyersanyagbeszerző kft. a sajtótermékek beszolgáltatásáról, vagy annak elmulasztásáról 1944. évi szeptember hó 15. napjáig jelentést tesz a sajtóügyek m. kir. kormánybiztosának.

Budapest, 1944. évi június hó 24-én.

A miniszterelnök helyett:

dr. vitéz Kolosváry-Borcsa Mihály s. k., államtitkár,
a sajtóügyek m. kir. kormánybiztosa.

A két kormányrendeletben felsorolt írói névsort bővítette a „Zsidókérdéskutató Magyar Intézet“ jegyzéke, „Az ismertebb zsidó írók névsora“, amely BOSNYÁK ZOLTÁN felelős kiadásában kétszer is megjelent. Ennek második bővített kiadása a következő neveket tartalmazza:

Az ismertebb zsidó írók névsora.

Második, bővített kiadás.

1. Magyarországiak:

Abádi Imre (Dunajecz Jakab), Ács Klára (Ádler), Acsády Ignác (Ádler), Adorján Andor (Lochenbacher), Adorján Sándor (Weisz), Ágai Adolf (Rosenzweig), Ágai Béla (Schäffer), Alba Nevis (Unger Iлона), Alexander Bernát, Altai Margit (Altai Rezsőné sz. Gomperz Margit), Altai Rezső (Altmann Ruban), Andai Ernő (Axelrad), Andersen György, Angyal Dávid (Engel), Antal Sándor (Ádler), Aszlányi Károly (Ausländer), Avar Pál (Auer), Balassa Imre (Schweiger), Balassa Lajos (Falu Tamás, írói álnév), Balázs Béla (Bauer Herbert), Balázs Sándor (Breiner), Bálint Imre (Österreicher), Bálint Lajos (Bleier), Balla Ignác (Braun), Ballagi Aladár (Bloch), Ballagi Ernő (Bloch), Ballagi Mór (Bloch), Bánóczi József (Weisz), Bánóczi László (Weisz), Barát Endre (Breuer), Bárd Oszkár (Wettenstein), Bárdos Artur (Burstein), Barta Lajos, Barta Sándor, Bede Jób (Rosenberg), Békefi István (Kahn), Békefi (Békeffy) László (Kann), Béli Izor (Goldstein Izidor), Benamy Sándor (Berger Salamon), Benczés Tibor (Bence-Bruch), Berend Miklósné, Berkes Imre (Bergl Izidor), Berkesné Palotai Boris, Biró Lajos (Blau), Bogdányi Mór (Bienenstock), Bokor Józsefné, Keller Irén, írói álneve: Sas Irén, Bokor Malvin (Semtei), Goldberger Róbertné sz. Bruck, Boros László (Beimel), Boross Mihály (Weiner Miksa), Bródy Miksa, Bródy Sándor, Buchinger Manó, Buk Miklós, Bus Fekete László (Trauerschwarz Pinkász), Csörgő Hugó (Honig), Csermely Gyula, Dánielné, Lengyel Laura (Pollák), Dénes Gyula (Freireich), Dénes Zsófia (Deutsch), Dévény Jenő (Deutsch), Dóczy Lajos báró (Dux Baruch), Dormándi László, Drégely Gábor (Dessauer), Drégely László, Ego, Rózsavölgyi (Rosenthal) Mórné sz. Fried Margit, Egri Viktor, Elek Artur (Fischer), Emőd Tamás (Fleischer Ernő), Endrei Zalán, Erdős René, Erdős Artúrné, sz. Ehrental Regina, Fábián Béla (Feuermann), Falk Géza, Falk Miksa, Falu Tamás (Balassa Lajos), Falus László (Frankl), Faragó Jenő (Frankfurter), Faragó Sándor, Farkas Imre (R. Casim néven is), Farkas Pál (Wolfner), Fazekas Imre, Feleky László (Füchsel), Fényes Jenő (Feuerwerker), Fényes Samú (Fein), Fenyő László, Fenyő Miksa (Fleischmann), Fodor László, Forró Pál (Friedmann), Fóthy János (Fleiner), Földes Imre (Fleischmann), Földes Jolán (Grünfeld), Földi Mihály (Frankl Miksa), Füst Milán (Fürst), Gábor Andor (Greiner), Gál Imre (Grünfeld), Gárdos Mariska (Grünfeld), Gáspár Ferenc, Gáspárné, Dávid Margit (Davidovics), Gelléri Andor, Gelléri Mór (Glück), Gellért Oszkár (Goldmann), Gergely Győző (Ungár), Gergely Sándor, Gerő Jenő (Grünwald, Szőke Szakáll), Giszkalay János (Widder), Gömöri Jenő, Göndör Ferenc (Krausz Náthán), Guthi Soma (Guttmann), Guthy Böske, Weiner Györgyné sz. Guthi Erzsébet, Halász Ignác (Fischer), Halmi Bódog, Hatvany Lajos báró (Deutsch), Hatvany Lili bárónő,

báró Madarassy Beck Gyuláné, Deutsch Lili, Hazay Samu báró (Kohn), Helfy Ignác (Helfer), Heltai Jenő (Herzl), Hevesi András, Hevesi József (Kronstein), Hevesi Sándor (Hoffman), Hugó Károly (Bernstein Fülöp), Hunyady Sándor, Ignotus-Veigelsberg Hugó, Ignotus Pál (Veigelsberg), Incze Sándor (Stein), Indig Ottó, Jászai Samu, Jászi Oszkár (Jakubovics), Jób Dániel (Ziffer Dávid), Kabos Ede (Rosenberg), Kaczér Illés (Katz), Kádár Imre, Kadosa Marcell (Krieshaber Mór), Kahána Mózes, Kálnoki Izor (Kaufmann), Karácsony Benő, Karinthy Frigyes, Károly Sándor, Kemény Simon (Kohn), Kiss József, Kóbor Noémi, Kallós (Klug) Istvánné sz. Berman, Kóbor Tamás (Berman Adolf), Komját Aladár (Korach), Komlós Aladár (Katz), Komor András (Kohn), Komor Gyula (Kohn) Korcsmáros Nándor (Reich), Kornitzer Béla, Körmendi Ferenc (Kohn), Kunfi Zsigmond (Kohn), Lakatos László (Kellner), Lázár Miklós (Léderer), Lengyel Menyhért (Lebovits), Lenkei Henrik (Guttmann), Lestyán Sándor (Lichtschein), Ligeti Ernő (Lichtenstein), Lukács György (Löwinger), Makai Emil (Fischer), Marczali Henrik (Morgenstern), Martos Ferenc (Mittelmann), Markovits Rodion (Jakab), Márkus József írói álneve Satanello, Mezei Ernő (Grünfeld), Mohácsi Jenő (Klein), Molnár Ákos, Molnár Ferenc (Neumann), Molnár Jenő (Müller Jakab), Moly Tamás, Monus Illés (Brandstein), Nádas Pál (Neumann), Nádas Sándor (Neumann), Nagy Endre (Grosz), Nagy Imre (Fischer Ignác), Nóti Károly, Osvát Ernő (Roth Ezékiel), Ötvös Béla (Ohlbaum), Pajzs Elemér, Palágyi Lajos (Silberstein Lázár), Palágyi Menyhért, (Silberstein Salamon), Pásztor Árpád (Pikler), Patai József (Klein), Peterdi Andor (Pollák), Peterdi Andorné, Várnai Weisz Zseni, Pogány József (Schwarz), Propper Sándor, Radnóti Miklós (Glatter), Radó Antal (Roder), Ráskai Ferenc (Krausz), Relle Pál (Reichmann), Révész Béla (Roth Benjamin), Révész Mihály (Reisner), Roboz Imre, Roheim Géza, Rózsa Miklós (Rosenthal), Sass Irén, (Kellner) Bokor Józsefné, Sásdi Sándor, Sebestyén Károly (Schossberger), Sebők Zsigmond (Sternfeld), Simonyi Zsigmond (Steiner), Somlyó Zoltán (Schwartz), Somogyi Béla (Steiner), Sós Endre (Schlesinger), Stella Adorján (Stein Adolf), Szabó Ervin, Szabolcsi Lajos (Weinstein), Szabolcsi Miksa (Weinstein), Szántó György, Szász Menyhért, Szatmári Mór (Gottlieb), Szederkényi Anna, Páriczky Edéné sz. Klein Karolin, Székely Béla, Székely Nándor, Székely Tibor (Spitzer), Székula Jenő (Szekulesz), Szenes Béla, Szenes ember (Schlesinger), Szép Ernő (Schön Samuel), Szerb Antal, Szilágyi Géza (Silbermann), Szirmai Rezső (Schwarzkopff), Szomaházy István (Steiner Andor), Szomory Dezső (Weisz Mór), Szomory Emil (Weisz Manó), Szőke Szakáll, Gerő (Grünwald) Jenő, Szöllösi Zsigmond (Deutsch), Tábori Kornél (Tauber), Tábori Piroska, Závodszy Zoltánné, sz. Tauber, Tábori Róbert (Tauber), Török Rezső, Török Sándor (Weltmann), Ujhelyi Nándor (német írói álneve Franz Krammerlohr), Ujvári Péter (Groszmann), Vadnai László (Wolf), Vajda Ernő (Weisz), Vámbéry Ármin (Wamberger), Vándor Iván (Váradi-Weisz Ilona), Várnai Zseni, Peterdi Andorné sz. Weisz), Vázsonyi Vilmos (Weiszfeld), Vészi József (Weisz), Wallesz Jenő (Jakab), írói álneve Lynkeusz, Weltner Jakab, Zágon István (Fleischl), Zöldi Márton, Zsolt Béla (Steiner).

2. Külföldiek:

Asch Salom, Baum Vicki, Bernhard Tristan, Bernstein Eduard, Bernstein Henri, Betrauer Hugó, Bloch Jean, Brod Max, Dekobra Maurice, Dymov Osip,

Ehrenburg Ilja, Feuchtwanger Lion, Freud Sigmund, Hoffmannstahl Hugó, Kellermann Bernhard, Kerr Alfréd, Kisch Egon Ervin, Körber Lili, Ludwig Emil, Maurois André, Marx Karl, Miasa Rabbach, Nordau Max, Opatosuh Josef, Reinach Salamon, Salten Felix, Schnitzler Arthur, Werfel Franz, Wassermann Jakob, Zarek Otto, Zweig Arnold, Zweig Otto, Zweig Stephan, Zangwill Izrael.

Az április 30-án megjelent 10.800/1944. M. E. számú rendelet közzététele után megkezdődött a „zsidó szerzők“ műveinek összegyűjtése s DR. KOLOSVÁRY-BORCSA MIHÁLY sajtókormánybiztos 1944. június 15-én a „zsidó könyvek“ megsemmisítését teátrálisan, a sajtó képviselőinek jelenlétében meg is kezdte. A „Magyarország“ a „zsidó könyvek“ üldözésének e mozzanatáról a következőképpen emlékszik meg:

Harmincöt mázsás kőkeréken megkezdtek félmillió zsidó könyv őrését.

„Ezt az irodalmat ki kell tépni a magyar szellemi életből“ — mondotta vitéz Kolosváry-Borcsa államtitkár.

Vitéz Kolosváry-Borcsa Mihály államtitkár, a sajtóügyek kormánybiztosa, másfél hónappal ezelőtt rendeletet adott ki, melynek értelmében a zsidó szerzők műveit papírzúzdába kell beszolgáltatni és az így nyert papírt fontos ipari célokra kell felhasználni. A rendeletben érintett 2540 könyvtár, iskola, kaszinó, könyvkiadó, kereskedő már eddig is mintegy 20—22 vagon zsidó könyvet juttatott el a 44 vidéki és a 14 budapesti körzeti székhelyén át abba a papírgyárba, mely tegnap kezdte meg az eddig beszolgáltatott 447.627 kötet péppézését.

Az ünnepi aktuson megjelent vitéz Kolosváry-Borcsa Mihály államtitkár, kormánybiztos, Dulin Elek miniszterelnökségi miniszteri tanácsos, Gáspár Jenő, a sajtókamara igazgató főtitkára, Kurt Brunhoff, a budapesti német követség sajtóattaséja, továbbá számos magyar és külföldi újságíró, akiket a papírgyár katonai és polgári vezetői fogadtak.

Az udvaron hatalmas szekerek sorakoztak, mindegyik tele volt zsidó könyvekkel. Kötésnélküli, kartonba, vászonba és bőrbe kötött zsidó könyvek várták sorsukat.

Az államtitkár beszéde.

Miközben bent a zúzók a sajtósárga papírszagot terjesztve dolgoztak, vitéz Kolosváry-Borcsa Mihály államtitkár beszédet mondott az udvaron:

— Ezzel az ünnepi aktsussal — mondotta — egy félévszázados egészségtelen folyamat ér véget. Az a folyamat, mely körülbelül Kiss Józseffel kezdődött meg a magyar irodalomban. Ő tette meg az első félig-meddig épkezésként a magyar irodalomba való behatolásra, de ez a térfoglalás a magyar szellemtől mindig távolállt és mindig, örökre idegen maradt. Az a példátlan térhódítás, mellyel a zsidó szellemiség a zsidó könyvkiadóvállalatokon, nyomdákban és iro-

dalmi intézeteken keresztül alig két század alatt elért, a magyar olvasóközönségnek tekintélyes részét kerítette befolyása alá. Hogy a zsidó szellemi termékek kiküszöbölése alkalmával *dzsungelbe nyultunk*, azt legjobban hivatalom tudja bizonyítani, ahova naponta százával érkeznek jelentések a zsidó művek elterjedéséről. Zsidó irodalmi művekkel voltak tele a leányintézetek, a magyar iskolák, a hitbuzgalmi testületek könyvtárai. Voltak vidéki könyvtárak, melyeknek állománya közt 5—600 kötettel szerepeltek a zsidó szerzők. A március 19-i események után *vállaltam* a könyvégető, liberális oldalról annyiszor elítélt és barbárnak minősített szerepét, mert ezt az irodalmat ki kell tépni a magyar szellemi életből. Az ötszázezer zsidó könyv megsemmisülésével komoly nemzetgazdasági feladatot is teljesítünk, amikor a könyvek újból nyersanyaggá, a magyar szellemi élet nyersanyagává válnak.

Vitéz Kolosváry-Borcsa államtitkár rendelkezése eddig 120 magyarországi és 35 külföldi zsidó író műveire vonatkozik. Kíváncsinos lenne — mondotta az államtitkár —, ha minden magyar ember beszolgáltatná magánkönyvtárának zsidó műveit is vagy a gyűjtőhelyekre vagy a Zsidókérdést Kutató Magyar Intézetbe. Az államtitkár végül megemlékezett *Prohászka Ottokárról* és *Gömbös Gyuláról*, akik felvették a küzdelmet a zsidó irodalommal.

Megindulnak a kőkerekek...

A beszéd után megindult az összes zúzógép: harmincöt-mázsás kőkerekek alatt őrlődött a sok könyv. Két és fél óra alatt a vízzel locsolt három-négy mázsányi könyv korpaszerű péppé változik, azután bekerül a finomítóba, hogy újra nyersanyag legyen belőle.

Vitéz Kolosváry-Borcsa Mihály államtitkár maga is bedobott egy magyar és egy külföldi könyvet a zúzóba: először Kiss József költeményeit.

Hogyan és honnan gyűjtötték össze a zúzdába szállított könyveket, kik működtek közre a könyvek összeharácsolásában, nem sikerült megállapítanom. Azok, akik efféle cselekményekben résztvettek, ma hallgatnak s emlékeiket rejtegetik.

Az április 30-i rendelet megjelenése után rövid idővel a megszálló német katonai parancsnokság is kezébe vette a könyvrekvirálás ügyét s az összeharácsolt könyveket egy általa bérelt helyiségre, I., Naphegy-u. 31. szám alatti raktárába szállította.

II.

Krónikánk e fejezete nem alapul hivatalos értesüléseken, rendeleteken, leiratokon, átiratokon, vagy újságcikkeken. Tudományos folyóiratban minden állítást pontos adatokkal, forrásokra hivatkozással kell igazolni, különben az olvasó kételkedéssel fogadja, — a továbbiak megértéséhez azonban mégis el kell mondanom azt, amit a német könyvharácsolással kapcsolatban hallomásból tudok.

1944. május havában felháborodással suttogták könyvtáros körökben, hogy a németek fosztogatják a Múzeum-körúti antikváriumokat. Egy délután magam is láttam, hogy az egyik Múzeum-körúti antikvárium félig lehúzott redőnye alól német katonák és polgári ruhás egyének bujkálnak ki, ölükben könyvekkel, melyeket a járda mellett álló, vászonernyős teherautóba pakolnak föl. Jelentést tettem ez ügyben FITZ JÓZSEFnek, az Országos Széchényi Könyvtár akkori főigazgatójának, aki illetékes helyen azonnal érdeklődött, magyar kormányhatóságok tudomásával és hozzájárulásával történik-e a „zsidó“ könyvkereskedések kifosztása, mire — későbbi közlése szerint — azt a választ nyerte, hogy: igen, a rekvirálás „legális“.

A felszabadulás után WEINBERGER JÓZSEF Múzeum-körúti antikváriustól tudtam meg, hogy az utcáról ő is szemtanúja volt a Medvei-féle antikvárium kifosztásának. Azonnal fölkereste BATIZFALVY MÁRTON, a Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Egyesületének akkori elnökét s jelentést tett neki a látottakról. BATIZFALVY másnap fölkereste DR. KOLOSVÁRY-BORCSA MIHÁLYT, aki kijelentette, hogy neki erről az akcióról nincs tudomása s tisztázni fogja, van-e magyar kormányhatóságoknak tudomásuk róla? S ekkor kiderült, hogy a német katonai parancsnokság BAKY LÁSZLÓ belügyi államtitkárral egyezett meg, s BAKY intézkedésére vezényeltettek ki magyar rendőrségi közegeket és irodalmi szakértőket a német katonai parancsnokság könyvgyűjtő akciójához.

Hallomásom szerint huszonkét könyvkereskedést és antikváriumot (jegyzéküket nem kaptam meg) „fésült át“ a német katonai bizottság: SS ruhába öltözött tudósok, könyvtárosok, antikváriusok s bár céljuk állítólag az volt, hogy a magyar szellemi életet a „zsidó szellemi termékektől“ szabadítsák meg, vittek el oly könyveket is, amelyeknek szerzői nem voltak zsidók (pl. TRÓCSÁNYI ZOLTÁN), sőt véresszájú antiszemita szerzők (pl. ERDÉLYI JÓZSEF) művei is szerepeltek az elkobzott könyvek között. S ha a könyvek kiválogatásánál nem szorítkoztak csupán a „tiltott“ könyvekre, elképzelhető, hogy magukkal vittek oly könyveket is, amelyek, minden világnézeti szemponttól függetlenül, könyvkincseknek számítanak.

RÉVÉSZ Izsó zsidó munkaszolgálatostól, aki a Naphegy-utcai raktárban teljesített szolgálatot, hallottam, hogy a németek júniusban magánkönyvtárakból is harácsoltak könyveket és hogy a Naphegy-utcai raktárból július havában több teherautórakományt szállítottak el Németországba.

III.

Hogy a kormányhatóságok párnázott ajtai mögött közben mi történt, nem tudjuk. Igaz-e, hogy egyes minisztériumok között ebben az ügyben éleshangú tárgyalások folytak, azt ma megállapítani nem lehet. Tény az, hogy Budapest többszáz könyvkereskedése, antikvárium és böngészője közül mindössze huszonkettőt fosztottak ki, a negyedik és ötödik kerületben, s júniusban a lezárt „zsidó” könyvkereskedések és antikváriumok felnyitása és további kifosztása megszűnt. Sőt 1944. július 22-én a vallás- és közoktatási minisztérium a következő rendeletet adta ki:

M. kir. Vallás- és
Közoktatásiügyi Minisztérium

66.903/1944. szám

IV. 3.

Igen sürgős!
Igen bizalmas!

Tárgy: A lezárt könyvkereskedések, antiquáriumok felülvizsgálatára kiküldendő bizottságok összeállítása.

Hiv. szám:

Melléklet:

A Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsának,

Budapest.

A sajtóügyek m. kir. kormánybiztosa két bizottságot alakít a budapesti zsidó könyvkereskedések és antiquáriumok anyagának leltározására. Az egyik bizottság azt a könyvanyagot vizsgálja át, amelyet már egyes budapesti könyvkereskedésekből és antiquáriumokból elszállítottak és amely jelenleg az egyik Budapesten állomásozó német katonai alakulat őrzetében van. A másik bizottság a még fel nem nyitott könyvkereskedések és antiquáriumok anyagát leltározza.

Felhívom a tekintetes Tanácsot, hogy a legsürgősebben rendelje át a mintegy 4—5 hetet igénybe vevő munkálatokra a m. kir. sajtóügyi kormánybiztosságra (I., Üri-utca 18. I. 6.) dr. Trócsányi Zoltán nemzeti múzeumi főkönyvtárnokot, aki az egyik bizottság vezetőjének van kiszemelve, valamint az Országos Széchényi Könyvtár és az Országos Könyvforgalmi és Bibliografiai Központ szakképzett könyvtári tisztviselői közül még nyolc tisztviselőt. Nevezettek utasítandók, hogy késedelem nélkül jelentkezzenek dr. Kolosváry-Borcsa Mihály államtitkár úrnál, a sajtóügyek m. kir. kormánybiztosánál.

A kirendelő (!) tisztviselők a rendes illetményükön felül napi 20.— pengő külön tszreletdíjban részesülnek, kötelesek viszont az ebédidőt leszámítva 8 órától 20 óráig a kormánybiztos rendelkezésére állni.

Az elvégzendő munka alkalmat nyújt arra is, hogy a kiküldendő könyvtári tisztviselők megállapíthassák, vajjon a felülvizsgálandó könyvkereskedések és antiquáriumok tartalmaznak-e olyan anyagot, amelyre majd a sorra kerülő értékesítésnél a nagy nemzeti közgyűjtemények elsőbbségi igényüket érvényesíteni óhajtják.

Felhívom a tekintetes Tanácsot, hogy a kirendelt tisztviselők névsorát mielőbb közölje a sajtóügyek m. kir. kormánybiztosával s a névsor egy példányát hozzám is a legsürgősebben terjessze fel. Minthogy a két bizottság a munkodést napokon belül megkezdi, felhívom, hogy a kirendeléseket késedelem nélkül megtenni szíveskedjék.

Budapest, 1944. július 22.

Antal István s. k.

E rendelet kézhezvétele után jelentkeztem FITZ JÓZSEF akkori főigazgatónál, aki TASNÁDI-KUBACSKA ANDRÁS akkori m. nemzeti múzeumi elnöki tanácsos jelenlétében fogadott s közölte velem, hogy én annak a bizottságnak vezetőjéül szemeltettem ki, amelynek feladata az „egyes budapesti könyvkereskedésekből és antikváriumokból elszállított könyvanyagok átvizsgálása, mely jelenleg az egyik Budapesten állomásozó német katonai alakulat őrizetében van“. Július 31-én a kiküldött bizottság megbeszélést folytatott DR. KOLOSVÁRY-BORCSA MIHÁLY sajtókormánybiztossal és KRALLER náci-történetíró, SS Oberschaarführerrel s augusztus másodikán megkezdte a német katonai parancsnokság I., Naphegy-u. 31. számú raktárában a könyvek leltározását. E munkában vezetésem alatt a következő szakemberek vettek részt: DR. BORZSÁK ISTVÁN, DR. DEÁK IMRE, DR. KREPUSKA GYULA, DR. MEDREY ZOLTÁN, DR. BÁNDY VILMOS m. nemz. múzeumi tisztviselők, BALÁS LÁSZLÓ, mint a Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Egyesületének megbízottja, HAMVAY VILMOS s később ÉLES ILONA, a Magyar Zsidókutató Intézet részéről, — MÜLLER ALBERT és RÉVÉSZ IZSÓ zsidó munkaszolgálatosok, továbbá a Bd. S. Ungarn, Sonderkommando VI G. (Budapest, I., Lisznyay-u. 13) német katonai parancsnokság megbízottjai. Ez utóbbiak a munka első heteiben hatalmukat szigorúan éreztették velünk, önérzetük azonban az orosz előnyomulás arányában zsugorodott össze s már szeptember végén, amikor a magyar közvéleményt az új német csodafegyverek maszlagjával bolondították, mi e német katonáktól tudtuk, hogy csodafegyvereik nincsenek és Németország elvesztette a háborút.

A munka megkezdésekor a bizottság tagjai megállapították, hogy a Naphegy-utcai raktárban a németek által tárolt könyvanyag — kevés kivétellel — modern könyvekből áll: új és használt szépirodalmi, tudományos, ismeretterjesztő művekből, erotikus anyagból és kótákból. A munka menetéről több ízben tettem jelentést, írásban és élőszóval, a sajtókormánybiztosoknak, 1944. augusztus 19-én a következő előterjesztéssel fordultam DR. KOLOSVÁRY-BORCSA MIHÁLY kormánybiztoshoz:

Méltóságos

Dr. Kolosváry-Borcsa Mihály államtitkár, sajtókormánybiztos úrnak.

Méltóságos Kormánybiztos Úr!

A 66.903/1944/IV. 3. V. K. M. sz. rendelet és Méltóságod szóbeli megbízása alapján f. évi augusztus 2-án megkezdtük a Bd. S. Ungarn, Sonderkommando VI. G. (Budapest, I., Lisznyay-u. 13.) német katonai parancsnokság által az I., Naphegy-u. 31. sz. házban elhelyezett könyvanyag leltározását. E könyvanyag kereken 50.000 (ötvenezer) darab könyvből áll s huszonkét magyar könyvkereskedés (antikvárium) modern könyvanyagát tartalmazza, túlnyomó részben magyar szépirodalmi és szociológiai műveket, ugyanilyen idegen, főként német nyelvűeket, továbbá erotikus könyveket és képeket, zeneműveket és okkultista tanokkal foglalkozó könyveket.

A német katonai parancsnokság szakemberei által egyszer már az ő szempontjaik szerint rendezett anyagot a magyar bizottság a következő szempontok szerint veszi jegyzékbe, illetve csoportosítja:

1. a. német katonai parancsnokság által igényelt német anyag;
2.   "   "   "   "   "   okkult   "
3.   "   "   "   "   "   erotikus   "
4.   "   "   "   "   "   mod. művészettört. anyag;
5. A Sajtókormánybiztossághoz szállítandó okkult anyag;
6.   "   "   "   erotikus   "
7.   "   "   "   "   könyvek.

Ezekről címszerint (szerző, a könyv rövid címe) leltár készült két példányban.

8. A Zsidókutató Intézet által igényelt idegen és magyar nyelvű anyag; Ennek jegyzékbe foglalása folyamatban van.
9. A német katonai parancsnokságnak magyar nyelvű anyag; Ennek jegyzékbe foglalása folyamatban van.
10. Magyar közkönyvtárak részére kiválogatott anyag;
11. Eltiltott s megsemmisítésre rendelt magyar   "
12.   "   "   "   német   "
13. Szabad, forgalomban levő   magyar   "
14.   "   "   "   német   "
15. Zeneművek. (Kóták.)

Eddig, a rendezés fáradságos munkája után jegyzékbe foglaltatott:

1. A német katonai parancsnokság igénylése, idegennyelvű anyag	4237 drb
2. " " " " művészettörténeti "	37 "
3. " " " " erotika "	167 "
4. " " " " okkultizmus "	779 "
	5220 drb
5. A Sajtókormánybiztossághoz szállítandó erotikus anyag	814 drb
6. " " " okkult "	531 "
	1345 drb
7. A Zsidókutató Intézet által igényelt anyag (munkában).	

A könyvanyag nagy része oly művekből áll, melyeknek szabad forgalmát semmiféle rendelet nem korlátozza. Ez az anyag sokkal több, mint a forgalomtól rendelettel eltiltott (zsidó, kommunista stb.) anyag. Nagyobb példányszámokban fordul elő benne Tersánszky J. Jenő Vadregénye, Grete von Urbanitzky: A nagy álom című magyar tárgyú történeti regénye, külföldi szerzők művei, meséskönyvek, gyermekkönyvek, orvosi művek stb. Ezek elszállítását legelsősorban javasolom, száraz, szellős raktárhelyiségbe, mert a jelenlegi raktárhelyiség düledező épület, mely esős időben beázik s két szobájában éppen ez az anyag több ízben átnedvesedett, számos könyv megpenészesedett s mállásnak indult.

A feltétlenül magyar birtokban maradó anyagnak a Sajtókormánybiztosság épületébe, vagy bárhová, biztos helyre való átszállítását annál is inkább javasolnom kell, mert férőhely hiányában a rendezés és jegyzékelés munkája nem folyik a kellő gyorsasággal s fennforog az a veszély, hogy az egymás mellett levő külön csoportok anyaga összekeveredik. Meg kell jegyezni, hogy a szállítás és többszöri átrendezés következtében a használt. fűzött és meglazult állapotban levő könyvek közül sok lapokra hullt szét és megsemmisült.

A 11—15. szám alatti csoportokról, melyek anyaga mindenesetre itthon marad, jegyzék készítése feleslegesnek látszik, sőt lehetetlen is addig, amíg a jegyzékbe foglalt könyvanyag el nem szállítatik a naphegyutcai raktárból. Viszont éppen a 13—15. számú csoportoknak mielőbbi elszállítása sürgős, mert a naphegyutcai raktárban a megsemmisülés veszélye fenyegeti könyvanyagunkat, ez pedig legkevesebb 100.000 (egyszázezer) pengő kárt jelentene. Ha Méltóságod ezek jegyzékelése mellett döntene, ez csak más, száraz raktárhelyiségben történhetné meg. Különben is a naphegyutcai raktárhelyiségben tartózkodás életveszélyes: három évvel ezelőtt kilakoltatták e ház lakóit, mert falai düledeznek s teteje beomlással fenyeget.

Mindezek alapján arra kérem Méltóságodat, legyen kegyes felhatalmazást adni arra, hogy az 1. oldal 5—7. és a 2. oldal 11—15. szám alatt felsorolt könyvanyagot a német katonai parancsnokság Naphegy-utca 31. sz. alatti helyiségéből a magyar kormány felügyelete alatt álló raktárhelyiségbe szállíthassam át s méltóztassék a szállítóeszközöket: spárgát, teherautót, rakodómunkásokat rendelkezésemre bocsátani.

Fogadja Méltóságod igaz tisztelettem nyilvánítását.

Budapest, 1944. aug. 19.

Dr. Trócsányi Zoltán s. k.

M. Nemz. Múzeumi könyvtár., egy. c. ny. rk. tanár,
a bizottság vezetője.

Könyvtári szakértőnek bizonyára megakad a szeme azon, hogy egy ötvenezer darabot számláló könyvanyagból a bizottság négy szakcsoportot emel ki: az okkultista, az erotikus, a művészettörténeti és zenei műveket. Ezeket a csoportokat azonban nem az én bizottságom választotta külön, hanem a német bizottság, amely a két hónap alatt kezelése alatt álló anyagból e szakcsoportokba tartozó könyveket emelte ki és helyezte el külön szobákban, illetőleg szoba-

sarkokban. Az okkultista anyagot azért kísérte különös figyelemmel, mert Hessnek, aki okkultista tudományokkal foglalkozott, Angliába menekülése után megsemmisítették a könyvtárak és könyvkereskedések okkultista tanokkal foglalkozó könyveit, utóbb azonban rájöttek, hogy ez értelmetlen intézkedés volt s most a megszállt országokból igyekeznek pótolni veszteségeiket. A könyvpusztítás első lázában megsemmisítették erotikus könyvanyagukat is, s minthogy művészettörténeti könyvekben sok olyan kép van, melynek tárgya erotikus, ezek sem kerültek el sorsukat. A kijózanodás világosabb perceiben ráeszméltek, hogy e vandalizmussal mily mérhetetlen kárt okoztak maguknak s ezeket is pótolni igyekeztek. A zeneművek alakjuk miatt kerültek külön csoportba.

Ami a „tiltott” és „szabad” anyag megkülönböztetést illeti, erre nézve hivatkozom a cikkünk elején közölt két kormányrendeletre. A „tiltott” anyag megsemmisítésre volt szánva. Ezzel kapcsolatban a következő előterjesztéssel fordultam 1944. augusztus havában DR. KOLOSVÁRY-BORCSA MIHÁLYHOZ, szeptemberben DR. HILATKY ENDRÉHEZ és október 15 után FIALA FERENCHEZ:

Méltóságos Államtitkár Úr!

A zsidó szerzők által írott és az eltiltott könyvekkel kapcsolatban legyen szabad Méltóságodat egy, csak most nyert bizalmas értesülesemről tájékoztatnom: Németországban tekintettel a könyvtáraknak és könyvanyaguknak a bombázások következtében történő nagymérvű megsemmisülésére, a könyvesboltokban található zsidó és kártékony könyveket nem semmisítik meg, mert az elszórtan fekvő üzletekben megmaradó könyvanyagból óhajtják majdan pótolni veszteségeiket. A veszedelmesnek ítélt könyveket is meg akarják őrizni könyvtáraikban, s a tőlünk átvenni óhajtott tiltott könyveket is éppen ezért kérik, hogy azokat könyvtáraikban későbbi tudományos kutatók használatára megőrizték.

Ezzel kapcsolatban bátor vagyok Méltóságod figyelmét felhívni arra a körülményre, hogy a magyar könyvek a német könyvekhez viszonyítva igen kis példányszámban jelentek meg s ha Németország gondol arra, hogy az elpusztult könyvtárak anyagát, — a tiltott könyvek anyagát is — a német könyvüzletekből fogja pótolni, nekünk sem szabad erről megelégedoznünk. Németországban egy-egy jeles szerző műve száz, vagy többszázszáz példányszámban jelenik meg, nálunk három, vagy ötezres példányszámban, s csak ha jól ment a könyv, jelenik meg újabb kiadásokban, a verskötetek legnagyobb részét pedig 200—300 példányban szokták kiadni. Attól kell tartanunk, hogy számos magyar könyv, amelyek kis példányszámban jelentek meg, nyomtalanul eltűnhetnek, különösen akkor, ha a mi könyvtárainkat is oly bombakárosodás éri, mint a német könyvtárakat. Pedig a tiltott könyvek ismerete nélkül a magyar szellemi élet utolsó 50 évtől teljes és átfogó képet adni nem is lehet. A magyar irodalomtörténész esetleg kénytelen lesz Londonba utazni, hogy a British Múzeum-ban kutasson fel, (mint már eddig is megtörtént) valamely, itthon meg nem található

magyar könyvet. (Nagy István híres könyvtárának unikumai Londonba kerültek s csak ott tanulmányozhatók.)

A magyar könyvek egy részének teljes megsemmisítése más szempontból is nagy károkat jelent. A könyv ipar-, (nyomda-könyvkötés), művészet-, (grafika), ízléstörténeti emlék, s a zsidó könyvek megsemmisítése számos magyar nyomdász, könyvkötő, rajzolóművész, cinkografus stb. kiváló alkotásait tüntetné el későbbi kutatók elől.

Mindezek alapján, mint a magyar könyvtörténet egyetemi c. nyilván. rendkívüli tanára, mint a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára és a magyar közkönyvtárak folyóiratának, a Magyar Könyvszemlének szerkesztője, mint a magyar könyvnek több, mint ötven éve kutatója és pástora, (könyvkereskedésben születtem: atyám könyvkereskedő volt), bátorkodom Méltóságodnak indítványozni, hogy a könyvmegsemmisítést a bombaveszély elmúltáig függessze fel s a veszélyes anyag eliminálását halassza a háború befejezése utánra s csak a magyarországi könyvanyag károsodásának ismeretével döntsön.

Fogadja Méltóságod igaz tiszteletem jelentését.

Budapest, 1944. augusztus—szeptember—október.

E felterjesztésnek, vagy az állandó bombázásoknak tulajdonítható-e, hogy a könyvek nem kerültek a papírzúdába, nem tudjuk.

1944. október 19-én a következőkben terjesztettem elő első zárójelentésemet:

A T. m. kir. Sajtókormánybiztosságnak

Budapest.

Szerencsém van mély tisztelettel jelenteni, hogy a 66.903/944, IV. számú V. K. M. rendelet alapján a m. kir. Sajtókormánybiztossághoz ideiglenesen beosztott könyv-leltározó bizottság, amely f. évi augusztus 2-a óta a Bd. S. Ungarn Sonderkommando VI. G. Naphegy-u. 31. szám alatti könyvraktárában a német katonai parancsnokság által huszonnégy budapesti antikváriumból május havában ide szállított könyvanyag leltározásával foglalkozott, megbízatását elvégezte, a könyvek leltározását befejezte.

A bizottság tagjai — alulírott vezetése mellett — a következők voltak: Dr. Borzák István, dr. Krepuska Gyula, dr. Deák Imre, dr. Medrey Zoltán, dr. primor Bándy György m. nemz. múzeumi tisztviselők, Hamvay Vilmos, Éles Ilona, a Zsidókutató Intézet megbízottai, Balás László könyvkereskedő, mint a Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Egyesületének kiküldötte. Segéderők voltak a német katonai parancsnokságnál szolgálatot teljesítő Müller Albert és Révész Izso sárgacsillagos zsidó munkaszolgálatosak.

A bizottság igen kedvezőtlen külső körülmények mellett, egy dűledező, földszintes házban, penészes falak, törött ablakok között végezte munkáját, melynek eredményét a következőkben terjesztem elő:

A szambavételnél megállapítást nyert, hogy a naphegyutcai raktárban a német katonai parancsnokság szakemberei által, az ő szempontjaik szerint már egyszer csoportosított és szétválogatott anyag darabszáma 51.765.

A bizottság a m. kir. Sajtókormánybiztosságtól vett utasítás értelmében a könyvanyagot a következőképpen csoportosította és rendezte át:

Statisztika.

M. Kir. Sajtókormánybiztosságnak:

1. Magyar nyelvű szabad anyag	17.866	drb
2. Magyar nyelvű tiltott anyag	3229	„
3. Erotikus művek	615	„
4. Okkult anyag	1555	„
5. Erotikus anyag	859	„
6. Szabad német anyag	2205	„
7. Tiltott német anyag	320	„
8. Szabad francia, angol, olasz anyag	927	„
9. Tiltott francia nyelvű anyag	86	„
10. Vegyes szláv nyelvű anyag	122	„
11. Jeles magyar írók	101	„
12. Klasszikus nyelvű anyag	3	„
13. Héber nyelvű anyag	743	„
14. Zsidótárgyú képek	70	„
	34.701	drb

A Német Katonai Parancsnokságnak:

15. Erotikus művek	167	drb
16. Okkult anyag	779	„
17. Idegen nyelvű anyag	4237	„
18. Magyar nyelvű anyag	1954	„
19. Modern művészettörténeti anyag	37	„
	7174	drb
20. M. Nemz. Múzeum Könyvtára	412	drb
21. M. Nemz. Múzeum Könyvtára 161 köteggben	3000	füzet
22. Orsz. Természettudományi Múzeum	195	drb
	3605	drb
23. Zsidókutató Intézetnek	5398	drb
24. Balás könyvkereskedő úrnak szabad anyag	286	„
25. Balás könyvkereskedő úrnak tiltott anyag	211	„
26. Megpenészedett könyvek	390	„

Listára vett könyvek összesen: 51.765 drb.

Fentiekén kívül körülbelül 1—2 métermázsas lapjaira széthullott, elmállott könyv.

Ezekről, bár az utasítás a tiltott anyagra nem vonatkozott, leltár készült, melyet részben már beterjesztettem, részben tékámban ide mellékelek. A tiltott anyagról csak szerzők szerinti leltár készítettett.

Ebből az anyagból eddig elszállítottatott:

A Zsidókutató Intézetnek	5398	drb
A Sajtókormánybiztossághoz okkult anyag	1555	„
„ erotikus mű	615	„
„ erotikus anyag	859	„

összesen: 8427 drb

és egy tehertaxi „szabad” anyag. Ezek jegyzékei és az elszállításról szóló jegyzőkönyvek annakidején felterjesztettek a m. kir. Sajtókormánybiztossághoz.

A német katonai parancsnokság által igényelt könyvek az általuk lelakolt helyiségben I., Naphegy-utca 31. sz. alatt nyertek elhelyezést. Ennek az anyagnak az átadására vonatkozólag a m. kir. kormány állásfoglalása látszik szükségesnek.

A naphegyutcai raktár kiürítése után a bizottság működése lényegében befejezettnek tekinthető, s csak abban az esetben van szükség — egészében, vagy kisebb részében — még néhány napi működésére, ha a m. kir. Sajtókormánybiztosság a könyvanyag elszállítását, valamint a könyvkereskedői javaslatok értelmében való szétosztását időszerűnek tartja, vagy ha Eszterhás István min. tanácsos úr javaslata értelmében a hadrakelt sereg és sebesültjei számára a m. kir. Honvédezerkarnak akarja átadni.

A Bizottság tagjai 497 darab könyvet válogattak ki a maguk számára, melyeket Balás László könyvkereskedő, bizottsági tag útján a Magyar Könyvkereskedők Egyesületének becslése alapján óhajtanának megvásárolni s döntést kérnek arra vonatkozólag, hogy ezt az anyagot a m. kir. Sajtókormánybiztosság ellenőrzésével elszállíthatják-e Balás László könyvkereskedésébe? A vételár a m. kir. Sajtókormánybiztosság pénztárába volna befizetendő, honnan a Bizottság tagjai napidíjaikat felvették.

Fogadja a m. kir. Sajtókormánybiztosság a Bizottság tagjainak meleg köszönetét a beléjük helyezett bizalomért és mély tiszteletük nyilvánítását.

Budapest, 1944. október 19.

Dr. Trócsányi Zoltán s. k.

M. Nemz. Múzeumi igazgató, egy. c. ny. rk. tanár,
a Bizottság vezetője.

E zárójelentés után a bizottság a bombázások miatt és szállítóeszközök hiánya miatt november 6-ig üldögélt még a Naphegy-utcai nedves, ablak nélküli léghuzatos raktárban, Hivatalos úton teherautót nem sikerült kapnia a szállítások befejezésére. Végre is a bizottság egyik tagjának sikerült magánúton teherautót szereznie s a szállítást november 6-án befejeznie.

Közben DR. KOLOSVÁRY-BORCSA MIHÁLY újból visszakerült államtitkári állásába s a német katonai parancsnokság könyvraktárának ügyéről jelentést kért. Ekkor készült el az alábbi végleges zárójelentés:

Mélyen tisztelt Államtitkár Úr!

Szerencsém van mély tisztelettel jelenteni, hogy a f. évi augusztus 2-a óta a Bd. S. Ungarn Sonderk. VI. 9. Naphegy-u. 31. sz. alatt bérelt könyvraktárban működő bizottság munkáját a mai napon teljesen befejezte s a könyvanyag f. évi október 19-i jelentésem szerint osztatott szét a Német Katonai Parancsnokság, a Zsidókutató Intézet, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára, az Országos Természettudományi Múzeum Könyvtára és a Magyar

Királyi Sajtókormánybiztosság között. Még elintézetlen Balás L. könyvkereskedőnek, bizottságunk tagjának a M. Kir. Sajtókormánybiztossághoz intézett folyamodványa, melyben saját, valamint a bizottság tagjai részére kiválasztott 497 (négy száz kilencvenhét) drb könyvnek készpénzért való megvásárlására kért engedélyt. Minthogy a naphegyutcai raktárt ki kellett ürítenünk, a Balás L. által a már felterjesztett jegyzék szerint kiválasztott könyveknek az ő raktárába való átszállítására engedélyt adtam, azzal a fenntartással, hogy a M. Kir. Sajtókormánybiztosság elutasító határozata esetén a könyvek beszolgáltatandók a Sajtókormánybiztosság raktárába.

A Német Katonai Parancsnokság által igényelt és a Naphegy-u. 31. sz. alatt beraktározott 7137 drb könyvnek hivatalos átadása — nézetem szerint — kormányhatósági közegek feladata. Az általuk igényelt könyvek értéke antikváriumi áron cca 7.000 (hétezer) P, darabonkénti eladhatása esetén 35.000—40.000 P.

A 26 könyvcsopotról, melybe 51.765 drb könyv vétetett föl, 26 leltári jegyzék készült, két-két példányban. Ezeket részben augusztus havában (4—5 jegyzéket), részben október 22-én (21 jegyzéket) terjesztettem föl a T. Kormánybiztossághoz.

A T. Kormánybiztossághoz felszállított, jegyzék szerinti

34.701 (harmincnégyezerhét-százegy)

darab könyv 41 (negyvenegy) darabbal kevesbedett, a Naphegy-u. 31. sz. alatt lakó Reinheimer Józsefnének, a Német Katonai Parancsnokság házmestere gyermekeinek, borraláló fejében adtam hibás gyermek képeskönyveket és három darab olcsó regényt, a november 4- és 6-i szállítás alkalmával segédkező Csákfalvi fűszerkereskedőnek, Reinheimer Józsefnek és Moskovits József HÉV. al-tisztnek, — kik pénzért nem vállalkoztak a könyveknek a raktárból autóra rakására — fejenként 10—10 drb, összesen 30 drb könyvet. Nélkülük az általam magánúton szerzett teherautót nem tudtuk volna megrakni és indítani.

A lapjaira széthullott és elmállott könyvanyag oly vizes, hogy szállításával a száraz, ép könyvanyagot veszélyeztetnők. Ezért ezt a könyvanyagot — ha a T. Kormánybiztosság másként nem intézkedik, — mint szemetet — a naphegyutcai raktárban hagyjuk.

A bizottság által a naphegyutcai raktárban rendezett és leltározott könyvanyag értéke — tekintettel a tiltott könyvek megsemmisítéséről szóló belügyminiszteri rendeletre —, ma alig állapítható meg. Ettől a rendeletről eltekintve, a fölvelt 51.765 drb könyv és füzet antikváriumi raktárértékét az 1944. március 19-i árak alapján kereken 50.000 pengőben, darabonkénti eladásuk esetén kereken 250.000 pengőben véljük megállapítani.

Fogadja Államtitkár Úr a bizottság tagjainak nevében is bizalmáért köszönetünket és kiváló tisztelettem nyilvánítását.

Budapest, 1944. november 6.

Trócsányi Zoltán s. k.,

M. Nemz. Múzeumi igazgató, egyetemi rk. tanár,
a bizottság vezetője.

A bizottság az anyagot többször volt kénytelen átrendezni, mert az esős őszi időben az előszobában, a hátsó raktárhelyiségben, sőt az egyik viszonylag száraz szobában is többször átáztak a könyvek. De kénytelenségből átrendezték azok a zsidó munkaszolgálatosok is (Belgráder rádiókereskedő és szobatársai), akiket októberben a németek, megfelelő fekvőhelyek nélkül a könyvraktárban szállásoltak el s ezért a munkaszolgálatosok kötetlen könyvekből és füzetekből vetettek ágyat maguknak. A könyvcsoportok összekeveredtek, sok füzet lapjaira esett szét. Ennek következtében a könyvcsomók és a jegyzékek kimutatásai a szállításkor már nem fedték egymást, de a pontosság hiába is lett volna, mert a Sajtókormánybiztosság (I., Uri-u. 18.) számú épületében a különböző csoportokat egymásra rakták. De még ha pontosan megfeleltek volna is a könyvcsoportok a jegyzékeknek, minthogy néhány hét múlva újra mindenütt német katonák rendelkezése alá kerültek, feltehető, hogy sok került tüzre belőlük.

A felszabadulás után e hatalmas könyvtömegből imitt-amott maradt meg valami. Értesülésem szerint teljesen megsemmisült a német katonai parancsnokság által kiválasztott s az I. Naphegy-u. 31. számú házban hagyott 7174 darab, a Magyar Zsidókutató Intézetnek szállított 5398 darab, részben semmisült meg a M. Nemzeti Múzeum Orsz. Széchényi Könyvtárába szállított 3000 folyóirat-füzet (és kötet), valamint 412 darab könyv, romok alatt hever az I., Uri-u. 18. számú házban, a Sajtókormánybiztosság hivatalos raktáraiba szállított 34.701 darab, jórészt megmaradt a BALÁS LÁSZLÓ által megvásárlásra kiválasztott 497 darab és az Orsz. Természettudományi Múzeumba szállított 195 darab könyv.

IV.

A 66.903/1944/IV. 3. sz. VKM rendelet értelmében 1944. augusztus 1-én egy másik bizottság is alakult, amelynek feladata a „még fel nem nyitott könyvkereskedések és antikváriumok anyagának leltározása” volt.

E bizottság a Naphegy-utcai bizottságtól teljesen függetlenül működött, vele semmiféle kapcsolatban nem volt, könyvet a Naphegy-utcai raktárba nem szállíttatott. Ennek működéséről nem a mi feladatunk beszámolót adni.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN.

EGY CORVIN-KÓDEX SZÁRMAZÁSA.

— *Mátyás király követe Franciaországban.* —

1487 nyarán díszes magyar követség érkezik VIII. KÁROLY francia király udvarába, az élén FILIPECZ JÁNOS nagyváradai püspökkel, CORVIN MÁTYÁS kancellárjával. A csillogó külsőségekben pompázó követség küldésére fontos politikai okok késztették a magyar királyt.

CORVIN MÁTYÁS Bécs elfoglalásakor (1485) hatalma csúcspontján állott. Legnagyobb ellenfelének, a német császárnak erejét azonban Bécs elfoglalásával sem tudta megtörni: hiszen III. FRIGYES fia és utóda MIKSA házassága révén Burgundia is Habsburg-uralom alá került. A Habsburg-terjeszkedés következtében MÁTYÁS érdekközösségbe került Franciaországgal. Ugyanekkor a magyar király hadjáratra készül az Európa déli részeit fenyegető török ellen, a török trónkövetelő DJEM herceg részvételével.

DJEM herceg személye ekkor az európai politika középpontjában állott. Diplomáciai tárgyalások, politikai cselszövések, alkudozások folynak körülötte. II. MOHAMMED török szultán halála (1481) után a szultán két fia, BAJAZID és DJEM párthívei között polgárháború dúlt a trónöröklésért. A polgárháború DJEM hercegnek és híveinek vereségével végződött. DJEM a rhodusi nagymesterhez menekül, hogy majd Franciaországon keresztül a magyar udvarba jusson. Az volt a terve, hogy XI. LAJOS francia király és CORVIN MÁTYÁS segítségével támadó hadjáratot indít bátyja, II. BAJAZID ellen. DJEM meg is érkezik Nizzába, de CORVIN MÁTYÁSHoz már nem. Közben ugyanis a rhodusi nagymester, ígéretét megmásítva, szerződést kötött a szultánnal, aki évi 45.000 aranyat fizet DJEM fogvatartásáért. Így a rhodusi nagymester Dél-Franciaországban a rhodusi lovagok Rochenachinard-i kastélyában szigorú őrizet alatt tartja a török herceget.¹ DJEMet azonban VIII. INCE pápa is magá-

¹ Djem herceg életrajzát lásd: L. THUASNE: Djem Sultan fils de Mohammed II. frère de Bayezid II. (1459—1495) d'après les documents originaux en grande partie inédits. Étude sur la question d'Orient à la fin du XVe siècle, Paris, 1892.

nak követeli, s 1486-ban megegyezik a rhodusi nagymesterrel, hogy a török szultán aranyai mellé még évi 10.000-et fizet, ha DJEMET Rómában őrizheti. CORVIN MÁTYÁS török hadjáratának terve keresztezi Velence békepolitikáját is. Velence a szultánnal, a rhodusi nagymesterrel és a pápával tart, s ily módon akadályozza MÁTYÁS terveinek keresztülvitelét.

CORVIN MÁTYÁS mindent elkövet, hogy az európai fejedelmek megakadályozzák DJEM hercegnek a pápa számára való kiadatását; ERCOLE ferrarai herceghez intézett egyik levelében hangoztatja ezt.² Először a ferrarai herceg segítségével DJEM megszöktetésével kísérletezett MÁTYÁS. A ferrarai herceg 1486 szeptemberében el is küldi titkos megbízottait Marseille-be.³ A szöktetés kísérlete azonban kudarcot vall. Valószínűleg ezután érlelődik meg MÁTYÁSNAK az a terve, hogy követség útján közvetlenül a francia királytól kérje DJEM kiadatását.

*

BONFINI írja, hogy MÁTYÁS király 1486 karácsonyát Bécsben töltötte. Az ünnepek után látott hozzá a Franciaországba küldendő követség előkészítéséhez.⁴ A küldöttség vezetője FILIPECZ JÁNOS nagyváradai püspök lesz, akire a francia király megnyerésén túl még egy diplomáciai feladat hárult: a milánói BIANCA SFORZA hercegnőnek CORVIN JÁNossal való eljegyzése. Az eljegyzési szerződést 1487. január 13-án írta alá MÁTYÁS király Bécsben.⁵ A Franciaországba Itálián keresztül utazó követség nem sokkal ezután valószínűleg már útra is kelt.

A követség pompája minden képzeletet felülmúlt, méltóan reprezentálta a magyar uralkodó hatalmát és gazdagságát. MÁTYÁS nem fukarkodott a francia királynak küldendő ajándékokkal. Az ajándékok — írja BONFINI —, amelyeket FILIPECZ JÁNOS drága lovakban és lószerszámokban, pompás ruhákban, arany-ezüst edé-

² Lásd Mátyás királynak 1486 február 15-én a ferrarai herceghez intézett levelét. *Monumenta Hungariae Historica*. IV. osztály. Magyar diplomáciai emlékek Mátyás király korából. III. kötet. Budapest, 1877. 60. l. 50. sz.

³ Lásd Eleonora ferrarai hercegnének Ferrara magyarországi követéhez, Cesare Valentinihez intézett levelét, amely 1486 szeptember 8-án kelt, továbbá Ercole ferrarai hercegnek ugyancsak Cesare Valentinihez 1486 november 13-án írt levelét. *Monumenta Hungariae Historica* id. m. 180. l. 116. sz., 210. l. 131. sz.

⁴ BONFINI, ANTONIO: *Rerum Ungaricarum*. Decades IV. Pozsony, Kochberger, 1744. 499—500. l.

⁵ *Monumenta Hungariae Historica* id. m. 249—250. l. 150. sz.

nyekben és ékszerekben vitt a francia királynak, értékre meghaladták a 25.000 aranyat.⁶ A királyné aranyfonálból szőtt díszruhát, perzsaöltözeteket, kösenyűket és arany szobakészletet küldött, — minden bizonnyal a francia király nővére, MADAME DE BEAUJEU részére. FILIPECZ kíséretében „háromszáz szép, egyszínű és egyforma nagyságú lovon háromszáz ifjú vitéz haladt, főrangú és nemes családok ivadéakai. Midőn valamely városba bevonultak, hosszú palást és bíbor-bársony egyenruha borította testüket s mindannyiuknak egyforma szakálluk volt. A követség egy része aranyláncot hordott, a szőkék hajukon gyöngyökkel kirakott zsinórzatot. Megjelenésük fejedelmi volt; leírásukra alig lehet méltó szavakat találni.“⁷ A követség Velencén át haladt Milánóba. FILIPECZ JÁNOS a milánói udvarban előzetes tárgyalásokat folytathatott; a francia királyhoz csak június havában érkezett.

A fiatal VIII. KÁROLY ekkor II. FERENC bretagne-i herceg ellen viselt háborút. Május eleje óta Lavalban tartotta a főhadiszállását — Angers mellett —, ahol együtt tartózkodott az ifjú király nővérével, MADAME DE BEAUJEUVEL. Az Anjou főhercegség fővárosa, Angers, a magyar küldötteket nagyszerű fogadtatásban részesítette. Az erre vonatkozó adatok Angers város jegyzőkönyvében maradtak ránk; SIMONYI ERNŐ talált rájuk, midőn a mult

⁶ „Destinata Regi Gallorum munera (n) obtulit, quae plusquam viginti quinque millibus aureum veniere. Imprimis Turcicos equos viginti quinque mirae pernicitatis, vasa praeter haec aurea et gemmata, equos quoque cataphractos et gradarios, desultoresque Dacicos. Accedebant ephippia auro, lapillisque distincta, superbaeque cum frenis phalerae. Reginae e ductili auro contextam trabeam, vestes Persicas, balthea, et aureum cubiculi apparatus misit.“ BONFINI id. m. 500. l.

— Csánki a 25.000 forintot óriási összegnek tartja, mert például ez időben az egyik leggazdagabb főúrnak, Ujlaki Lőrincnek 20.000 forint volt évi összes jövedelme. CSÁNKI DEZSŐ: I. Mátyás udvara. Budapest, 1884. 94. l.

⁷ „Trecentos inprimis equos eodem colore omnes et magnitudine: trecentos quoque juvenes ex universis Procerum ordinibus et ex tota nobilitate delegit qui per singulas urbes togati incederent, et purpureo cuncti habitu uterentur: item intinsi omnes, et eadem proceritate aetateque consimiles. Ex his torquatos multos cernere erat: caeteros vero, quibus aurei crines fuerant, gemmatis capita sertis obductos. Supellex ad haec plusquam Pontificia, quae necubi explicari potuit...“ BONFINI id. m. 500. l.

Bonfini háromszáz lovast említ Filipecz kíséretében; de látni fogjuk, hogy az angersi följegyzések szerint a városba körülbelül 200 lovas, míg a velencei követ beszámolója szerint 136 ifjú lovas kíséretében vonult be Filipecz. Valószínű, hogy Bonfini túlzott a 300 ifjú lovas említésével.

században a magyar Anjou uralkodókra vonatkozó emlékek után kutatott Angersban.⁸

E följegyzések szerint FILIPECZ JÁNOS LUXEMBOURGI FÜLÖP bíbornok, Mans-i püspök és JEAN DE BARTHON Limoge-i püspök kíséretében érkezett a városba. Három nappal előbb már Mans püspöke értesítette a várost, hogy a magyar követség június 8-án érkezik. Ezt megelőzően a francia király is utasította Angers városát, hogy a követséget fogadják tisztelettel és ünnepséggel. Így a városban a magyar követség méltó fogadására megkezdődtek az előkészületek. Az ünnepséget vasárnapra tervezték. A díszlakomára 300 terítéket s drága ezüstneműeket kölcsönöztek. Gondoskodtak FILIPECZ JÁNOS kényelmes szállásáról is az angersi templom kántorának, OLIVIER LE PRINCE-nek a házában.⁹

⁸ Magyar Követség Franciaországban 1487-ben. Az Angersi Mairie emlékiratai után közli SIMONYI ERNŐ, Magyar Történelmi Tár XIII. kötet. Pest, 1867. 215—219. l.

⁹ „4. juign.“ Jehan Bourgeolays... qui arriva yer soir de Laval ou il avoit esté envyé devers le roy, a apporté les lestres du dit seigneur, adressantes aux Etaz de la Ville, données a Laval le jour de ce mois, signées Charles, per lesquelles le dit seigneur mande que l'on recueille honnorablement et festie l'ambassade de Hongrie...

„5. juign. Monsr l'évesque du Mans a escript que 1 ambaxade de Hongrie arrivera cy vendredi matin. A ceste cause a esté ordonné qu'elle sera logée en la Cité, et festié dymanche.“

„Thomin Berson et Jehan Cyreul, puollailers, se y sont comparuz, ausquelx a esté commandé de se pourvoir et fournir a la Ville pour festier dymanche la dit Ambaxade.“ „Levratz, ce que en pourront recouvre. 200 Lapereaux. 200 pigeons. 200 pouillels. 50 heronneaux, palles, buhors, 50. Oysons, 25. Chesreaux. 5. Veaulx.“

„6. juign. A esté conclud que on escripra lestres, de par les gens du Conseil du roy, officiers, maire et eschevins d'Angiers, aux abbez et gentilzhommes de ce pais, pour recouvrer d'eulx venaisons, gibiers et volatilles, pour festier la dit ambaxade de Hongrie.“

„Qu'on leur donnera du vin, de par la ville...“

„7. juign. A esté commandé... de emprunter jusque au nombre de 300 platz et 300 escuelles, pour servir au festage de l'Ambaxade...“

„9. juign. Guillaume Leroy, Jehan de Saint-Lambert... ont esté commis et ordonnez pour empriunter Vesselle d'argent au nom de la villet et respondre, etc. pour servir audit festage.“

„Augier Painot et Guillaume Jollet, sergens decéans, ont rapporté audit conseil avoir cejouruy, emprunté de par la ville, de la vefve feu maistre René Du Houssay, une covete avecques ung traverslit et deux orilliers, le tout garny de deux souilles, quatre draps de lit et une Sarge rouge, deux couvre-chiefz: les quelx mesnaiges ont esté portez, par l'ordonnance du dit Conseil, en la maison de maistre Olivier Leprince chantre de l'eglise d'Angiers, pour servir au chief de l'Ambassade de Hongrie, qui y est logé.“ SIMONYI id. m. 216—217. l.

Június 8-án, péntek reggel Mans és Limoge püspökeivel körülbelül 200 lovas kíséretében vonult be FILIPECZ Angers-ba. A dékán, az egyházi férfiak, a városi tisztviselők, katonák és polgárok a követség fogadtatására Ballée-ig eléjük mentek, ahol a dékán mondta az üdvözlő beszédet.¹⁰ A velencei követ leírása szerint a nagyváradi püspök „igen nagy pompát fejtett ki, 15 ló és 10 öszvér húzta skarláttal fedett hintóit, neki magának két igen szép lova volt, s kíséretében 135 ifjú lovas haladt”.¹¹ A díszlakomát — amelynek költsége „118 livres, 6 solz 11 deniers Tournois” volt — június 10-én, vasárnap, a városon kívül eső gyönyörű fekvésű Recullée-ben, az Anjou „le bon roi” RENÉ által épített nyári lakban rendezte a város.¹²

A díszes fogadtatás ellenére FILIPECZ JÁNOSnak a francia királlyal folytatott tárgyalásai nem vezettek eredményre, noha a két hétnél nem többre tervezett látogatás hosszú hónapokra nyúlt. A nagyváradi püspök franciaországi tartózkodásáról és DJEM herceg ügyében folytatott tárgyalásairól GIORGIO HIERONIMINEK, Velence franciaországi követének levelei tájékoztatnak. Nála olvaszuk, hogy a török herceg ügyében a francia király folyton halogatja a válaszadást, majd huszonhat napi haladékot kér azon ürügy-

¹⁰ „Le vendredi 8. jour du dit mois de juin, arriva la dite Ambxade de Hongrie au matin, en la quelle estoit chief le chancelier de Hongrie, Archevesque: accompagné de 200 chevaux ou environ: avecques les quelx estoient les Evesques du Mans et de Lymoges.”

„Audavant des quelx sont allez les gens de l'eglise d'Angiers, au nombre de cinq ou six, avecques le dean, qui a fait la harangue, et grand nombre des officiers, maire et echevins et bourgeois d'Angiers, en grant estat et ordonnance, jusques a Ballée.” SIMONYI id. m. 217. l.

¹¹ „...l'ha una grandissima compagna, et quando intro in questo loco, intro cum gran pompa, havra cavalli XV, et muli X, portavano i suo careazi coperti di scarlato havea CXXXVI zoveni ben a cavallo, havea cavalli 2, molto belli; siche non dubito, che spendi quello, che me ha detto.” Giorgio Hieroniminak 1487 szeptember 13-án írott levele Monumenta Hungariae Historica id. m. 339—342. l. 209. sz. (340. lapon).

¹² „11. juin. Plusieurs parties de la mise en depence faicte par Jehan Fallet, eschevin et receveur, dimanche dernier, a festier au souper l'Ambaxade de Hongrie, par le Commendement de Roy, ont esté par lui presentées audit Conseil veues, leues, et calculées, montant a la somme de 118 livres, 6 solz, 11 deniers Tournois: et ordonné icelle somme lui estre allouée.”

A város számvevőkönyvében a következő olvasható: „A Maurice Cousin heritier de feu Maurice Cousin, pinti pintier, la somme de 40 S. t. pour les louaiges et pertes de la vesselle d'estaing dont il fournit pour servir au souper de l'Ambaxade de Hongrie, qui fut festiée de par la dit ville, le dimanche 10-e jour juin 1 an 1487, en Recullée...” SIMONYI id. m. 217. l.

gyel, hogy követet küld DJEM herceghez, megkérdezvén az ő véleményét is. FILIPECZ minden bizonnyal megelégtelte Angers-ban a reménytelen várakozást, mert — amint a velencei követ írja — augusztus 16-án elhagyta a várost, hogy Párizsba utazzék. De útközben lova megbotlott, ő maga megsérült, s néhány napig Tours-ban gyógyíttatta magát. Szeptember 7-én visszatér, de nem Angers-ba, hanem a király főhadiszállására, Lavalba. Nem lehetetlen, hogy FILIPECZ toursi időzésének politikai oka is volt. Lavalban a velencei követ fölkereste FILIPECZet és „hosszasan és szívélyesen“ elbeszélgetett vele. Amikor a velencei követ DJEM herceg iránt érdeklődött, FILIPECZ panaszosan ezt mondotta: „Nem kételkedem abban, hogy ha királyom nem kapott volna biztos ígéretet a szultán testvérének kiadatására, akkor nem küldött volna engem ide, ekkora költséggel: de az ígéret, amelyet királyom az összes uraktól kapott, arra készítette őt, hogy ideküldjön engem. Azt hittem, legkésőbb tizenöt nap elteltével távozhatok, s már négy hónap is eltelt, és én még mindig nem mentem el. Elhatároztam, hogy az udvarhoz megyek, hol nem maradok, legfeljebb tíz napot, s akár elvégeztem dolgomat, akár nem, elutazom. De nem tudom elhinni, hogy a francia király és tanácsa ne tartsa meg ígéretét, hiszen az én királyom mindent megad, amit kívánnak.“¹³ A velencei követet megfélemlíti MÁTYÁS bőkezűsége; attól tart ugyanis, hogy ezáltal FILIPECZ útja végül sikerrel fog végződni. „MADAME BEAUJEU a DJEM-ügyön nagyon sok pénzt fog nyerni — írja — s a magyar király a már elküldött ajándékokon felül még egy nagy ajándékot ígért, ha a török herceget kiengedik az országból.“¹⁴ MADAME BEAUJEU

¹³ „...Orator non dubitar, che sel mio Re non havesse havuto firma promessa de haver el fradel del Turco, Sua Majesta non haria mandata la mia persona, che ha pur appresso quella, qualche credito et auctorita, cum tanta spexa, ma la promessa facta al mio Re per tutti li Signori nemine excepto, che in questa cosa intervieni ha inducto, che Sua Majesta me ha qui mandato, et credeva in zorni XV. ad plus spazarme, et sono za mexi IIII passati, et non spazato. Delibero andar a la corte et non star piu de zorni X et facta aut infecta re partirme. Ma non me posso persuader, chel Re et el suo Consiglio vora manchar da le sue promesse, et maxime, perche per el mio Re vien facto et dato tuto, quello i voleno. Sto de qui cum mio grandissimo incommodo et cum grandissima spexa, spendo piu de ducati 50 al zorno.“ Monumenta Hungariae Historica id. m. 340. l.

¹⁴ „Madama de questa cosa guadagna dannari assai, et el Re de Hungaria l'ha promesso darli un gran don, oltra quelli l'ha havuto, avanti se trazi el fratel del Turco de questo paese. Et per dir le sue parole, dixi, Madama de Rein e molto avara, et fa tute cose per dinarj, ne ha respecto al honor de Dio, ne al honor dela Corona.“ Monumenta Hungariae Historica id. m. 342. l.

meghívására FILIPECZ JÁNOS kíséretével szeptember 16-án Lavalból Párizsba utazik, ahová minden bizonnyal a francia király is visszatért már udvarával. A velencei követ egy nappal később követi FILIPECZT, hogy Párizsban a magyar követ tárgyalásait „minden módon és minden eszközzel megzavarja”.¹⁵

BONFINI a magyar követség párizsi tartózkodásáról csupán egy anekdotikus mondatot ír: „Párizsban a magyar püspök nagy lakomákat rendezett s egy-egy ilyen vendégséghez a párizsi piacokon a halakat mind összevásárolta, annyira, hogy a királyi asztal számára tőle koldultak halakat.”¹⁶ Bővebb adatokkal szolgálnak a párizsi egyetem följegyzései. Az Alma Parisiorum Universitatis 1487. október 4-én ünnepélyesen fogadta a nagyváradi püspököt. FILIPECZ kérésére, az egyetem a tudomány védőszentjének tiszteletére processziót vezetett Alexandriai Szent Katalin templomához.¹⁷ GUILLAUME DE JALIGNY, VIII. KÁROLY történetírója viszont megemlíti, hogy Párizsban a magyar követséget a városi tanács és a polgármester fogadta és ünnepelte.¹⁸ Nem tudjuk, hogy FILIPECZ mikor hagyta el Párizst. Csupán arról van tudomásunk, hogy november elejére jelezte érkezését Milánóba. A milánói herceg egy november 4-i levelében írja, hogy a váradi püspök nem érkezik oly gyorsan Milánóba, mint azt hitték. Viszont pár nappal későbbi levelében már jelzi, hogy FILIPECZ november 2-án elhagyta Lyont és a hó 14—15-én Milánóba érkezik. Milánóban az eljegyzési ünnepségeket november végén tartották.¹⁹

¹⁵ „L'Oratore Hungarico parte hozi de questa terra per andar a la Corte. io partiro domane piacendo a Dio et vedero per tutti li modi et mezzu potro turbar, chel dicto Orator non habi suo untento.” Monumenta Hungariae Historica id. m. 342. l.

¹⁶ „Parisiis saepe forum piscarium in celebrandis conviviis sic exhaust, ut dispensatores quandoque Regii pisces mendicare coacti fuerint.” BONFINI id. m. 500. l.

¹⁷ GABRIEL ASZTRIK: Magyar diákok és tanárok a középkori Párizsban. Budapest, 1938. 25. l.

¹⁸ JALIGNY, GUILLAUME DE: Histoire de Charles VIII. Roy de France. Paris, Godefroy 1684. 28. l.

¹⁹ 1487 november 4-én a milánói herceg többek között a következőket írja Fülöp Mária Sforzának: „Intendendo noi, chel Reverendo Monsignore Vescovo Varadino, Oratore del Serenissimo Re de Ungheria non e per giungere ad Milano cosi presto, come credevamo...” — 1487 november 9-én Fülöp Mária Sforzához írt levelében pedig ezeket olvashatjuk: „Havendi noj de presente avviso, come el Reverendo Monsignore Varadino, Oratore del Serenissimo Signore Re di Hungaria ad li 2. del presente parti de Lione, retornando ad noj de Franza ad fin de concludere le sponzalizie de la Illustrissimo Madonna Bianca nostra sorella, et pensando noj, che al piu tardo giungera qui ad li 14. o 15. del pre-

FILIPCZ dolgavégezetlenül jött el Franciaországból. Hosszú párizsi tartózkodása, bőkezűsége és minden ékesszólása nem vezetett eredményre. DJEMet, a szerencsétlen török trónkövetelőt VIII. KÁROLY a következő évben kiadja a pápának. A pápa később hajlandónak mutatkozik, hogy a török herceget a magyar udvarba küldje, de a tárgyalások MÁTYÁS váratlan halálakor (1490) megszakadnak. A magyar király halála után DJEM is hamarosan eltűnik az európai politikából. 1494-ben, midőn VIII. KÁROLY bevonul Rómába, a pápát DJEM kiadatására kényszeríti, majd a herceget magával viszi nápolyi hadjáratára, ahol a következő évben DJEM meghal.

*

Különös, hogy amíg a magyar követség franciaországi tartózkodását s DJEM herceg sorsát egész Európában figyelemmel kísérték — a velencei államtanács, a pápai udvar és a török szultán diplomáciai levelezést folytatott ez ügyben —, addig GUILLAUME DE JALIGNY egy szóval sem említi a nagyváradi püspököknek DJEM kiadatásáért folytatott tárgyalásait. A magyar követségről ezeket írja:

„Angersből való távozása előtt VIII. KÁROLY díszes magyar követséget fogadott, amelynek vezetője a magyar királyság kancellárja volt — aki egyben érsek is. A magyar küldöttség sok szép ajándékot hozott a királynak CORVIN MÁTYÁSTÓL, aki igen kereste a francia uralkodó szövetségét, annál inkább, mert akkor háborút viselt Ausztria hercegével és császárával. A követség hosszú ideig tartózkodott a francia királynál, aki elutazásakor a követségnek nagyszerű ajándékokat adott. Ezenkívül ajándékokat küldött a magyar királynak és királynénak is.“²⁰

sente, per potere attendere a questo solenne acto cum quello piu honorevole modo, che se convene, et che ci sara possibile, vi confortiamo et caricamo ancora a retrovarvi qui ali 15. del presente piu onorevolmente, che vi sara possibile secondo, che per altre gia ne scrissemo.“ — Monumenta Hungariae Historica id. m. 354. l. 220. számú levél és 355. l. 221. számú levél.

²⁰ „Auant sont depart d'Angers il (VIII. Károly) recut vne Ambassade de Hongrie grande et notable, de laquelle le Chancelier de ce Royaume, qui estoit Archeuesque, estoit le chef. Ils firent plusieurs beaux presens au Roy, de la part du Roy de Hongrie, lequel souhaitoit beaucoup l'alliance du Roy, dautant qu'il estoit lors en guerre avec l'Empereur et le Duc d'Autriche. Cette Ambassade fut long-temps avec le Roy, qui a leur depart leur fit de fort beaux et riches dons: et de plus, enuoya plusieurs autres grands presens au Roy et a la Reyne de Hongrie: Aussi Madame de Beaujeu enuoya de sa part plusieurs belles choses ausdits Roy et Reyne de Hongrie, qui luy en auvient enuoyé par leurs Ambassadeurs, ausquels elle en donna aussi particulièrement, et les fit a leur retour

Hogy mik voltak a MÁTYÁSNak küldött ajándékok, nem ismeretesek előttünk. Bizonyos azonban, hogy VIII. KÁROLY nem maradhatott el MÁTYÁS királytól s fokozottan igyekezett viszonzni a magyar király pompás ajándékait, arany-ezüst edényekben, ékszerekben, drága lovakban és lószerszámokban. CORVIN MÁTYÁS kora leghíresebb bibliofiljei közé tartozott s így feltételezhető, hogy VIII. KÁROLY gazdagon díszített kódex-szel is megajándékozta a magyar királyt. E feltételezésre annál több jogunk van, mert a Corvina-könyvtár maradványai között találunk egy „rejtélyes“ kódexet; ez az egyetlen a hiteles Corvinák sorában, amely francia származású. Joggal gyanítható ezért, hogy FILIPECZ követjárásakor, VIII. KÁROLY ajándékaként került a magyar udvarba.

Nagyméretű Graduale ez (503 × 370 mm), amelyet általában Antiphonariumként emlegetnek az irodalomban. A Graduale eredetileg két kötetből állhatott. A bécsi Nemzeti Könyvtár tulajdonában volt s 1933-ban, a velencei egyezmény alapján került vissza Magyarországra, a Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárába. (Cod. Lat. 424.)

A Graduale címlapjának ötletes, csillogó keretdíszében karcsú angyal tartja MÁTYÁS és felesége, ARAGONIAI BEATRIX címereit. A címlap nagy miniaturája Krisztus feltámadását ábrázolja s a széles lapkeret medaillonjaiban kis bibliai jeleneteket találunk. De a lapkeretben pompázó naturalisztikus virágok, rózsaszín hónapossrózsák, tüskés szamárkórók, pirosuló eprek, szekfűk, gardéniák között a fejedelmi udvarok vidámsággal teli játékos örömeit is életrekelte a miniaturista. Így: trombitát fújó agarászokat, szarvasra rohanó kutyákat, páncélos harcosokat, bajvívó medvét, vaddisznót és favágót illeszt a színes madarakkal, lepkével, majommal, oroszlánnal tarkított növényzet lombjai közé. Itt rejtőzik a fejedelmi lakomák elengedhetetlen csemegéje, a páva is. Karcsú muzsikáló angyalok, fehér orrszarvú mellett ülő előkelő hölgy, továbbá egy nöstény-kentaur látható még a bibliai képek mellett. A vallásos és a világi elemek ragyogó pompaszeretettel, gazdag változatosságban keverednek. Hasonló szellemben váltakoznak a vallásos és a világi jelenetek a kódex 45 iniciáléba illesztett miniaturáján, olykor a kettőnek páratlanul álló keveredésével, rejtélyes és megfelfejthetetlen ikonográfiai ábrázolások formájában. Találunk a kódexben világi

passer par Paris, pour voir la Ville, en laquelle il furent tres-bienaccueillis, festoyez et deffrayez par le Preuost des Marchands et les Escheuins.“ JALIGNY, GUILLAUME DE: id. m. 28. l.

jeleneteket is, amelyek semmi kapcsolatban nincsenek a zsoldárokkal. Hadbavonuló, feketepáncélos királyok vonulnak fel csapataik élén, fehér lovon robognak a középkori lovagvárak leeresztett felvonóhídjain; máskor az égen megjelenő Atyaistenhez imádkoznak győzelemért. Néhol az az érzésünk, mintha nem is liturgikus könyvet lapoznánk, hanem világi krónikát. A fejedelmi udvarok életére utaló jelenetekkel is találkozunk a kódexben. Gótikus palotája udvarán, színes gobelinekkel bélelt tribünön áll a mesebeli kis király feleségével és kíséretével, s onnan nézi a püünkösdi körmenet fehérben, bíborban pompázó tarkaságát. Másutt a királyt kíséretével együtt az aranyműves és pénzváltó, aranykelyhekkal, ékszerekkel, szobrokkal teli boltjában látjuk. Feltűnnek szimbolikus képek is: így a mindenség ábrázolása, földdel, tengerrel, csillagokkal, órával, páncélos vitézzel, imádkozó asszonnyal, halottal. Megörökítik a képek az Utolsó Ítéletet, a Vöröstengeri átkelést, Dávid királyt, a fürdőző Betsébát stb. stb. Nyitottfalú templomban éneklő papok és hívek mellett a szabadban Krisztus csodatételeit, halottak feltámasztását, béna meggyógyulását láthatjuk, másutt: remek, gótikus katedrális hosszanti keresztmetszetében az Istenhez fohászoló királyi pár mellett, a szabadban imádkozó szerzetest, előkelő hölgyet, pleurant és Krisztus-jellegű figurákat. A Livre d'heures-ök kedvelt motívuma; a lovag és a halál találkozása a Gradualéban nem szerepel. A haláltánc-énekek vezető motívuma — a halál előtt mindenki egyenlő — ugyancsak hiányzik, de annál erőteljesebb hangsúlyt nyer az Isten előtti egyenlőség gondolata. Isten imádásánál egyaránt megtaláljuk egymás mellett a pápát, a királyt, a nemesembert, a parasztot, a szerzetest, a palástjába burkolózó pleurant-t és a hívő arcú nyomorékot. Az iniciálék olykor nagy elbeszélőkészséggel festett, kedves, naiv képek, máskor komor realizmus sugározik belőlük. Krisztus koporsójának őrzői haragos, mogorva arcú katonák, de az angyalok mosolyognak, kedvesek, miként az ünnepi körmenetek éneklői is. Kedves realizmussal készült az aranyműves boltja, viszont Lázár feltámasztásakor erős realizmusban, két kezét orra elé tartó férfi alakjával találkozunk. A címlap miniaturájának háttérében lévő kis *Noli me tangere* jelenetben pedig a feltámadó Krisztus aranysugaras glóriával övezett fejére groteszkül ható nagy fekete kalapot fest a címlap kitűnő művésze. A miniaturák gazdag építészeti és tájképi háttereket mutatnak. Hatalmas várak, gótikus városok, pompás katedrálisok szerepelnek itt, míg két ízben, az Utolsó Ítélet aranyos, mennyei palotája és a

Miserecordiát jelképező fehérruhás nőt körülvevő oszlopcsarnok, gótikus építészeti elemekből képzett csodapaloták barokkos víziója.

E Graduale — amint a Corvin-kódexek közül még oly sok — megoldhatatlannak látszó kérdések elé állítja a kutatót. A kódex befejezetlenül érkezett a budai udvarba. Az első lapokra CORVIN MÁTYÁS egy olasz iskolázottságú, elsőrangú miniaturistája több egyszerű kezdőbetűt és egy iniciáléba illesztett pompás miniaturát festett: a zsidók bevonulását az ígélet földjére (7a lapon). A kódexnek éppen befejezetlen volta téves következtetéseket vont maga után. A kódex első ismertetője, VARJU ELEMÉR két művész kezét ismerte fel a miniaturákon. Az egyik olasz művész, aki az említett egyetlen miniaturát festette, a másik miniátor, a kódex tulajdonképeni mestere pedig francia művész. ANDRÉ DE HEVESY flamand mester munkájának tekinti a kódexet, s úgy véli, hogy a kézirat díszítését egy budai miniátor fejezte be.²¹ JULIUS HERMANN szerint azonban nemcsak az egyetlen olaszos miniatura készült Budán, hanem a Gradualét teljes egészében itt festette egy jelentéktlenebb flamand mester, vagy a kódex egy flamand kéziratnak Budán készült másolata. Megállapítása szerint a miniaturák egyes arctípusai magyarosak (!). A magyar irodalomban is, újabban a Graduale Budán készült munkaként szerepel.²²

Eddigi ismereteink alapján a budai miniátorműhely termékein egyáltalán nem ismerhető fel a flamand művészet hatása, vagy pedig flamand vagy francia miniaturista közreműködése. CORVIN MÁTYÁS uralkodása alatt az udvari miniaturafestészetet olasz iskolázottságú mesterek teremtik meg, akik az itt dolgozó magyar miniaturistákra hatást gyakorolva, beolvasztva a hazai gótikus örökséget is — jellegzetes keverékstílust honosítottak meg Budán, amely egyetlen olasz helyi iskolához sem kapcsolható határozottan; lényegében mindegyik olasz iskolától elkülönült művészetet jelképez. Felvidéki festészetünk kétségtelenül mutatja a flamand művészet ihletését: így például a XVI. századi kassai Graduale is el-

²¹ VARJU ELEMÉR: Két Corvin-kézirat. Magyar Könyvszemle, 1908. 1—20. l. — HEVESY, ANDRÉ DE: La Bibliothèque du roi Matthias Corvin. Paris, 1923. 33. l., 118. l.

²² HERMANN, JULIUS HERMANN: Die Handschriften und Incunabeln der italienischen Renaissance. 4. 117—118. l. (Beschreibendes Verzeichnis der illumi-
nierten Handschriften in Österreich. Neue Folge VI/4.)

HOFFMANN EDITH: Régi magyar bibliofilek. Budapest, 1929. 86, 99 l.

Magyar Művelődéstörténet. Szerk. DOMANOVSKY SÁNDOR. II. kötet. 248, 261, 652 l.

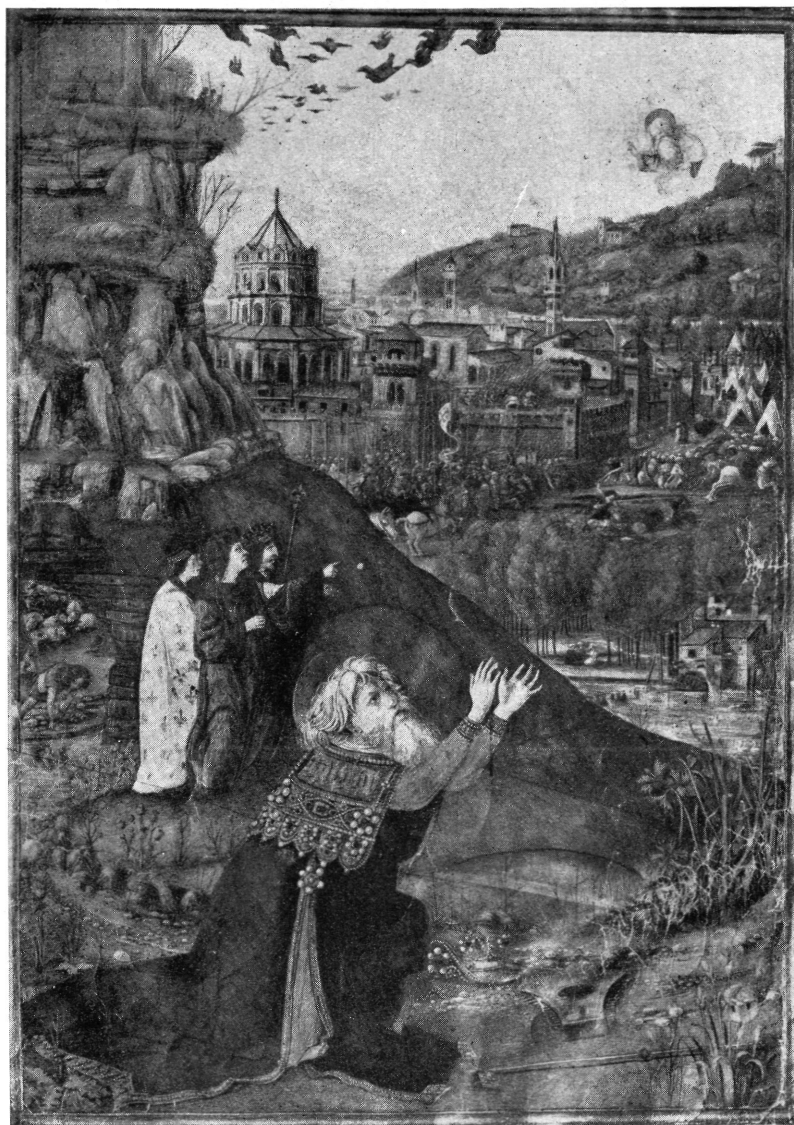
A budapesti Corvina-Graduale. — Címlap.
 (Orsz. Széchényi Könyvtár: Cod. Lat. 424.)

A budapesti Corvina-Graduale. — Miserecordia.
(Orsz. Széchényi Könyvtár: Cod. Lat. 424.)

A budapesti Corvina-Graduale. — Mindenség.
(Orsz. Széchényi Könyvtár: Cod. Lat. 424.)

*A firenzei Corvina-Biblia. — Dávid király, Mátyás, VIII. Károly
és Corvin János.*

(Firenze, Laurenziana Könyvtár: Plut. 15. Cod. 17.)

árul flamand hatásokat.²³ A Mátyás-kori budai miniaturaművészetben azonban nem találkozunk a flamand vagy a francia művészet nyomaival.

Egyetlen és kivételes esetben éppen a francia származású *Graduale* hatott egy Budán dolgozó kitűnő művészre. A Vatikáni *Corvina-Missale* (Cod. Urb. Lat. 110.) a *Graduale* keretdíszének átveszi egy motívumát és saját formaképzésének megfelelően átalakítja. A Vatikáni *Corvina-Missale* miniaturáiban felismerhetők néhol a *Graduale* tájképeinek nyomai is. A Vatikáni *Corvina-Missale*, amint ezt HOFFMANN EDITH megállapította, 1488—1489 között készült.²⁴ Mivel a francia *Graduale* hatását más vagy korábbi budai munkákon nem észlelhetjük, jogosan következtethetünk arra, hogy a kódex a Vatikáni *Corvina-Missale* keletkezését megelőzően, tehát közvetlenül 1488—1489 előtt került a budai udvarba. Alig hihető az a feltevés, hogy a *Graduale* díszai Budán készültek, vagy pedig egy flamand kódex miniaturáinak másolatai volnának. Egy Budán működő flamand miniátor feltétlenül hatással lett volna a budai műhely miniaturistáira.

Nem tételezhető fel az sem, hogy Budán lemásolták volna egy flamand kódex díszait. Egyes lapokat szívesen utánoztak volna, de teljes egészében szolgai másoló munka végzése a budai műhely kitűnő mestereiről nem tehető fel. Hogy egy flamand munka Budán készült másolata volna a kódex, díszítései is cáfolják. A miniaturák kivitele lényegesen különbözik a budai technikától; stílusa kifejezetten franco-flamand munkákra, francia művészi megnyilatkozásokra utal. Így például a *Graduale* címlapjának fatörzsekből képezett ritka díszítőmotívumát megtaláljuk JEAN D'AMBOISE-nak, Langres püspökének az 1480-as években készült *Breviarium*ában.²⁵ Ez a kétkötetes *Breviarium* egyszerűbb kivitelezésben különben is közel áll a *Gradualé*hoz.

²³ BERKOVITS ILONA: A Kassai-*Graduale* és a XVI. századi kassai festészet. Gerevich-Emlékkönyv. Budapest, 1942. 64—86. l. — Corvin Mátyás budai miniatorműhelyének kialakulására vonatkozólag lásd BERKOVITS ILONA: La miniatura nella corte di Mattia Corvino. Ferrara ed il rinascimento ungherese. Budapest, 1941. Biblioteca della Mattia Corvino. No. 10.

²⁴ HOFFMANN EDITH: Der künstlerische Schmuck der Corvin-Codices. Belvedere, 1925. évf. 143. l. — FRANKÓI—FÖGEL—GULYÁS—HOFFMANN: Bibliotheca Corvina, La Biblioteca di Mattio Corvino Re d'Ungheria. Budapest, 1927. 49—50. l. — HEVESY, ANDRÉ DE: id. m. 75—76. l.

²⁵ LEROQUAIS, V. Abbé: Les Bréviaires manuscrits des Bibliothèques publiques de France. Paris, 1934. Tome I, 326—330. l. n°. 190. Planches, CI—CVI tábla.

A Gradualét nem egy mester díszítette, hanem valamely jelentékenyebb mester vezetése alatt álló műhely termékének tekintendő. A díszítéseken erős flamand befolyás érezhető, néhol talán több is, mint az egykorú francia miniaturafestészetben. A műhely élén álló mester burgundi iskolázottságú flamand vagy francia miniaturista lehetett, aki a kódexet műhelytársaival együtt díszítette. Valószínű az is, hogy a Graduale eredetileg francia megrendelésre készült és a már munkában levő kéziratot folytatólagosan festették CORVIN MÁTYÁS számára. Ekkor készítette a műhely vezetőmestere a kódex címlapjának Corvin-címeres keretdíszét és a Feltámadás nagyméretű miniaturáját. E miniatura a szövegkezdő Ressurexi szó R iniciáléja számára üresen hagyott helyre került. A szövegben az R kezdőbetűt utólag szorították a miniatura és a szöveg közé. A miniaturista így az R iniciálé helyett a címlapra finom miniaturát festett.

A műhely vezetőmesterének stílusában ott él a nagy burgundi miniátorok, MAÎTRE DE GIRART és MAZEROLLES művészi öröksége, de ugyanakkor a FOUQUET-i tradíciókat továbbfejlesztő jeles francia miniátor, JEAN COLOMBE erős hatását is felfedezhetjük. A vezető mester mellett fölismerhető a Gradualéban egy kevésbé jelentékeny művész stílusa és következtethetünk még egy-két tanítvány közreműködésére is. Az első és második mester munkája élesen elhatárolódik, de a jellegzetes stílussajátságok néhol egybeolvadnak, és a többi segítőkéz közreműködése is inkább csak a részletekben fedezhető fel, amint ez a műhelymunkákra általánosságban jellemző.

A vezető mester a címlap miniaturáján a Feltámadáson kívül még több Krisztus életéből vett kis jelenetet fest. Széles elbeszélőkészséggel részletez, de ennek ellenére a jelenetek elszigetelten hatnak. Művészetére jellemző, hogy iniciáléit finom camaïeu keretbe foglalja. A második mester átlagosabb tehetség: művészete éles ellentéte a címlap festőjének. Az emberi alakokat elnagyoltabban, durvábban festi: az alakok torzak, mozgékonyak, ég felé nyúló karokkal, kicsavart testtel. Amikor a második mester egy képen több jelenetet fest, ezek mindig zsúfoltan hatnak: nincs érzéke ahhoz, hogy az össze nem tartozó jeleneteket egymástól sziklálkkal vagy bokrokkal elszigetelje. Ezért zavarosak a kompozíciói. Viszont meglepő érzéke van az épületek realisztikus festésére s belső dimenziók valószínű érzékeltetésére. Egyik legfurcsább képe az az iniciálé, ahol egy templom hosszanti keresztmetszetében a karzaton imádkozó királyi párt ábrázolja kísérettel, míg a templom mellett

a szabadban előkelő hölgyet, szerzetest, pleurant-t és több Krisztus-jellegű imádkozó férfit (374 lapon).

A Graduale díszítései rokonsajátosságokat mutatnak az egykorú francia ősnymtatványok metszeteivel és festett miniatúráival. A Graduale második mesterének monumentálisan ható építészeti s tájképi hátterei és egyes arctípusai az ANTOINE VÉRARD által 1492-ben Párizsban kiadott „JOSEPHUS, De la bataille judaïque” című ősnymtatvány VIII. KÁROLY részére díszített pergamenpéldányának (Paris, Bibl. Nat. Vélins 696.) miniatúráival mutatnak kapcsolatot. Ugyanezen ősnymtatványnak a vöröstengeri átkelést ábrázoló képén, továbbá a PIERRE LE ROUGE által Párizsban 1488-ban kiadott „La Mer des Hystoires” című ősnymtatvány azonos tárgyú metszetén és a Graduale első mesterének azonos tárgyú iniciáléképén is hasonló motívumok észlelhetők: Elsősorban a lovával tengerbe merülő, égfelé emelt karokkal hátrahanyatló egyiptomi király alakján. Mindhárom ábrázolás közös ikonográfiai forrásokra utal.²⁶ A Graduale, a díszítések vizsgálata szerint nem Budán, de nem is Flandriában, hanem feltétlenül Franciaországban készült.

*

A kódex első ismertetője, VARJÚ ELEMÉR 1908-ban röviden utalt már arra a lehetőségre, hogy a Graduale a FILIPECZ-féle követőség franciaországi tartózkodásával kapcsolatosan került Budára.²⁷ A későbbi irodalom azonban e föltevést nem vette át. Valószínűségére pedig jelentős bizonyítékul szolgál, hogy a Graduale hatása egy 1488—1489 között készült Corvin-kódexben, a Vatikáni Missalében felfedezhető. És — amint már említettük — a korábbi budai kódexekben a Graduale díszítéseinek befolyása ismeretlen. E szerint nyilvánvaló, hogy a Graduale közvetlenül 1488 körül került a budai udvarba. Ez a pontosan körülhatárolt időpont pedig

²⁶ A „La Mer des Hystoires” metszetének képét lásd: BLUM ANDRÉ: Les Origines du Livre a Gravures en France, Paris et Bruxelles, 1928. II. kötet, XVI. tábla. A metszet finomabb és fejlettebb változatával találkozunk Antoine Vérard 1495-ben készült „Mistère du Viel Testament” című ősnymtatványában. Képét lásd ugyanott XIV. táblán.

A Josephus ősnymtatvány képét lásd: BLUM A.—LAUER, P.: La miniature française au XVe et XVIe siècles. Paris, 1930. 53. tábla és a Grandes Chroniques képét lásd JAULME, A.—BARTHOE, L.: Les beaux livres d'autrefois Le XVe siècle. Paris, 1929. XXIV. tábla.

²⁷ VARJÚ ELEMÉR: Két Corvin-kézirat. Magyar Könyvszemle, 1908. 1—20. l. A kódexet RADÓ POLIKÁRP tekinti először Gradualénak az Index Codicum Manu Scriptorum Liturgicorum Regni Hungariae c. művében. Bp. 1941. 14. l. 64. sz.

teljesen megegyezik FILIPECZ francia követjárásával. Kétségtelen az is, hogy CORVIN MÁTYÁSNAK Franciaországgal való politikai kapcsolataira, gondolva, FILIPECZ követjárása volt az egyetlen olyan alkalom, amellyel a Graduale összefüggésbe hozható. Nem tételezhető fel az, hogy esetleg egy Budára érkező francia követ ajándékozta volna meg CORVIN MÁTYÁST hazája egy kódexével. Egy francia követ bizonyosan nem félbemaradt díszítésű könyvet hozott volna a magyar uralkodónak.

FILIPECZ JÁNOS, miként uralkodója, gyűjtötte a könyveket: sőt ő maga is díszített kódexeket. CORVIN MÁTYÁS halála után egyszerű franciskánus barátként visszavonultan, írással és kódexfestéssel töltötte napjait.²⁸ Bizonyára már franciaországi útján érdekelték a finom díszítésű francia kódexek. Mint láttuk, több napig volt Toursban, a kitűnő francia miniaturistának, BOURDICHONNAK városában, ahol talán kéziratokat is vásárolt. Azt azonban nem hihetjük, hogy a Gradualet FILIPECZ vásárolta volna MÁTYÁS számára. Könyvkereskedői forgalomra kisebb Livre d'heures-öket s nem nagyméretű kódexeket festettek. Ilyen hatalmas kódex megírásához és díszítéséhez csupán megrendelésre foghattak hozzá. FILIPECZ több hónapot töltött Franciaországban, de pár hónap is kevésnek mondható egy gazdagon díszített Graduale elkészítésére. Az egyetlen valószínű föltevés az lehet, hogy a kódex eredetileg a francia király számára készült, majd VIII. KÁROLY a már munkában lévő Gradualet CORVIN MÁTYÁS részére festtette tovább.

Hol festették a Gradualét: délen, Angersban, vagy Párizsban? Nyitott kérdés marad. Nem lehet említés nélkül hagynunk azonban, hogy Angersban éppen az 1487. esztendőben két miniaturista működött, JEHAN PRÉVOST és OLIVIER CHIFFELAIN. JEHAN PRÉVOST később, 1494-ben BOURDICHONNAVAL dolgozott együtt VIII. KÁROLY megbízásából.²⁹ PRÉVOST és CHIFFELAIN miniaturistáknak azonban csak a nevét ismerjük, műveiket nem. Mindenesetre feltűnő, hogy Angersban éppen csak a magyar követjárás évéből őrizték meg az adatok két ott dolgozó miniaturista nevét. Valószínű, hogy angersi

²⁸ Filipeczre vonatkozólag érdekes adatokat közöl HEINRICH LABE franciskánus szerzetes Trias sacra c. művében, ahol többek között írja: „Anno Domini 1498, hanc regulam cum testamento B. P. N. S. Francisci Frater Joannes Episcopus suis amantissimis fratribus in loco sancto Bechinensi degentibus manu sua propria scripsit quorum etiam Ecclesiam consecravít“. — A ferencrend szabályait és Szent Ferenc utolsó beszédeinek miniaturákkal ékes kéziratait készítette itt, DLABACZ, Böhmischer Künstlerlexicon III. 387.

²⁹ BLUM, A.—LAUER P.: id. m. 44, 46. l.

működésük VIII. KÁROLY lavalai tartózkodásával függött össze. A király megbízásából dolgozhattak: hiszen JEHAN PRÉVOST pár évvel később, 1494-ben az egyik legelső francia miniaturistával, BOURDICHONnal együtt díszít kódexeket VIII. KÁROLY számára.

Túlzott volna minden más bizonyító adat híján CHIFFELAIN és PRÉVOST miniaturistákat a Graduale mestereinek tekinteni: de sok valószínűség szól a mellett, hogy ők díszítették Angersban a Gradualét, amelyen világosan felismerhető két mester közreműködése. Lehet, hogy a kódexben a csatajeleneteket ábrázoló iniciáléképek is VIII. KÁROLY bretagnei hadjáratával függnék össze. A Graduale befejezetlen volta pedig a francia király és a magyar követség elutazásával magyarázható. A kérdés teljes megfektetéséhez CHIFFELAIN és PRÉVOST műveinek ismerete vezethetne.

Még egy érv szól a mellett, hogy a Graduale VIII. KÁROLY ajándéka lehetett. Ha DJEM herceg kiadásával kapcsolatban kudarcot is vallott CORVIN MÁTYÁS terve, bizonyos, hogy a francia királlyal további együttműködést tervezett. MÁTYÁS halálakor egy háromkötetes Corvina-Biblia festése maradt félbe Firenzében. A Biblia harmadik kötetében (Firenze Bibl. Laurenziana Plut. 15. Cod. 17.)³⁰ egy GHERARDO és MONTE DEL FORA festette miniaturán az előtérben térdeplő Dávid király mögött egymás mellett látjuk CORVIN MÁTYÁST, valamint fiát, CORVIN JÁNOST és VIII. KÁROLY francia királyt. Mindhárman figyelmesen nézik a Jeruzsálem falai előtt dúló harcot. MÁTYÁS kinyújtott karral magyarázza a francia királynak a győzelmes ütközetet. MÁTYÁSnak és egy külföldi uralkodónak együttes ábrázolásával sehol, és egyetlen más Corvin-kódexben sem találkozunk. Nyilvánvaló, hogy a miniátor a megrendelő kívánságára festette ezt a képet és a miniatura tanúsága szerint világos, hogy MÁTYÁS VIII. KÁROLYnak szánta a kódexet. Valószínűleg a háromkötetes Bibliával kívánta viszonzni a francia uralkodó ajándékát, a gazdag díszítésű, eredetileg kétkötetes Gradualét.

Kétségtelen bizonyítéka e miniatura még annak, hogy CORVIN MÁTYÁS FILIPECZ követjárása után is közös hadjáratot tervezett VIII. KÁROLYlyal, akinek jelképesen már előre bemutatja az ellenség legyőztetését. Vajjon a török szultán, vagy a Habsburg-császár ellen indult volna ez a hadjárat? Erre már nem ad feleletet a történelem.

BERKOVITS ILONA

³⁰ FRANKÓI—FÖGEL.—GULYÁS—HOFFMANN: id. m. 42. l., 68. l.; 79., 80., 81. sz.

ALDUS MANUTIUS MAGYAR BARÁTAI.

A magyar humanizmus MÁTYÁS király korszakában nagy lépéseket tett a kibontakozás felé. Egy kemény, öntudatos kéz vezetése mellett — a külső hatalmi megerősődéssel párhuzamosan — befelé, a humanista szellem vonalán is megmutatkoztak az első nagyobb eredmények. A mai értelemben vett hivatal felé megindult kancellária a fókusz. A MÁTYÁS királytól kreált püspökök — majdnem mind homo novus — szintén az új szellem apostolai. A királyi udvarban szívesen kötnek ki az olasz humanisták. Itáliával is állandóak a kapcsolatok. Humanizmusunk gyökerében már ekkor nemzeti és magyar: JANUS PANNONIUS örökségét teszi hagyománnyá és a fejlődés alapjává. Alig felmérhető fejlődést rejtett magában a jövő, amikor a könyörtelen Párka elmetszette a nagy humanista princeps életének fonalát. A „secundus Attila“ magaválasztotta őset, a nagy hún fejedelmet példázta halálával is, mert a magyar imperializmust magával vitte sírjába. A humanizmust azonban nem. Csak MÁTYÁS halt meg, csak az erős kéz hanyatlott le, amelyik messzetelektől céljainak szolgálatába tudta hajtani az igát nehezen tűrő magyar urakat. Szelleme, híre tovább él, az ő uralkodása hamarosan a magyar saeculum aureum-má eszményül, normává válik, amelyhez már II. ULÁSZLÓ korában a jelent mérik. Nagy koncepcióit folytatni gyöngye utódjában nem volt elég tehetség és erő. Ha lett volna, úgysem választják meg azok a magyar főpapok és urak, akik kicsinyben maguk is „Mátyás király“ voltak, éppen ezért nem akartak erősebbet emelni maguk fölé.

Mégis ők vitték, ők adták át a következő nemzedéknek a Mátyás-kor eredményeit, szellemét. Igazában a „királytalan humanizmus“ idején teljesedett ki a magyar humanizmus. A király kezéből kicsúszott hatalom mindinkább átment a kancellária vezetői, a gazdag főpapság és főurak kezébe. Így nagy decentralizációval számolhatunk, amely szellemi téren is erősen érezte hatását. A kancellária fokozódó bürokratizálódásával együttjárt az ott működő papok fokozatos ellaicizálódása, amely a humanizmusnak is bizonyos fejlődési fokon túl természetes velejárója és intenzitásának mér-

téke. Itt, a kancelláriában őrizték legszívósabban, ápolták leghívebben a régi humanista hagyományokat. Bekapcsolódva a multba mentek előre az egészséges fejlődés útján.¹

Ez pedig abban rejlett, hogy, — bár éppen a humanizmus hatása alatt fejlődik ki a nemzeti öntudat, mely a külföldtől megkülönböztet és elválaszt, — nem vágták el külföld felé szellemi kapcsolataikat. Szellemi élet, ha nem akar elsorvadni, sosem gubózhat be, nem rendezkedhetik be autarkióra, nem csaphatja le az ország sorompóit. Hatványozott mértékben áll ez a humanizmusra, mely sajátosan az európai szellem kivirágzása volt, és ebből a szempontból egyetemes, mint szülőanyja, a latin szellem.

Ha csak így nézzük a JAGELLÓK uralkodását, szerencsésnek mondható. Látszatra Magyarország nem vesztette el nagyhatalmi állását, sőt — minden belső erőtlensége ellenére — Csehországgal együtt nagyhatalomnak számított. Élénk politikai kapcsolatai Lengyelországgal, Ausztriával, Velencével erős kulturális, humanista pezsgést hoztak létre. A krakkói és bécsi egyetemen sok a magyar diák. Ha még idevesszük a cseheket, akiknek egyik erőteljes központja — a cseh királyi kancellária — éppen Budán székelt, akkor láthatjuk, hogy egy sajátosan középeurópai humanizmus van kialakulóban, melynek három — összeköttetésben álló — gyújtópontja: Bécs, Krakkó és nem utolsó sorban Buda. Ezek között állandó és megszakíthatlan kapcsolat volt, mégha egymás politikai útjait, hol a kulisszák mögött, hol pedig egész nyíltan, keresztettkék is. Vagy talán éppen azért! Mind Ausztria, mind pedig Lengyelország uralkodója a beteges ULÁSZLÓ esetleges utódnélküli elhalálózása esetén aspiráltak a magyar trónra. A trónörökös megszületése után pedig minél nagyobb befolyást akartak szerezni. Mindez élénk diplomáciai kapcsolatokat hozott létre, amely pedig a szellemi élet felpetzdülését is maga után vont, hiszen ezek a diplomaták a legjobban képzett, az új műveltséggel átítatott humanisták soraiból kerültek ki.²

¹ Jagelló-kori humanizmusunk összefoglalását l. HORVÁTH JÁNOS: Az irodalmi műveltség megoszlása. Magyar humanizmus. (Magyar Szemle Könyvei XII.) Budapest, 1935. 180—233. l.

² Ulászló-korabeli politikai helyzetre SZABÓ DEZSŐ: Küzdelmeink a nemzeti királyságért 1505—1526. Budapest, 1917. 81. stb. l. — Magyar diákok Krakkóban: SCHRAUF KÁROLY: Regstrum Bursae Gracoviensis. A krakkói magyar tanulók háza lakóinak jegyzéke. 1493—1556. Budapest, 1893. (Magyarországi tanulók külföldön III.) — Bécsben: SCHRAUF KÁROLY: A bécsi egyetem magyar nemzetének anyakönyve 1453—1630. Budapest, 1902. (Magyarországi

Középeurópai humanizmus van itt kialakulóban, amelynek az egyes országhatárokon belül az erőforrásai a királyi kancelláriák, Bécsben és Krakkóban az egyetem, kapcsolatait azonban egy pillanatra sem szakítja meg szülőanyjával, Itáliával. A legképzettebb emberek, a vezetők mind innét kerültek ki. A tudományszomjasabb, ambíciózusabb tanulók a bécsi vagy a krakkói egyetemet nem találják elégnek, hanem, hogy — amint az eléggé Itália-ellenes CELTIS megfogalmazza — „apud geneticem et antiquam litterarum parentem Italiam“ tanulmányaikat mintegy betetőzzék, Itáliába mennek, amelynek egyetemei még nem veszítették el régi varázsukat.³ És éppen ezekkel az itáliai kultúrgócokkal való összeköttetés ad mindig új erőt, ösztönzést, új lehetőségeket a fejlődéshez. Érdemes a középeurópai humanizmus itáliai orientálódásának térképét felrajzolni, mert a német, magyar, lengyel és cseh diákok egyes tanárokat favorizáltak erősebben. Mind a hely, mind pedig a tanár szelleme erősen rányomja bélyegét ízlésükre és gondolkodásukra, mind pedig későbbi humanista tevékenységükre.

Ezt szinte készen kapjuk VINCENZ LANGnak KONRAD CELTIS-hez írt levelében. LANG néhány barátjával tanulmányútra megy Itáliába. A középeurópai humanizmus vezéralakja, CELTIS, szabja meg nekik, hová menjenek, kiket látogassanak meg. A levél, mely útibeszámolóknak készült, pontosan jelzi azokat a gócpontokat, humanistákat, akik nagy, szinte kizárólagos szerepet játszottak a középeurópai, és így a magyar humanizmus életében.

Az első állomás — földrajzilag megy, de ez a sorrend hatóerőt tekintve is helyes — Velence, ahol meglátogatják ALDUS MANUTIUST, „Graecanicae antiquitatis restauratorem“, és hallgatják GEORGIUS VALLAT, meg ANTONIUS SABELLICUST. Innét Velence hivatalos egyetemére, Paduába vezet az útjuk, ahol ekkor az „artes“ leghíresebb tanára CALPHURNIUS. Majd Ferrarában állapodnak meg, hol a nevezetesség a nagy GUARINO legkedvesebb fia és szellemi örököse, a már öreg és betegeskedő BATTISTA GUARINO. A következő állomás Bologna, itt a görögben és latinban egyaránt kiváló CODRUST és PHILIPPUS BEROALDUST, „in philosophia (moralis), in oratoria et poetica

tanulók külföldön. IV.) és KLIMES PÉTER: Bécs és a magyar humanizmus. Budapest, 1934. (Palaestra Calasanciana 5. sz.) — BARTA ISTVÁN: Középkori szellemi művelődésünk és a külföldi egyetemek. *Regnum* 2 (1937) 97—118.

³ CELTIS, CONRADUS PROTUCIUS: Oratio in gymnasio in Ingelstadio publice recitata cum carminibus ad orationem pertinentibus. Ed. Johannes Ruprich. (Bibliotheca scriptorum medii recentisque aevorum.) Lipsiae, 1932. p. 5.

interpretem fidelissimum et lectorem eloquentissimum, qui et soluta oratione et carmine scripsit complurima“, hallgatják. Majd Firenze kerül sorra. Ide MARSILIUS FICINUS kedvéért jöttek, de az, még mielőtt a városba értek, elhunyt. Az útjuk végére Róma marad, ahol jónévű tanárok és a gazdag pápai könyvtár várják a humanistákat.⁴

A legnagyobb vonzóerőt Pádua és Bologna egyeteme gyakorolta. Ott CALPHURNIUS, emitt pedig különösen BEROALDUS dicsekedhetett sok német, magyar, lengyel és cseh tanítvánnyal.⁵ Ehhez járult a század végétől kezdve Velence. A „tenger jegyese“-nek nincs ugyan egyeteme, amely városába csalogatná a diákokat és a híres tanárokért rajongó humanistákat, de nagy, gazdag és művelt város. A polgáriasodással együtt magas kultúra fejlődött itt ki. A nyomdászat centruma. 1500-ig száz nyomda működött itt, az európai könyvtermelés nagy részét Velence adja.⁶ Itt van BESSARION bíboros gyönyörű, gazdag könyvtára. Mégis igazi nevezetességét, bűvös erejét, hogy jóidőre nagy humanista központként szerepel, ahová személyesen, s ha ezt nem teheti, leveleivel zarándokol el a humanista, litteratus világ, — más adta meg. Egy — a humanisták számára sokat jelentő — név: ALDUS MANUTIUS, melynek hallatára — MATTHAEUS FORTUNATUS megfogalmazása szerint — az „instruator litterarum“ jut eszünkbe.

Aldus Manutius.

Talán sosem állt oly bűvös magasságban a könyv, mint a humanizmus idején. Nagyon hittek az élőszó erejében is, különösen, ha ez „tullianam eloquentiam redolet“. Az ő szemükben azonban a könyv szolgált hídul a csodált antikvitás felé. Embereszményük a

⁴ Der Briefwechsel des Konrad Celtis. Gesammelt, herausgegeben und erläutert von HANS RUPPRICH. (Veröffentlichungen der Kommission zur Erforschung der Geschichte der Reformation und Gegenreformation. Humanistenbriefe III. Band.) München, 1934. n°. 226. p. 375—6. (= CELTIS BR.) (Keltezése: Velence, 1499. okt. 17.) és n°. 256. p. 436—443. (Keltezése: Róma, 1500 [nov.] dec.?)

⁵ VERESS ENDRE: Olasz egyetemeken járt magyar tanulók anyakönyve és iratai. 1221—1864. (Olaszországi magyar emlékek. Közrebocsátja a Római Magyar Történeti Intézet. III.) Budapest, 1941. (= VERESS). — Beroaldusról I. GERÉZDI RABÁN: Bologna és a magyar humanizmus. *Irodalomtörténet* 29 (1940) 150—1. — U. a.: Egy magyar humanista: VÁRADI PÉTER: *Magyarságtudomány* 1 (1942) 545—7.

⁶ KRETSCHMAYR, HEINRICH: Geschichte von Venedig. Zweiter Band. Die Blüte. Gotha, 1920. S. 486—497.

„homo litteratus“, a „homo doctus“, vagyis a tudós. Még a költők-től is azt követelte a közízlés, hogy verseikben klasszikus jártasságuk, eruditus voltak csillanjon meg. „Senki sem válhatik ugyanis tanulttá — csendül fel egy korabeli humanista szájából —, bármily éleseszű és kitűnő memoriájú is legyen, a legjobb íróknak állandó és sokszori olvasása nélkül“,⁷ mert mit ér, ha erős ugyan a szántóvető, de nincsen ekéje! Nem is oly rég kevés volt még a könyv. Nagyrészt csak a kiválasztottak gyűjthettek egy könyvtárra valót. A firenzei könyvkereskedő, VESPASIANO DA BISTICCI könyvben örökíti meg ezeket. Az írott könyv csekély száma miatt a res litteraria sem tud sokaknak élménye lenni. Nem úgy van most. „A mi korunkat ugyanis — írja 1507-ben JAN SLECHTA — nagy és valóban halhatatlan jótéteménnyel áldotta meg mindenek legfőbb teremője és kormányzója: a könyvnyomtatás csodálatos találmányával, amely napjaink gyermeke. Azelőtt ugyanis igen nagy volt a hiány a kiváló auktorokban, mivel azok egyrészt elődeink nemtörődömsége és tudatlansága miatt teljesen elpusztultak, másrészt pedig a gazdagok és előkelők birtokában voltak, akik inkább törődtek vagyongyűjtéssel és javadalmak megsokszorozásával, mint a litteratúra ügyével.“⁸

Most már annál többen vannak. Magában Velencében majdnem ötven nyomda dolgozik a XVI. század elején. Sokan az új találmány gazdasági lehetőségei miatt csapnak fel tipográfusnak. De számosan akadnak olyanok is, akiket a tudományok szeretete, mondhatnánk, apostoli misszióstudat hajt, hogy a respublica litterariának tegyenek szolgálatot.

ALDUST ezeknek a kultúrapostoloknak az élére állíthatjuk, mert ő nyomdász volt a szó legnemesebb értelmében. A XV. században nekilendült korszakalkotó találmányt állította ideális céljainak szolgálatába: megmenteni a görög szellem klasszikus műveit az Orcustól, „in nitorem pristinum“ visszaállítani, kinyomtatva közkinccsé

⁷ JAN SLECHTA írja egyik barátjának 1507-ben Prágából: „Nemo enim, acri licet ingenio divinaque memoria, absque varia et multiplici optimorum scriptorum lectione doctus evadit“. (TRUHLAR JOSEF: Dva listae humanistické. V Praze, 1897. p. 31.)

⁸ U. o.: „Magnum enim, ut vides, et pene immortale beneficium huic nostrae aetati summus ille rerum conditor et moderator concedere videtur ex mirifica imprimendarum literarum inventione, quae diebus nostris reperta est, quum antea illustrium authorum maxima esset penuria, quippe qui vel maiorum nostrorum negligentia atque inscientia penitus interierant, vel tantum penes divites et potentes viros essent, quinon tam literarum studiis insudare, quam congerendis divitiis et multiplicandis honoribus solent inhaerere.“

tenni, hogy a humanista kultúrának a latin mellett másik éltető forrása és kovásza legyen. Nem az ő fejéből pattant ki és indult hódító útra ez a gondolat. Közel egy százada bentelt a köztudatban, s a századközépi úniós-mozgalmakkal, GEMISTHOS PLETHONnal, BESSARIONnal és az Itáliába menekült görögökkel csapott a legmagasabbra, hovatovább divattá vált. Lassanként igaz humanistaszámba csak az mehetett, aki utriusque linguae jártas volt.

„Mert a görögnek adá meg a Múzsza beszélni kerekded
Ékes ajakkal. Ital földön ha terme remek mű,
Az görög ősoktól véve kezdetét és a pelasgok
Ajkairól eredett a római nyelve, beszéde.“⁹

Megindult e téren is a munka. A görög auktorokat fordítják, nyelvüket tanítják és tanulják. FICINUS diadalmas újplatonizmusa, a század új evangéliuma, is görög forrásokból táplálkozik. Lassanként a görög szövegek nyomtatásban is napvilágot látnak. Ezek a törekvések mintegy ALDUSSzal jutottak el egy nagy szintézishez. Ő volt a szervező, aki teljes anyagi és szellemi erejét beleölve a nyomtatott betű hatalmával szórja szét a görög — s majd később a latin — kultúra remekait.

Mikor a nyomdáját 1490 táján megnyitotta, negyvenéves lehetett, ugyanis 1449-ben született Bassianoban. Tanulmányait Rómában végezte. Görögöt később Ferrarában tanult BATTISTA GUARINONál, akit ezidőben a magyarok is szívesen látogatnak. Ferrarát elhagyva, iskolatársához, PICO DELLA MIRANDOLÁHOZ megy. Itt ismerkedik meg a neoplatonista filozófiával és barátságot köt a krétai ANDRAMYTENOS-szal. Mind latin, mind pedig görög műveltsége és tudása elmélyül. MIRANDOLA bejuttatja nevelőnek nővére, CARPI herceg feleségének, gyermekei mellé. 1483-ban már itt találjuk. Már ekkor megfogamzik lelkében a terv, hogy nyomdát állít fel a görög textusok és iskolakönyvek kiadására. Tanítványa az anyagi támogatást biztosította. Bár az Carpiban akarta felállítani, ALDUS azonban biztos érzékkel a virágzó és gazdag kereskedő várost szemelte ki, amely a görög szövegek kiadása terén is multa tekinthetett vissza, másrészt központi fekvésénél fogva könnyebben kapcsolatokat teremthetett az ilyen vállalkozáshoz elengedhetetlenül fontos munkatársakkal, hisz nem messze volt Pádua és Bologna egyeteme, és vevő-

⁹ HEGEDŰS ISTVÁN: Guarinus és Janus Pannonius. Budapest, 1896. — A panegyricus fordításából vett idézet: 58. l. 108—111. sorok.

közönségét is könnyebben tudta megszerezni. 1490 táján le is telepedik Velencében. 1494-ben jelennek meg első kiadványai. Mivel is nyithatná meg ezek sorát, mint LASCARIS görög nyelvtanával! Ez egyúttal az irányt is megjelöli, mert ahogy a „tudósokhoz” írt előszavában jelzi, első kiadványa „quasi preludium”-a eljövendő munkásságának. Ezután — hogy közkeletű hasonlattal éljünk —, mint a trójai falóból a görögök, sorban jöttek ki sajtója alól szebbnél-szebb kiadványai: 1495-ben még ARISTOTELES Organon-ja és THEOCRITOS munkái; 1496-ban PIETRO BEMBO Aetna-ja, egyben az első latin könyv, mely sajtóját elhagyta.¹⁰

A szép betűk, finom kiállítás, a lehetőség szerint jó és hiteles szöveg hamarosan hírnévhez juttatják, kiadványai pedig Európázerte kapósak lesznek. Munkatársai kora legjobb itáliai és görög tudósai közül kerülnek ki. Munkatársaiból és barátaiból Academia-t szervez, melynek a célja a görög kultúra ápolása, s összefüveteleiken csak görögül volt szabad társalogni. Nevezetesebb tagjai CARTEROMACUS, SABELLICUS, GIROLAMO ALEANDRO, BONDINI stb. 1500-tól megjelenő kiadványain feltűnik: „Ex Academia nostra”, a „mi Akadé-

¹⁰ Szinte nincs e korszakkal humanista vagy kultúrtörténeti szempontból foglalkozó magyar részlettanulmány, vagy összefoglaló munka, amelyik Aldus nevét és a magyarokkal, kiváltképen Thurzóval való kapcsolatát ne érintené. Azonban behatódobban és alaposabban vele és magyar kapcsolataival tudósaink közül még senki sem foglalkozott. Egyedül GULYÁS PÁL (A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában levő Aldinák. A M. N. M. könyvtárának címjegyzéke III. Budapest, 1908.) foglalta össze életét és működését.

Aldusról elég teljes könyvészetet nyújt *Der Buchdruck des 15. Jahrhunderts*. Eine bibliographische Übersicht herausgegeben von der Wiegendruck-Gesellschaft. Berlin, 1929—1936. S. 281—287. Tanulmányomban az alábbiakat használtam: RENOUARD, ANT. AUG.: *Annales de l'imprimerie des Alde, ou histoire des trois Manuce et des leurs éditions*. Troisième édition. Paris, 1834. (= RENOUARD). — SCHÜCK, JULIUS: *Aldus Manutius und seine Zeitgenossen in Italien und Deutschland*. Berlin, 1862. (= SCHÜCK). — MORPURGO, MARCO: *Die Aldo Manuzio e della sua influenza sugli studi*. Padova, 1867. — FIRMIN-DIDOT: *Alde Manuce et l'hellénisme a Venise*. Paris, 1875, (= FIRMIN-DIDOT). — NOLHAC, PIERRE DE AMBROISE: *Les correspondents d'Alde Manuce. Matériaux nouveaux d'histoire littéraire 1485—1514*. Rome, 1888. (= NOLHAC). L. ennek magyar ismertetését FRANKÓI VILMÓSTól. *Századok* 23 (1889) 257—8. — OMONT, HENRI, *Catalogues des livres grecs et latins imprimés par Alde Manuce a Venise 1498—1503—1513, reproduits en phototypie*. Paris, 1892. — DOREZ, LÉON: *La marque typographique d'Alde Manuce*. In: *Revue des bibliothèques* 6 (1896) p. 143—160, 237—238. *Études Aldines* 1. — DOREZ LÉON: *Alde Manuce et Ange Politien*. In: *Revue des bibliothèques* 6 (1896) p. 311—326. *Études Aldines* 3. — FERRIGNI, MARIO: *Aldo Manuzio*. Milano, 1925. — PASTORELLO, ESTER: *Inventario cronologico de l'epistolario Manuziano*. In: *Bibliophila* 30 (1928) p. 40—55, 166—173.

miánkból“ került ki. De szűkebb baráti köréhez tartozik még PIETRO BEMBO és ANGELO GABRIELI, ezeken kívül GIOVANNI BATTISTA EGNazio és MUSURUS. Nem is csoda, hogy ilyen körben minden valamirevaló humanistának szíve vágya volt bekerülni.

ALDUS maga is kiváló tudós. Leveleivel pedig — bár rossz levélíró — behálózza az akkori humanista Európát. Velence az ő virágkorában valóban egyik legnagyobb, legfelkapottabb szellemi, irodalmi tűzhelyévé emelkedik Európának, szinte azt a szerepet vette át és játszotta, mint a neoplatonizmus delelőjén FICINUS Firenzéje.

A Sant' Agostino melletti kis műhely felé fordult a humanista világ figyelme, mert ott egy új forrás fakadt, ahonnan az antikvitás legtisztább vizét vélték meríteni. „Előkelő emberek csupán csak azért jöttek Velencébe — írja róla BATTISTA EGNazio —, hogy egyedül őt üdvözljék, meglátogassák és gazdag ajándékokkal halmozzák el. Akiiket e nagy és csodálatos város nem vonzott, hogy megtekintsék, azokat idehúzta e férfiúnak híre. Buzdították, hogy azon terve mellett, melyet a latin és görög irodalom újjáélesztésében kitűzött, tartson ki továbbra is.“¹¹

Szívesen is zárandokoltak ilyen helyekre a humanisták, már csak azért is, mert ennél a forrásnál a halhatatlanságot vélték feltalálni. A lélek halhatatlanságát az alexandrinista filozófia alapján sok humanista kétségbevonta ugyan, az immortalitás mégis központi helyet foglalt el gondolkodásukban. Csakhogy ez mindinkább ellaicizálódó világfelfogásukban — tudva, vagy nem tudva — többé nem a keresztény ember túlvilághite, bár gyökerében azzal függ össze, hanem az úgynevezett irodalmi halhatatlanságtudat. A hírnév utáni olthatatlan vágy az ember természetében gyökeredzik, ez van „mindeneknek alján“. A humanista embernek a betű mindenható és minden túlélő erejébe vetett hite a halhatatlanság adományozását és konzerválását a litteratúrára lokalizálta. HOMEROS előtt is voltak görög hősök, de nem maradt fenn a híruk, vitéz tetteiket nem csodálhatja az utókor, mert nem volt Homerosuk, aki a halhatatlanságnak őket átadhatta volna. Ezért lehet és kell komolyan venni a humanista írók sablonszámba menő „hencegéseit“, hogy örüljön a

¹¹ BATTISTA EGNazio írja ezt az 1515. évi *Lactantius*-kiadás ajánlásában: „non ignobiles viros vel hac sola causa Venetiis venisse constat, ut unum hunc salutarent, et viserent, magnisque et muneribus donarent, et quos urbs tanta, tamque admirabilis ad sui contemplationem non traxerat, unius viri fama perduxit, adhortati pro virili, ut instituto restituendae latinae ac graecae linguae proposito insisteret“. (RENOUARD, p. 71.)

fejedelem, vagy a mecénás, mert nagy tetteik, kiválóságuk mit sem érne, ha ők meg nem írnák, meg nem énekelnék, és így munkájukkal, vagy ennek ajánlólevelével át nem adnák a nagy nyilvánosságnak s így a halhatatlanságnak.

A halhatatlanságtudatnak ilyen felfogásán, a betű élő erejébe vetett babona számba menő hiten keresztül tudjuk csak igazában az irodalmi humanizmust, az írók és mecénások lelki rúgóit, indítékait, az irodalmi mű hatását, szóval az egész akkori irodalmi életet megérteni és értékelni.

Szinte külön, önálló életet él a könyv, hisz a kinyomtatás egy-egy antik szerzőt ment meg a „feledés szennyétől“, vezet vissza az „életbe“, a „napvilágra“. Most rögzített szöveggel sok példányban kerül az eruditusok kezei közé, míg eddig egy-egy kódexben lapulva ki volt téve mind a másolók önkényének, mind pedig az elkallódás veszedelmének. Az új feladatok az irodalom és az író fogalmát is módosították. Míg a középkorban a compillátor par excellence írószámba ment, és munkája irodalmi teljesítmény volt, úgy most az új teendőknek megfelelően — bár az előbbi sem veszik ki — a fordító, a kommentátor, a szövegkiadó kapta ezt a minősítést. Így az író fogalma a litterátuséval esett egybe.

A könyvnyomtatásnak eme hőskorában is még a legszorosabb kapcsolat állt fenn az „író“ és az olvasóközönség között, amely hasonlóképen eruditusokból verbuválódott. Ezt az „első számú“ olvasó, a mecénás testesíti meg legkézzelfoghatóbban. Az író és mecénás közti viszonyt egy valóságosnak vett fikció emeli az irodalom magasaiba, s az irodalom gazdasági, primér fontosságú anyagi háttérére szórja az eszményítés aranyporát. A munka, virtualiter ugyan az akkoriak szemében kettejük munkája, mindkettejük nevét „reddit immortalitati“. Tehát a mecénás részesedik az író munkájában. De hogyan? Az író műve elé ajánlást függeszt, ebben felmagasztalja a mecénást, annak műveltségét, tehetségét, kiválóságát, egyszerűen „humanitas“-át. Bemutatja a litterátus világnak, mint humanistát. Közönsége előtt a litteratúra iránti érdeklődés, az irodalommal receptíve való foglalkozás, szóval a magatartás elég volt arra, hogy úgy becsüljenek valakit, mintha kommentárokat adott volna ki. Ilyen körülmények között, természetes, a mecénás sem fukarkodott az anyagi ellenszolgáltatással. Mindezt beszédesen illusztrálják — egy példa ezer közül — WILLIAM WARHAMnek, ROTTERDAMI ERAZMUS pártfogójának, leveléből kikapott sorok: „Mivel a hír szárnyára fel nem kapott nevemnek örökkévalóságát általad akarom megszerezni,

mikor is annyi híres király és császár teljesen kiveszett az emberek emlékezetéből, legfeljebb nevük felsorolása, az is milyen szegényesen, maradt fent; nem is tudom, mi volna ebben a halandó életben elég, amit a halhatatlanságért meg nem adnék”.¹² Annál is inkább, mert ezek az ajánlólevelek pótolták az egykorú irodalomtörténeteket. Kinyomtatva lévén, szélesebb réteghez jutottak el, mint a természetnél fogva szűkebb kört megjáró epistola. (Hacsak azt is ki nem adták!) S az epistolának ez a fajtája, az ajánlólevél, szolgált arra és fejlődött odáig, hogy az „irodalmi” életben végbemenő eseményekről, — természetesen a megjelent könyv állt a középpontban — fejleményekről, a litteratúra jelen állásáról a beavatottakat értesítse. Itt ismertetnek klasszikus írókat, eddigi kiadásokat, azok kritikáját, sajátjuk előnyeit és — horribile dictu! — hátrányait. Ez emel ki a „névtelen” tömegből, mutat be új mecénásokat, híres tanár itt vezet be az irodalomba és az irodalmi közvéleménybe érdemesebb tanítványai közül kezdő, gyümölcsöket még nem termő, de nagy jövőre jogosító újoncokat. Ezeken a lapokon zajlanak le halálos komolyan vett irodalmi polémiák egy-egy accentus miatt. S nem hiányzanak a személyeskedő torzsalkodások, jobb egyetemi katedráért folytatott veszekedések utóhangjai, hiú önfitogatások és tömjénezések sem. Minderről innét vesz tudomást a „közönség”. Nem sokban különbözik az irodalomtörténetnek ama fajtájától, mely a modern folyóiratok hasábjain kap helyet.

Az író és mecénás mellett, mint a kéziratok irodalomnál a másoló, kiváltképen ALDUSnál előtérbe kerül a nyomdász, vagy ahogy most mondanánk, a kiadó. Nem is csoda, reá ugyanis nem csupán az anyagi finanszírozás terhei nehezedtek, hanem az egész szellemi irányítás is. Az egész koncepció az ő agyában fogant meg. Az ő szellemi hozzáértése és képzettsége biztosítja kiadványainak tudományos értékét és megbízhatóságát. Ismernie kell a klasszikus irodalmat, észrevenni a hiányokat, tudnia, mire van szüksége a „tudós” olvasónak. Számon kell tartania az eddigi kiadásokat, megszerezni a kéziratokat és azokat értékelni. Nem utolsó sorban alkalmas munkatár-

¹² „Quum illaudati nominis aeternitatem per te sim consecutus, quia multi praeclari reges et imperatores et a hominum memoria penitus exciderunt, nisi quod tantum vix nominum eorum cathalogus, et id ieiuue quidem, fiat; non video quid satis sit in hac mortali vita, quod pro immortalitate reddam.” ALLEN, P. S.: *Opus epistolarum Des. Erasmi Roterodami. Tom. II. Oxonii 1910. n°. 425.* — A mecénásról I. THIENEMAN TIVADAR: *Irodalomtörténeti alapfogalmak. Minerva 7 (1928) 350—353.* és MAYER ERZSÉBET: *Az írói önértzet a renaissance korában. Minerva 13 (1934) 102—111.*

sakat toborozni, azoknak iniciatívákat adni, munkájukat irányítani és felülvizsgálni. Tehát a mai értelemben vett kiadóvállalati lektor szerepét is be kell töltenie. Ő áll a középpontban, ő irányít, így a köréje tömörült tudósok sem feledkeznek meg róla a „tudós“ vagy „jámbor olvasóhoz“ címzett ajánlóleveleikben. Másrészt maga is rendez sajtó alá, s a nála megjelenő munkákban maga is ír ajánló- vagy kísérőlevelet, s nem egyszer ő határozza meg, hogy a sajtója alól kijövő könyvet kinek ajánlják.

A horgony és delfin égisze alatt megjelent könyvek dicsősége a korabeli közönség szemében elsősorban őt illette. Így nem csoda, hogy a szellemi élet vezérének tekintették, akivel összeköttetésben állni, levelezni egy kissé európai szellemi szinten való maradást jelentett. S egy-egy aldinában levő ajánlás pedig valóban nagy lépés a „halhatatlanság“ felé.

Meg is indult a búcsújárás az aldusi műhelyhez, úgyannyira, hogy maga is panaszkodik: „Két dolog van hatszáz más mellett, ami munkánkat állandóan megzavarja: egyrészt a tudós férfiak mindenünnen érkező gyakori levelei; ha ezekre mind válaszolni kellene, az egész éjt s napot levélírással tölteném el; másrészt pedig azok, akik hozzánk jönnek, részint azért, hogy köszöntsenek, részint pedig, hogy újság után érdeklődjenek... Azokat elküldöm, akik verseiket vagy prózai munkájukat szándékozzák felolvasni, s ezeket — többnyire nyerek és megtisztítatlanok — természetesen a mi betűnkkal szeretnék kinyomtatni“. A levelekre, „azoknak, akik hozzám írnak, ha nem nagyobb jelentőségűek, semmit, ha pedig azok, lakonikusan válaszolok“. Műhelyének ajtajára a hívatlanok elhessegetésére szellemes epigrammát írt ki. Csakhogy nem mindenki tartozott a hívatlanok közé. Sokan voltak a „választottak“. Lássuk, hogy ALDUS a magyarokat hová számította!¹³

Magyar barátai.

Hogyan is hiányozhattak volna a magyarok ALDUS barátainak táborából! Nincs fontosabb itáliai humanista-központ, nem akad híresebb iskola, hogy néhányukat ott ne találnánk. Alig található nevezetesebb tanár vagy humanista, akivel fel nem vennék a kapcsolatot. Mindig az elsőik között jelennek meg egy-egy újonnan fakadt

¹³ Ciceronis Rhetorica et Libri oratorii. 1514. évben megjelent aldina ajánlóleveléből. FIRMIN-DIDOT p. 153—4.

kultúrforrásnál. Gondoljunk csak GUARINO ferrarai iskolájára, a firenzei MARSILIUS FICINUS platonista akadémiájára, BEROALDUS bolognai kollégiumára és a többi nagy hírű egyetemre. Ha az egész humanista Európa felfigyelt, elragadta az editio princeps-ek újdonsága, a textusok hibátlansága, a szép könyv megejtő varázsa, akkor e karban néhány magyarnak is ott kell lennie. Ha a császár és a lengyel király kancelláriája keresik az összeköttetést ALDUSszal s „humanitas“-ukat egy-egy aldina ajánlólevele örökíti meg és hirdeti világgá, vajjon innét a budai kancellária elmaradhat-e?

Másrészt ALDusból sem hiányzott a hajlandóság, hogy az esetleg feléje nyújtott kezet elfogadja. Sőt mint ügyes üzletember azon volt, hogy minél több országot — *ubi romana lingua legitur* — kapcsoljon be érdekkörébe. Pannónia e téren különben is jó nevet szerzett. A humanista közvéleményben gazdag Kánaánként szerepelt, ami nem éppen megvetendő, hisz — amint a szóbeszéd járta — a Szerémségben a szőlőtőkéken terem az arany, s a magyar főpapok nem voltak kisztíltú mecénások, sosem fukarkodtak, aranyaik csengése a legszebb zene volt a sóvár, pénzéhes humanista füleknek. Mert hát az apostoloknak is kell valamiből élni! Ők viszont — a *do ut des* elve alapján — az annyira áhított halhatatlansággal fizettek. Hozzájárult még, hogy a magyarokat nagy bibliofilekként tartották Itáliában számon. Nem is szólva MATHIAS rex-ről, akinek udvaráról az ott megforduló olasz humanisták csak a legjobbakat röpítették szét írásaik szárnyán a közvéleménybe. De nem utolsó sorban izgatta ALDUST a latin és görög könyvekben oly gazdag Corvina, melyről a bibliofilek között legendák jártak.

Ezért nem csodálkozunk ALDUS azon kitételén, mikor a magyarok ciceroniánus voltáról ír: „közületek sokakkal a legbarátabb viszonyban voltam, nem is tudom, miféle csillagzat hoz mindig össze veletek?“ Nem nehéz rá válaszolni. Ez a „csillagzat“ a közös eszmény, a litteratúra nagy-nagy szeretete. Ebben minden náció tudományszomjas fia találkozott és testvérek lettek, mint ahogyan a platonisták: in Platone. Ez a csillagzat hozta össze még az iskola padjai között azzal a PAULUS PANNONIUSszal, aki neki „condiscipulus“-a volt BATTISTA GUARINO ferrarai iskolájában. Már itt meg kellett ismernie több tehetséges magyart, hisz éppen MÁTYÁS FIA PÁLlal egy időben tanul itt GARÁZDA PÉTER is, s ekkor — 1465 tavaszán — jár lent követségben JANUS PANNONIUS, aki többek között ennek a

két ifjúnak is egyházi javadalmakat eszközöl ki a római szentszéknél, az a JANUS PANNONIUS, aki a mesternek, BATTISTÁNAK, legjobb barátja, és ő írta meg a nagy GUARINO VERONESE el nem múlt dicséretét.¹⁴

Első velencei éveiben ALDUS nyomdáját Pannoniából még nem keresték fel. Itáliában, kiváltképen Páduában tanuló magyar ifjak hallották egyre növekvő híret tanáraiktól, akik ALDUSNAK már ekkor munkatársai, barátai voltak. Jelek szerint néhányan — így THURZÓ ZSIGMOND — Velencébe átrándulva fel is keresték. Budai körökben pedig a visszatérő diákok, a Velencében dolgoztató budai könyvárusok, Budán tartózkodó velencei követek és a görög litteratúrával komolyabban foglalkozó CELTIS révén jöhetett szóba a neve. Nem véletlen, hogy csak 1500 után váltott ki nagyobb érdeklődést a magyarországi humanistákból. De igazában szélesebb körökben is csak ekkor kezdett ismertebbé válni. Ezt főképp annak köszönhetette, hogy a görög litteratúra remekei mellett most feküdt neki intenzívebben a latinok kiadásának. Bár nálunk nem teljesen gyökértelen a görög kultúra, mégis elvétve akadnak ebben járatosok. Humanista műveltségünk elsősorban a latin antikvitásból táplálkozik. A Corvinában ugyan görög kódexek is vannak, mégis a görög kultúrát — pl. a platonizmust — latin fordításokon keresztül szívja magába a magyar humanista. ALDUS korszakalkotó újítása, hogy a nehézkes fólióalakról áttér az oktávra, mindenütt, így nálunk is nagy tetszést és érdeklődést váltott ki. Könnyenkezelhetőség, szép betűk, hiteles szöveg, elegáns kiállítás, mind olyan előnyök, amelyek miatt a pazarul kiállított, miniált pergamenkódexekkel elkényeztetett magyar bibliofil szívesen teszi az aldinákat könyvespolcára.

Az első könyv, mely valamiképpen kapcsolatban van Magyarországgal, 1497-ben hagyta el ALDUS sajtóját. A könyv gondozója, LAURENTIUS MAIOLUS ferrarai tanár, ESTEI HIPOLITNAK, az esztergomi érseknek ajánlja „*Epiphilides in dialecticis*“ c. munkát. Ajánlólevelét így kezdi: „Amikor igen kedves leveledet megkaptam Pannoniából...” Itt ugyan alig beszélhetünk magyar kapcsolatról, mert

¹⁴ Az idézet Aldusnak a *M. T. Ciceronis epistolarum ad Atticum, ad Brutum, ad Quintum libri XX.* (1513.) kiadásának Csulai Mór Fülöphöz írt ajánlóleveléből való. (App. Hung. 89.) Az ajánlást az 1521. évi újranyomás alapján teljes egészében kiadta VERESS: i. m. 462—465. l. — Mátyás fia Pálról FRANKÓI VILMOS: Mátyás király magyar diplomatái. *Századok* 33 (1899) 778. és HUSZTI JÓZSEF: Janus Pannonius. Pécs, 1931. 235. l.

az érsek ritka vendég volt egyházmegyéjében, inkább Itáliában tartózkodott, csupán gazdag érsekségének jövedelmeit húzta.¹⁵

Sokkal fontosabb az 1498. év, amikor is a *Sodalitas Danubiana* alapítója s egyben a középeurópai humanizmus vezető szelleme, KONRAD CELTIS keresi fel levelével ALDUS műhelyét, hogy görög és latin könyveket kérjen tanítványai számára. Később görög tanárért is hozzá fordul. Nem érdektelen dátum, mert a bécsi egyetemen a görög nyelv térfoglalását jelzi. Ezt — bár közvetve — ALDUS segítette elő. Néhány év múlva — 1507-ben — hasonló célzattal a krakkói egyetem tanárai jelentkeznek. Tehát Közép-Európa két szellemi centrumát, ahol a következő magyar humanista nemzedék zöme nevelkedik, ALDUS szelleme lengi át és az ő könyvei tárják ki a kaput Hellas kultúrkincsei felé.¹⁶

Barátsága CELTISSEL és más nálunk is ismert, megforduló német humanistával — CUSPINIANUS, CAMERS stb. — megerősödik. Annál inkább, mert CELTIS kutatóútjai alkalmával bizonyos kódexeket talált, amelyek szerfölött izgatták a kéziratok újdonságokért remegő nyomdászt. Közben üzleti érdekeiről sem feledkezik meg. Könyveit barátai révén is igyekszik minél szélesebb körben elterjeszteni. 1501. július 7-én kelt levelében többek között ezt írja CELTISnek: „Itt van két Vergilius és két Horatius, meg a tőlünk készített Rudimentorum grammatices Latinae Linguae két kötete. Ha úgy vélték, hogy el fognak kelni, nem kerül sokba, hogy írjatok: annyit küldhetek belőlük, amennyit csak parancsoltok. Ég veletek, és amint szoktatok, engem szeressetek, és ajánljatok a tanultaknak és mindazon tudósoknak, akikkel baráti viszonyban álltok“.¹⁷

Ekkoriban nem hiányzott a familiáris viszony CELTISÉK és a budai udvar között, kiváltképp az ott székelő cseh kancellária vezetőivel: AUGUSTINUS OLOMUCENSISSEL (Käsenbrot) és JAN SLECHTÁVAL voltak jóviszonyban. Ezért nem látszik önkényesnek, — azonban más út sincs kizárva! —, hogy bizonyos összefüggést lássunk a fentebbiek és ugyanezen év (1501) december 2-án Budán kelt levél között, melyet THURZÓ ZSIGMOND fehérvári prépost, királyi titkár inté-

¹⁵ L. RENOARD: i. m. p. 14., FIRMIN-DIDOT: i. m. p. 90. — Estei Hipólitról BERZEVICZY, ALBERT DE: Beatrice d'Arragon reine de Hongrie (1457—1508). Tome II. Paris, 1912. passim.

¹⁶ CELTIS, BR. n°. 175. — MORAWSKI, CASIMIR: Histoire de l'université de Cracovie, Moyen Age et Renaissance. Traduction de P. Rougier. Vol. III. Paris—Cracovie, 1905. p. 120—137.

¹⁷ CELTIS BR. n°. 262.

zett ALDUSHoz: „A napokban bizonyos enchyridion-alakú könyvek kerültek az én és György váradi püspök kezeihez, amelyek kényelmes voltuk miatt csodálatos módon gyönyörködtettek minket“. Különösen kettő ragadta meg érdeklődésüket: VERGILIUS és HORATIUS, „quos pulchrioribus characteribus impressos ex edibus Aldi Romani emissos conspexi“. A firma nem ismeretlen. Eszébe juttatja THURZÓnak régi barátságukat, és most erre hivatkozva kéri ALDUST, adná számukra ki CICERO epistoláit és egyéb munkáit. Egyrészt nem járna rosszul (célozva az anyagi ellenszolgáltatásra!), másrészt „et nobis et studiosis omnibus“ nagy szolgálatot, kedves figyelmet tanúsítana.¹⁸

A válasz nem volt kétséges, mégis hamarabb jött, mint THURZÓék remélhették volna. Alig négy hónap múlva napvilágot látott CICERO „*Epistolae familiares*“-e, élén a budai levél visszhangjaként THURZÓhoz intézett prefációval. Ebben ALDUS kifejti, neki is szándékában volt CICERO műveinek kiadása, de THURZÓ levelének hatása alatt siet mind neki, mind pedig a váradi püspöknek kedvében járni. Azért CICERO leveleit hozta ki, „mert gazdaggá, hajlékonyá, és, amit legtöbbre becsülök, könnyed stílusúvá teszi a vele foglalkozót“.¹⁹

Ez általános sablon ugyan, melyet a humanisták ritkán felejtnek el CICEROval kapcsolatban elmondani, ALDUS mégis tudatosan használja. A stílus a legelső helyet foglalja el a humanisták kelléktárában, mégis — ex officio — sehol sem volt olyan szükség rá, mint a kancelláriában, hol a diplomáciai és egyéb ügyeket levelekkel intézik. S egy-egy ilyen epistola egyúttal fémjelzi, vagy rossz színben tünteti fel a kancellária, illetve magánszemély humanitását. Jó példa erre BÁTHORI ISTVÁN vajda, akinek a Signoriához írt levelét így örökíti meg Velence annalistája, MARINO SANUDO: „István vajdától kaptunk egy levelet, ma gran barbarie“.²⁰ Ebben az időben sorban jelennek meg nyomtatásban is a levélírás művészetébe be-

¹⁸ Celtis budai kapcsolataira l. ÁBEL JENŐ: Magyarországi humanisták és a dunai tudós társaság. Budapest, 1880. (Értekezések a M. Tud. Akadémia nyelv- és széptudományi osztálya köréből VIII. 8.) és FÖGEL SÁNDOR: Celtis Konrád és a magyarországi humanisták. Budapest, 1916. — Thurzó levele kiadva An. N. p. NOLHAC 23. és BUNYITAY VINCE: A váradi püspökség története. I. Nagyvárád, 1883. 357. l.

¹⁹ Az ajánlott mű: *M. T. C. Epistolae familiares*. (Végén:) Venetiis in aedib. Aldi, mense Aprilii. M. DII. (App. Hung. 65.) Az ajánlólevél kiadva u. o., AN. N. p. 5—6., francia fordításban FIRMIN-DIDOT p. 207.

²⁰ Sanudo megjegyzése: *Magyar Történelmi Tár* 24 (1887) 92.

vezető „Modus epistolandi“-k. A kancelláriákból sem hiányzanak, sőt minden kancelláriának megvan a maga kialakult gyakorlata. Mégsem árt vissza-visszatérni a művészi levélírás atyjához, utolérhetetlen mesteréhez: CICEROhoz, aki egyeseknek — mint ALDUS méltatlankodva megjegyzi — újabban nem tetszik. Ebből logikusan következik, hogy a budai kancelláriában nem így gondolkodnak, hanem az ortodox, ALDUS szerinti helyes felfogás mellett törnek lándzsát. Ennek beszédes bizonyága, hogy a legilletékesebb, a „hivatalos“ magyar humanizmust képviselő testület, a kancellária két vezető-tagja fordult ALDUSHOZ a CICERO-kiadás ügyében: THURZÓ ZSIGMOND, a kancellária secretariususa, és az emlegetett „váradi püspök“, a kancellária tulajdonképeni feje: SZATMÁRI GYÖRGY.

A kancellária szellemi nívója — humanista szemszögből nézve — éppen most van emelkedőben. 1498-ig BAKÓCZ TAMÁS volt a fő-kancellár. Ekkor ellenségei félreállították, s a vezetést SZATMÁRI GYÖRGY secretarius vette át, aki BAKÓCZ visszatérése ellenére (1501) titkos kancellári címmel továbbra is valóságos vezetője marad a király legfőbb hivatalának. Az emelkedés vonalát mutatja a secretariusok számának növekedése: 1500-ban kettő, 1502-ben már négy. Ezeket az állásokat ugyanis tehetséges, modern humanistaképzettségűekkel töltik be. THURZÓ ZSIGMOND, CSULAI MÓRÉ FÜLÖP, KESERŰ MIHÁLY, BRODARICS ISTVÁN — a korabeli respublica litteraria berkeiben többé-kevésbé ismert nevek — jelzik megújulását.²¹

SZATMÁRINAK, a kassai német származású polgárfiúnak szívügy a litteratúra. Nem tudjuk, egyetemi tanulmányait hol végezte, de későbbi szellemi orientálódása Itália: Pádua és Bologna felé mutatnak. A kancelláriai munka leköti minden energiáját, azért tud örülni a kislakú aldináknak, „mert egy idő óta — mint THURZÓ írja az ő nevében is ALDUSnak — különféle elfoglaltságunk miatt alig marad valami kis otium, hogy otthonunkban poétákkal és rétorokkal foglalkozhatnók, ezeket (a könyveket) azonban hordozhatóságunknál fogva mind séta közben, mind pedig — hogy úgy mondjam — inter aulicandum adandó alkalmakkal legnagyobb gyönyörűségünkre élvezhetjük“. Aktív humanista tevékenysége egy-egy oráció vagy epistola megfabrikálásáig terjed. Egyik — 1515-ben elmondott — orációjáról egy „szakmabeli“ fültanú elég fanyalogva emlékezik meg, s felrója a stílus helyzethez

²¹ SZILÁGYI LORÁND: A magyar királyi kancellária szerepe az államkormányzatban, 1458—1526. Budapest, 1930. 12. l.

és alkalomhoz nem illő dagályosságát. Jelentőségéből ez a német szomszédságból jövő csipkelődés mit sem von le, mert jelentősége nem ebben, hanem humanista magatartásában volt. „Nagylelkű és bőkezű olyan dolgokban — írja róla a velencések követe —, ahonnet a jó hír, az szép tisztesség és dicsőség áradhat reá...“ Ez a vérbeli humanista mecénás tipikus lelki magatartása. Nem professziója avagy mestersége a poézis, de képzettsége, tehetsége az átlagos olvasó fölé emeli, s az olvasás egy kissé lelki szükséglet. Írása, stílusa — kiváltkép, ha eruditus voltát akarja megmutatni — a korabeli művelt dilettánsé. Ezen a réven sohasem lehetne „halhatatlan“! Háta mögött azonban zsíros egyházi javadalmak állnak, az ország első hivatalának vezetője, a jövő embere és szereti, de élni is tud a mítikus hatalmú pénzzel. Nem feledkezik meg a humanista baráti kapcsolatok kiépítéséről, nevének ajánlólevelekben való „forgalomba hozásáról“. Külföldi egyetemeken magyar diákokat taníttat. Pártfogoltjainak egész légióját sorolja fel MAGYI SEBESTYÉN bolognai JANUS-kiadásának prefációjában. Titkárjai közül az egyik nem kisebb humanista, mint BALBI JEROMOS, a másik pedig a mohácsi csata krónikása: BRODARICS ISTVÁN. Két évtizeden keresztül ott áll majdnem minden magyarországi szellemi megmozdulás mögött: egyrészt mint szellemi indító, részint pedig mint annak anyagi finanszírozója. Mindez nála lelki szükséglet, kulturális hivatástudat, de indítékai közt nem kis szerepet játszik a kordivat és személyének propagandája.²²

SZATMÁRI legtehetségesebb pártfogoltja és barátja a már többször említett THURZÓ ZSIGMOND. Valószínűleg az ő segítségével jutott be 1500. évben a kancelláriába secretariusnak. Nem olyan markáns egyéniség, inkább litteratus. Már a kancelláriába való bekerülésakor humanista multa tekinthetett vissza. Tanulmányait Páduában az „artes“ jónévű tanárának, CALPHURNIUSnak, keze alatt végezte. Ekkor zajlott le CALPHURNIUS és vetélytársa, RAPHAEL REGIUS (mindkettő ALDUSnak barátja!) között — korában is feltűnést keltő — tettelegesséig fajuló vetélkedés az egyetemi katedráért, melyben az utóbbi húzta a rövidebbet. A zenebonát irodalmi párharc kísérte és követte: elsősorban tudományos téren — ha nem is a legtudományo-

²² DR. TÓTH-SZABÓ PÁL: Szatmári György prímás (1457—1524). (Magyar történeti életrajzok.) Budapest, 1906. — HORVÁTH JÁNOS: Az irodalmi műveltség megoszlása. Magyar humanizmus. (Magyar Szemle könyvei, XII.) Budapest, 1935. 192—5. I. Orációjáról: *AN. N.* p. 36. — A velencei követ jelentése Sanudonál: *Magyar Történelmi Tár* 24 (1887) 289.

sabb tárgyilagossággal és modorban — akarták egymás tehetségtelenségét és a litteratúrában való járatlanságát bebizonyítani. Ebbe a csetepatéba az érdekelt mesterek tanítványai is belekapcsolódtak. Így lép fel „Sigismundus Hungarus“, akit THURZÓVAL azonosítanak, CALPHURNIUS mellett, s állítólag „istius impulsu“ még pénzt is ajánl REGIUSNAK, ha az általa QUINTILIANUSBÓL és CICERO *Ad Atticum* írt leveléből kijelölt szövegkritikai nehézségeket megnyugtatóan megoldja. Erre válaszol aztán az a következő évben megjelent munkájának egyik passzusában, hol Zsigmondot „kioktatja“ és a kérdéses helyeket maga módján megmagyarázza.²³

Ha valóban azonos az említett Sigismundus Hungarus-szal, ez a kis epizód kedvező fényt vet humanista képzettségére és a litteratúra iránti érdeklődésére. Egyben arra is bizonyosság, hogy már diákorában becsülte annyira a „nagy“ RAPHAEL REGIUS, hogy válasza méltassa. (Bár, ki tudja, a felajánlott pénz sem lehetett utolsó ösztönzője a katedráját vesztett magisternek!) Ilyen nagy port felvert pörben szereplő név gazdájának könnyebb bejutni más humanista körökbe is. Ezért nem csodálkozunk, hogy ALDUSHOZ írt levelében régi barátságukra hivatkozik. Velence nincs messze hivatalos egyetemi városától, Páduától, s a bonae litterae bűvös lángjától megperzselődött diákok még messzebb is elzarándokoltak tanáraik ajánló sorai-val egy-egy élő „oraculum“-hoz. ALDUS pedig, kinek „olím“ vendége volt, úgy említi, mint „humanissimum sane ac doctissimum hominem, et admodum quam studiosum Ciceronis“.²⁴

*

Nem véletlen ez a humanista pezsgés a budai kancelláriai körökben. Házasodik a király. Ez újabb terheket ró a kancelláriára, hisz neki kell az ezt megelőző bonyolult diplomáciai tárgyalásokat elintézni, másrészt, ha az ifjú királyasszony francia kíséretével meg-

²³ WENZEL GUSZTÁV: Thurzó Zsigmond, János, Szaniszló és Ferenc négy egykorú püspök a bethlenfalvi Thurzó-családból. 1497—1540. (Értekezések a történelmi tudományok köréből, VII. 9.) Budapest, 1878. 11—18. l. — BUNYITAY: i. m. 354—66. l. — FÖGEL JÓZSEF DR.: II. Ulászló udvartartása (1490—1516). Budapest, 1913. 46., 84. l. et passim. — SZILÁGYI: i. m. 12., 47. l. — Sigismundus Hungarusról DR. ÁBEL JENŐ: I. György kalocsai érsek. E. Ph. K. 4 (1880) 33—34. Azonosítása VERESS 168—9. l., azonban a Páduában 1500, illetve 1502-ben tanuló Sigismundus Hungarus-szal való azonosítás téves (u. o. 172. l.), mert Thurzó ekkor már Budán van. — Regius munkája: *Raphaelis Regii epistolae Plynii: qua libri naturalis historiae...* Venetiis 1490. (App. Hung. 20.) (Nem aldina!) — Zsigmondra vonatkozó passzus közölve VERESS 431—6. l.

²⁴ VERESS 463. l.

érkezik, nagy szükség lesz a nyelveket tudó s a korabeli magas műveltség, mely a humanista műveltséggel esett egybe, szintjén álló udvari emberekre. SZATMÁRI választása magától értetődően a legifjabb generáció kiemelkedő képviselőire esett, akik az imént tértek vissza Itália egyetemeiről, hol a kor legdivatosabb mestereinek voltak kedvenc tanítványai. Bennük még frissen éltek azok az eszmények, melyek felé tanáraik elindították őket, a humanista scola irodalmi levegőjét hozva a fagyos Iszter partjaira. Így kerül a kancelláriába a házasság diplomáciai előkészítésében tevékenyen résztvevő THURZÓ ZSIGMOND mellé a két kitűnő BEROALDUS-tanítvány: KESERŰ MIHÁLY és CSULAI MÓRÉ FÜLÖP, ki majd a királyné udvarmestere lesz, és később a Bécsben, Bolognában és Párizsban végzett GOSZTONYI JÁNOS, aki a királynő titkára és tolmácsa.

Hozzájárult még, hogy a budai cseh kancellária sem akart hátramaradni. Kiváló vezetőinek 1502-ben sikerült kancelláriájukba csalni a legnagyobb cseh humanista költőt: Hassisteini LOBKOVIC BOHUSLAVOT. Ekkor a budai szellemi élet valóban európai szinten állt. „Végül azt kívánom tudatni Veled — írja BOHUSLAV Budáról egyik barátjának —, hogy mindenek között az tetszik nekem Pannóniában, hogy sok irodalomban jártast és mindenfajta tudóst talállok, akiknek a társalgásával és barátságával élni gyönyörűségemül szolgál.“ Mégis kik voltak azok a magyarok, akikkel BOHUSLAV barátkozott? Néhányat megjelöl egy későbbi levele: „Üdvözlégy — búcsúzík SLECHTÁTÓL —, és ajánlj engem a Főtsztelendő váradi püspök úrnak (SZATMÁRI GYÖRGY), veszprémi püspök úrnak (ERNUSZT ZSIGMOND, ki egykor Paduában végzett), a fehérvári prépost úrnak (THURZÓ ZSIGMOND), és az én barátomnak, MÓRÉ FÜLÖP úrnak“. A feminin, finomlelkű és vallásos cseh humanista mégis idegenül mozgott az ellaicizálódó királyi udvarban, ahol a nyers magyar urak szemben mosolyognak, de „alattomosak“, ahol „az egyháziak sűrűbben beszélnek a pénzről, mint az égről, gyakrabban van ajkukon a Nemesis és Lais, mint Krisztus neve, s szinte tűrhetetlen, hogy inkább bújják PLAUTUST és VERGILIUST, mint az evangéliumot, és EPICURUS tanait nagyobb lelkesedéssel tanulmányozzák, mint az egyházjogot“.²⁵

Ezt a tömör jellemzést, még ha le is számítjuk a humanista stílus sablonos általánosítását, kiki saját felfogása és beállítottsága sze-

²⁵ Bohuslavról l. FÖGEL: i. m. 86—91. l. Leveleiből vett idézetek TRUHLAŘ, JOSEF: Listar Bohuslava Hasisteinského z Lobkovič. Praze, 1893. p. 136., 140., 135—6.

rint kommentálhatja. Egy azonban tény, s ez kiváltképpen az idézett szöveg második részére vonatkozik, BOHUSLAV ítélete humanista szemszögből nézve nem elmarasztaló. Sőt csak azt bizonyítja, hogy az új szellem a magyar elit-réteg vérébe felszívódott, a fejlődés oly természetes magaslatára jutott, ahol az irodalmi érdeklődés már nem csupán divat, hanem belső kényszer s egy kissé világnézet. S alig csalódunk, ha azt állítjuk, hogy az ominózus VERGILIUS, melyet Budán annyira bújnak, ALDUS kisformátomú remekműve.

BOHUSLAV levele kelt 1502 augusztus 1-én, ANNE DE FOIX megérkezésének küszöbén.

Francia közjáték.

MIKSA császár az 1491. november 7-én II. ULÁSZLÓval kötött békeszerződés értelmében maga és utódai számára jogot nyert a magyar trónra. Riválisai, a francia és a lengyel király, sem nézték a Habsburg-ház imperiálista törekvéseit ölbetett kézzel, a magyar királyt ők is érdekkörükbe akarták vonni. Az érdekelt felek ULÁSZLÓ házassági ügyében mérköztek meg először. MIKSA minden áron meg akarta hiúsítani a BEATRIX-szel kötött házasság felbontását, MÁTYÁS özvegyének meddősége ugyanis az ő esélyeit növelte. Ezzel szemben ellenlábasai a felbontás érdekében mozgattak meg minden követ. Végül is ők győztek. A francia király, XII. LAJOS, már előbb azzal az ajánlattal jött, hogy ULÁSZLÓ a rokonságából vegyen feleséget. MIKSA sem volt rest, hasonló plánummal állt elő. De itt is kudarcot vallott. 1501 decemberében a szerémi püspök és a lengyel király követei a magyar király megbízásából Franciaországba mentek, hogy a tervezett házasságot nyélbe üssék, ami teljes mértékben sikerült is. (Ezen az úton került THURZÓÉK levele ALDUSHOZ!) Ez egyúttal francia, lengyel, magyar szövetséget jelentett, melyhez még a velenceiek csatlakoztak. A kimondott cél természetesen a régi, elkophatatlan varázsigé: a török elleni összefogás, igazában pedig a Habsburgok imperiálista törekvéseinek keresztvezése.²⁰

A követek választása XII. LAJOS feleségének, ANNE DE BRETAGNE-nak tizenhétéves unokahúgára, a „bella, piccola e dolze nel parlar“ ANNE DE FOIX-ra esett, aki már hétéves kora óta királyi nagynénjének híres udvarában nevelkedett, hol a művészeteket pártfogolták, s kiváltképpen a rhetoriqueur-ök költészete virágzott. Az új magyar királyné 1502. június 22-én Bloisból elindult új hazája felé. Feli-

²⁰ SZABÓ: i. m. 87. l.

zianóban tartott búcsúlakomán kora legnagyobb rhetoriqueur-je nyújtott át neki búcsúverset, melyet az megkönnyezett. Utjuk a velencei köztársaság területén vitt át. A signoria, mely 1501 tavaszán szövetkezett a pápával és a magyar királlyal a török ellen, éppen az állítólagos támadás előkészítése közben kötött békét a szultánnal. E kis félrelépés eltussolására éppen kapóra jött ANNE DE FOIX jövetele. Hogy mind a magyar, mind pedig a francia királyt lekötelezzék, alaposan kitettek magukért. A királynét velencei területen hármas fogadtatás várta. Utja diadalmenet volt. A városba július 31-én érkezett meg. Nagyszerű fogadtatás, fényesebbnél fényesebb ünnepségek kápráztatták el a fiatal, szórakozásokban kedvét lelő ANNE DE FOIX-t és kíséretét. Az ünnepségek gazdag renaissance-pompájának bővületében a fogadtatást feljegyző francia herold, PIERRE CHOQUE csak ámuldozni tud: „que je vis jamais“, ilyet még életében sem látott, pedig fényűzésben a francia udvar sem állt az utolsó helyen.²⁷

A signoria négynapig vendéglátásra számított. Csakhogy a magyar és francia urak összekülönböztek a hozományon, így a velencei vendégeskedés augusztus 21-ig tolódot ki. A királyné idejét a környék és a város nevezetességeinek megtekintésével üttötte el. Így, ha eddig nem, most alkalma nyílt Velence leghíresebb nyomdájának megtekintésére. S ezt — mint egy alább bővebben ismertetendő levélből joggal következtethetjük —, nem is mulasztotta el.

A királynő kíséretével valószínűleg magyarok is megfordultak ekkor ALDUS műhelyében: BACSKAI MIKLÓS, SZATMÁRI FERENC győri püspök, BAKÓCZ TAMÁSNAK öccse, akinek verseiről és humanista voltáról BONFINI a legelőnyösebben nyilatkozik, meg a fiatal, Paduában tanult CSÁKI MIKLÓS, akinek éppen most ajánlja MATTHAEUS ANDRONICUS TRAGURINUS ULÁSZLÓ házasságára írt és 1502-ben Velencében kiadott epithalamiumát.²⁸

Ezt a szerencsés alkalmat jobban kihasználta a királyné környezetében levő francia széplélek, JOANNES CAPELLANUS. El-elláto-

²⁷ WENZEL GUSZTÁV: II. Ulászló magyar és cseh királynak házassége 1501—1506. *Századok* 11 (1878) 630—41. stb., KROPF LAJOS: Anna királyné, II. Ulászló neje. *Századok* 28 (1895) 689—709., DOBOSY TIBOR: Pierre Choque Anna magyar királyné francia kísérője. (Bibliothèque de l'Institut Français à l'Université de Budapest 46.) Budapest, 1940.

²⁸ BANFI, FLORIO: Matteo Andreis da Traù per le nozze di Vladislao II re d'Ungheria con la regina Anna di Foix (1502). *Archivio storico per la Dalmazia*. 1938. (Anno XIII., vol. XXV., fasc. 145.) p. 19—33. — A mű App. Hung. 63. — Új kiadása JUHÁSZ LÁSZLÓ gondozásában és sorozatában (Bibliotheca medii recentisque aevorum). Szeged, 1933. — Csákiról I. VERESS 174. I. Andronicus dedikációja még u. o. 140—1. l.

gatott baráti eszmecserére ALDUSÉK körébe, s egészen összezelegetett annak apósával, a háziorvossal és bizonyos JÁNOS szobrásszal. Művelt, utriusque linguae jártas, hozzá még a királyné közvetlen közeléből, így lesz alkalma belelapozni a féltve őrzött corvinákba. ALDUS fel is használja ezt a jó összeköttetést, és megkéri CAPELLANUST, ha majd Budára érnek, küldje meg neki MÁTYÁS könyvtárában található görög kódexek jegyzékét.²⁹

Mint már CSÁKI MIKLÓSSAL kapcsolatban láttuk, a királyné velencei tartózkodásának irodalmi visszhangja támadt. A fogadtatásokon elhangzott orációk, poémák nyomtatva is napvilágra jönek. SANUDO pedig feljegyezte: „Az a hír járja, két francia és két magyar leírják mindazt a megtiszteltetést, amely a királynét a mi földünkön érte, mért hogy aztán mind a francia, mind pedig a magyar királynak bemutatassák“. Az egyik franciát és jelentését ismerjük: PIERRE CHOQUE, ANNE DE BRETAGNE heroldja, akit úrnője azért adott unokahúga kísérvőjéül, hogy az egész útról, a fogadtatásról és a magyarországi koronázásról részletesen beszámoljon. A másik francia CAPELLANUS lehetett.³⁰

Ha a franciák és magyarok megírták is jelentésüket, a messzirelátó signoria nem elégedett meg ennyivel. Ha már ily hallatlan summát költött, ám lássa a világ ezt a nagyvonalú „liberalitas“-t. Ezért a fogadás történetét a kitűnő humanista hírében álló diplomatájával, ANGELO GABRIELIVEL is megíratta és kiadatta, aki — mint ahogyan illet — nagy ciceronianus periódusokba zárta mondanivalóját. S ki másnak ajánlhatná kis művét, mint a Budán állomásozó velencei követnek, GIUSTINIANINAK, a szintén jónevű humanistának (melyik velencei követ nem volt az!), ERASMUS és ALDUS barátjának. GABRIELI könyve Budán kézről-kézre járhatott, hisz aktuális tárgyról divatos humanista modorban íratott. Azért is figyelmet érdemel, mert írója ALDUS legszűkebb baráti köréhez tartozott.³¹

²⁹ Mindezt Capellanus „Ex Buda decembris 19“, minden bizonnyal 1502-ben Aldushoz írt leveléből tudjuk, Kiadva *An. N.* p. 106—7., teljesen hüen pedig NOLHAC n°. 88., p. 97. Kiletét pontosabban megállapítani nem tudjuk, valószínűleg azonos a Pierre Choque-említett „Joan Capolain“-nel. (Jean Chapelain?) Francia voltát bizonyítja levelének címe: „Messire Aldo Imprimeur demourant a Venise dauant St. Augustin, ou les bailler en la botique de liures a lenseigne de la tour, pres de pont Realto“.

³⁰ Sanudo feljegyzése: *Magyar Történelmi Tár* 24 (1887) 17.

³¹ Gabrieli könyve: *Libellus Hospitalis Munificentiae Venetorum in excipienda Anna Regina Hungariae per Angelum Chabrielem compositus Venetiis*

ANNE DE FOIX-t Magyarországon is a legnagyobb pompa, ünnepeztetés várta és kísérte. Itt is egyre ámuldozott PIERRE CHOQUE. De a velencei szép napok ragyogása nem szürkült el, a királyné legszébb emlékei között őrizte, örült, ha felidézhetette. A velenceiek elérték céljukat, BAKÓCZ mellett új nagy pártfogót szereztek a magyar királyi udvarban. BENETTI követségi titkár méltán dicsekedhetett azzal, hogy óraszám beszélget a királynéval.

A velencei emlékekhez ALDUS is hozzátartozott. CAPELLANUS nem felejtette el ígéretét, és Budát, a francia udvarral összekötő staféták be-bekopogtatnak a Rialtóra leveleivel. „Már megírtam neked, kiváló férfiú — értesíti ALDUST (1502) december 19-én kelt levelében —, a mi igen kegyes királynénk magyarországi fogadtatását azon görög könyvek címeivel együtt, amelyek a nagyságos Mátyás királytól egykoron alapított bibliotheca-ban szép számmal találhatók.“ PIERRE CHOQUE is megemlékezik a könyvtárról, amelyben becslése szerint három-négyszáz kézirat és könyv lehet görög, latin és magyar nyelven. A humanisták számára ez volt Budának legnagyobb attrakciója. ALDUS német barátai közül többen fenték rá a fogukat. És éppen ezeknek és más Budán megforduló bibliofilnek a kezén csúszott ki több az országból.³²

ALDUS, aki mind barátait, mind pedig a külföldön megforduló követeket beszervezte a kiadásokhoz elengedhetetlen ritka kódexek megszerzésére, vagy lemásolására, hogyan fogadta a Corvina jegyzékét, nem tudjuk. Valószínű, hogy számára itt alig lehetett valami novum, mert — bármilyen rossz levélíró volt — ha valami értékes kódex akadt volna köztük, nem felejt el CAPELLANUS első levelére válaszolni.

CAPELLANUS levele egyben rávilágít Budán betöltött szerepére: „a királynő nagy előhaladást tett a latin beszédben“. Tehát tanítója volt a tizenhét éves ANNE DE FOIX-nak és még Budán is tovább oktatta a latinra, mely a királyi udvarok nemzetközi érintkezési és társalgási, a magyar udvari köröknek pedig második anyanyelve

1502. (Nem Aldusnál!) App. Hung. 64. — Gabrieliről FIRMIN-DIDOT p. 63., 149., 271., 330.; Giustinianiról u. o. passim. egy — Ulászló előtt elmondott — beszéde kinyomtatva 1502-ben. (App. Hung. 40.)

³² Pierre Choque jelentése kiadva DR. MARCZALI HENRIK: Közlemények a párizsi nemzeti könyvtárból. *Magyar Történelmi Társulat* 23 (1877) 112. — A Corvina sorsáról Mátyás halála után l. *Corvina. Mátyás király budai könyvtára*. Írták Fraknó Vilmos, Főgel József, Gulyás Pál és Hoffmann Edith. Budapest, 1927. 23—4. l.

volt. És ő volt a kapocs a királyné és ALDUS között: „a királyné magát neked ajánlja, s ha valamiben lehetséges, a legkészségesebben segítségére áll“. Ezekből a sorokból láthatjuk, hogy ANNE DE FOIX-t odasorozhatjuk ALDUS fejedelmi mecénásnői — ISABELLA D'ESTE és LUCREZIA BORGIA — mellé. Könyvet ugyan nem ajánlott neki, csupán egy kiadványában találkozunk nevével. 1505 áprilisában hagyta el műhelyét J. AURELIUS AUGURELLUS jambikus verseket, orációkat és carmeneket tartalmazó kötete. Nagy humanistákhoz címzett versek mellett egy: „Annához, Pannonia királynéjához, Tréviso város nevében“. Tehát még az egykori meleg fogadtatás egyik tanúja.³³

CAPELLANUS levelének legérdekesebb szakasza a budai humanista életre utal: „Miként a másik levelemben neked megírtam, az a tervem, hogy a tél elmúltával haza menjek, és visszatérés közben téged is meglátogatlak, akkor sok mindenről bővebben fogunk társalogni. Itt ugyanis semmi közelebbi kapcsolatom nincs a magyarokkal, s nem lehet velük a bonae litterae-t gyakorolni, tehát amilyen hamar csak tehetem, visszatérek“. — Bizony, nem a legelőnyösebben mutatja be a budai udvart ALDUSnak. Úgy látszik, nem találta meg a lelki kontaktust a magyarországi humanistákkal. Talán az is közrejátszott, hogy Budán a királynéval jövő franciákkal a magyarok nem túlságosan szimpatizáltak, már a koronázási és budai ünnepségek alatt is napirenden voltak az összekoccanások. Azonkívül, aki humanistaszámba jöhetett, azt lefoglalta a kancelláriai és egyéb munka, nem ért rá naphosszat diskurálni, a magyar uraknál pedig más téma járt. Idegenül, gyökértelenül érezte magát a „barbár“ környezetben, így jobbnak látta a visszatérést hazájába. Távozásával ALDUS is elvesztette a királynő pártfogását, melyet igazában neki köszönhetett.³⁴

³³ „Regina iam multum profecit in latino *sermone*“ (NOLHAC p. 97.). A „sermo“ szónak a klasszikusoknál elsődleges, a humanistáknál pedig majdnem kizárólagos jelentése: beszéd, beszélgetés; semmiesetre sem esik egybe itt a „lingua“-val. Így alaptalan a szakirodalomnak általánosan elfogadott és használt véleménye, hogy Anna nem tudott latinul, csak Budán kezdett el tanulni. — Augurellusról l. *Enciclopedia italiana* V. (Roma, 1930.) p. 336.; — könyve: App. Hung. 1595. — Kisebb jelentőségű humanista. Szül. 1440 körül. Velencében és Páduában tanult. A két Bembo, Poliziano stb. barátja. 1495-ben Trevisoba, majd Velencébe ment, itt Aldus, Gabrieli, Canale baráti köréhez tartozott. Mikor nem kapta meg Georgius Valla katedráját, végleg Trevisóban maradt. († 1524.) „Scrisse in latino carmi e sermoni di sapore oraziano“ és a volgáris poézist is művelte Petrarca modorában.

³⁴ „... Etenim hic nulla est mihi cum Hungaris consuetudo nec ulla mihi esse potest cum eis in bonis litteris excitatio.“ NOLHAC p. 97., Ábelnél helyeseb-

Az elmaradt Janus Pannonius-kiadás.

ALDUSnak az Alpokon túli barátjai nemcsak kiadványait kérő leveleket írtak. CELTIS, bár Bécsnek is van könyvsajtója, az aldusi nyomda szép betűivel szeretné megjelentetni egyik verses munkáját, melyben MIKSÁnak ULÁSZLÓN aratott diadalát ünnepli. A velencei nyomdász diplomatikusan, humanista szellemességgel tér ki: szívesen kiadná, „de félni kell a királyoktól; én ugyanis sehogy sem tudom kiverni fejemből Ovidius ama mondását: Nem tudod, hogy a királyok keze messzeér?“ E visszautasításkor aligha ULÁSZLÓra gondol, sokkal inkább ANNE DE FOIX-ra és a királyi udvarban levő barátaira.³⁵

Ezek nem is feledkeznek meg róla. Mint az eddig tárgyaltakból is látjuk, Jagelló-kori humanizmusunk főként abban tér el a Mátyás-koritól, hogy mind fokozottabb a nyomtatott betű iránti érdeklődés. A nyomtatott könyvek MÁTYÁS könyvtárából sem hiányoztak, de ezeket is miniálták, s bennük még a kódexek szelleme kísért. MÁTYÁS kora az esztétikusabb kivitelű arisztokratikus kódexeknek adta az elsőbbséget, s erre volt büszke. BEROALDUS, CALPHURNIUS iskoláiból és a bécsi egyetemről kikerülő újabb nemzedék már nem előítélettel tekintett a könyvnyomtatásra, ellenkezőleg, nagyon is tisztában van hallatlan jelentőségével. A díszes, vagy kevésbé díszes kéziratirodalom is továbbél, de a művelt Európával lépést tartó és nevüket nagyobb plénum elé vinni akaró írók és mecénások ezt kevésnek tartják, s már a nyomtatott könyvet tartják a litteratúra természetes megjelenési formájának. Ezért érdekes ERASMUS megjegyzése ALDUS-szal kapcsolatban: „Nem egyszer önként küldtek hozzá magyarok és lengyelek régi kéziratokat — nem minden ajándék nélkül —, hogy azokat az ő megszokott gondozásában publikálja a világnak“. E sorokat ERAZMUS 1508-ban ALDUS házában írta. Nem tudjuk, mire céloz, hisz magyaroktól küldött „régí kézirat“ alapján kiadott könyv nem hagyta el a velencei nyomdát. Erről az esetleg kiadott mű előszavában bizonynyal szó esett volna. Nem lehetetlen azonban, hogy összefüggésben áll azzal az érdekes megbizatással,

ben „exercitatio“. (*An. N. p.* 106.) Magyar és francia urak közti összekoccnásokra l. WENZEL, i. m. 818. l.

³⁵ Aldus idézett levele: CELTIS BR. n°. 315. (kelt Velence, 1504. szept. 2.). S valóban, amint Celtis versezete — másutt — megjelent, máris vétót emel ellene Budáról Augustinus Olomucensis a bécsi humanistához írt levelében. (CELTIS BR. n°. 320.)

melynek létrehozásán előbb egy páduai diák, majd pedig maga a kancellár tárgyal ALDUS-szal. Most azonban nem CÍCERO-kiadásról van szó, nem is valami más auktorról, hanem egy magyar humanista munkáját szeretnék kinyomtatni. Mióta ugyanis MÁTYÁS király megbízásából kancellárja, a tudós VÁRADI PÉTER, JANUS PANNONIUS verseit összegyűjtötte, ez bekerült a Corvinába és elterjedt másolatokban, JANUS szellemi hagyatéka a magyar humanizmus számára éltető hagyománnyá vált. A köztudat szerint is ő hozta elsőnek a Múzsákat az Iszter partjaira, ő lett az ős, a nagy előd a magyar humanista számára és nemesi levél, a magyar szellemi élet fejlettségének bizonyítéka a humanisták egyeteme előtt. Ezt a nemzeti auktor kiadni a XVI. század első harmadának minden valamirevaló magyar litterátusa — „ob Pannonum gloriam et meritum Jani“ — kötelességének érezte. Külföldön tanuló diákok egyrészt ezzel bizonyítják tanáraik és idegen nációbeli társaik előtt, hogy a magyar sem barbár, illiterátus fajta, másrészt pedig így mutatják be pártfogóiknak a tudományokban való jártasságukat és előrehaladásukat. Más nemzetbeli humanisták szintén ezzel igyekeznek magyar mecénásaik kedvébe járni. Valamikor JANUS is a királyi kancelláriában dolgozott. Verseinek első összegyűjtője pedig a kancellária vezetője. Szelleme itt él tovább, itt hat legerősebben. Ezért szinte magától értetődő, hogy a kancellária jelenlegi vezetője az akkori világ legelőkelőbb nyomdájával tárgyal kiadásáról.³⁶

E kettős kiadási tervet SZATMÁRI titkárának, BRODARICS ISTVÁNNAK 1512. október 17-én Budáról kelt leveléből tudjuk, melyet a signoriához leküldött magyar követ, CSULAI MÓRÉ FÜLÖP adott át ALDUSNAK. Már a címzés is régi, meghitt, barátságot tételez fel: „Clarissimo domino Aldo Manucio Romano. Impressorum summo, *Fratri et amico optimo*“. A levél pedig magyarra fordítva így hangzik: „Már idestova hat éve, mikor ugyanis a paduai egyetemről hazatérőben voltam, meghagytam egy Jordanus nevű Velencében dolgozó német könyvkereskedőnek, hogy ama Pannóniai János néhány munkáját, amelyeknek a kinyomtatásáról *akkor* én, *azután* pedig az én *uram* nálad tárgyalt, juttassa el kezedhez. Ha ezt ő végrehajtotta, akkor szíveskedjél a könyvecskéket magukat a nagyságos és főtiszte-

³⁶ Az idézet Erasmus *Adagiájának* 1508. évi aldusi kiadásában: „Quoties illum ab Hungaris ac Polonis missa sunt ultro vetusta exemplaria, non sine honorario munere, ut ea iusta cura publicaret orbi“. (Chiliad. II. C. I. n. 1. fol. 113 v.) Janus-hagyomány és kiadások I. HUSZTI: i. m. 294—6. l., WALDAPFEL IMRE: Humanizmus és nemzeti irodalom. *Irodalomtörténet* 22 (1933) 16.

lendő királyi követ úrnak, aki ezt a levelet hozzád eljuttatja, átadni. Nehogy ilyen nagy férfiú örök szennybe takarva lapuljon, elhatároztam, hogy az ő munkáit feltétlenül kiadatom, és ezt uram segítségével és akarata szerint meg is cselekszem. Ebben mind az én uramnak, mind pedig nekem igen kedves dolgot tesz uraságod...³⁷

BRODARICS 1505-ben decretorum doctor-i címmel tért vissza Itáliából, ahol hosszú éveken keresztül tanulmányait végezte. Ekkor sem magaszántából jön haza. Püspöke — ő zágrábi kanonok — hivatja haza bizonyos 300 arany elszámolása miatt, melynek eliskasztásával vádolják rosszakarói. Ha ez az alaptalan gyanúsítás közbe nem jött volna, „még most is Itáliában tanulnék, ha ugyan az volt a zágrábi püspök akarata“. Úgy látszik, a római jogot is beakarta fejezni. Tanulmányait különben Paduában kezdte el, s ott „adhuc adolescentulus“ több évig tanult a már ismert CALPHURNIUS-nál, majd innét Bolognába ment, az „artes“ legfelkapottabb tanárához, BEROALDUSHOZ, akinél oly nagy előrehaladást tesz és annyira kitűnik tehetségével, hogy PINUS TOLOSANUS egykorú BEROALDUS-életrajzában különösen kiemeli a tanítványok tömegéből: „... és ha valamennyi tanítványát felsorolnám, ez maga egy vaskos kötetet tenne ki, de mégsem hallgathatnék rosszakarát nélkül a zágrábi Brodarics melléknevű Pannóniai Istvánról, aki nekem előbb lakó-, majd pedig tanulóársam (condiscipulus) volt. Ez az igen nagy te-

³⁷ A levél kiadva ÁBEL JENŐ: Adalékok a humanizmus történetéhez Magyarországon. Budapest, 1880. 30. l. és NOLHAC n. 85. p. 94: „Excellentissime uir, amice obseuande, salutem ac prosperitatem. Iusseram cuidam librario Ale-manno, Jordano nomine, Veneciis agenti sexto iam circiter abhinc anno, tum uidelicet cum ego ex gymnasio Patauino in patriam redirem, ut quaedam opus-cula Joannis illius Pannonii, pro quorum impressione et ego tunc et herus meus preterea apud te egerat, in manus tuae dominationi daret. Quod si factum ab illo est, rogo tuam dominationem uelit libellos ipsos ad manus magnifici ac reurendi domini oratoris Regis nostri, qui tibi praesentes reddet, dare. Ne enim uir tantus perpetuo carie obsitus lateat, decreui opuscula eius omnino in lucem emitti curare, idque auxilio ac uoluntate domini mei. In quo et ipsi (domino) meo et me mihi rem gratissimam tua dominatio faciet, quae optimo ualeat. Ex Buda. XVII. Kal. Octobr. M. D. XII°.

Bonus frater ac deditissimus,

Stephanus Brodariich dd. secretarius R. D. Quinquecclesiensis
cancellarii Regis Hungariae.“

Egy szakmabeli Jordanusszal Franciaországban találkozunk, Glanvilában német műhelyben dolgozik „Ein Kleriker Jean Jordan von Menistosa (?) (Diözese Poitiers)“ l. HAEBLER, KONRAD: Die deutschen Buchdrucker des XV. Jahr-hunderts im Auslande. München, 1924. S. 239.

hetségű és hihetetlen fogékonysággal és emlékezőtehetséggel megáldott fiatalember, ámbár hajdan még mint serdülő ifjú Paduában több évig hallgatta CALPHURNIUST, a mi közös mesterünk vezetése mellett oly nagy előrehaladást tett, hogy, hacsak övéinek leveleitől kényszerítve másfelé nem fordította volna tehetségét, a tudományok ezen nemében — úgy látszott — nagy eredményeket ért volna el³⁸.

A litteratúra elleni „árulását“ minden bizonnyal azzal követte el, hogy az otthoniak követelésére hátat fordított az artes-nek, s Paduába ment, hogy ott a „verbosas leges“, a praktikus életre nélkülözhetetlen jogot tanulmányozza. 1501 október 5-én már ott is találjuk. De ez csak kényszer volt, nem árulás, mert a humanisták közössége előtt ily kitűnően minősített zágrábi kanonok még jogi studiumai mellett sem feledkezett meg kedvenc tanulmányairól és álmairól, melyek felé tanárai elindították. Eszményként JANUS lebeghetett szeme előtt, aki neki különben is földije volt, így verseinek kiadását fokozottabb mértékben szívében viselte. ALDUST már régebből ismerhette, baráti viszonyban volt vele, s ekkor tárgyal JANUS néhány munkájának kiadásáról. Hazafelé jövet, Velencén keresztül visz az útja. Gondok nyomják, hisz püspöke sikkasztás gyanúja miatt hívja vissza, a JANUS-kiadásról mégsem feledkezik meg. ALDUST azonban nem találja otthon, az csak 1506. július 7-én tér vissza Lombardiából, ezért a kiadandó munka kéziratait JORDANUSRA bízta azzal a meghagyással, hogy azt adja át ALDUSnak.³⁹

Hogy SZATMÁRI, „az én uram“, ettől a próbálkozástól függetlenül tett kísérletet, vagy pedig BRODARICS hazatérése után kapcsoló-

³⁸ Brodaricsról l. SÖRÖS PONGRÁC: Jerosini Brodarics István. (A Szent István-Társulat tudományos és irodalmi osztályának felolvasó üléseiből 62. sz.) Budapest, 1907. — *A váci egyházmegye történeti névtára*. Második rész: A pap-ság életrajzai. Vác, 1917. 532—42. l. — 1505-ben tért haza, ennek körülményeire l. KÚJÁNI GÁBOR: Adalékok a Brodarics-család és Brodarics István életéhez. (Forrástanulmány.) (Történeti értekezések 3. sz.) Budapest, 1913. 20—23. l. — THALCIC: Monumenta historica Lib. Reg. Civitatis Zagrabiae. III. Zagrab, 1896. p. 8. — Pinus Tolosanus munkája még Beroaldus halálának († 1505. július 7-én) évében jelent meg Bolognában. E munka magyar vonatkozását ismerteti RÉVÉSZ Mária: Néhány adat Philippus Beroaldus maior magyar összekötőitseihez. *E. Ph. K.* 65 (1941) 164—6. — Pinus Tolosanusról (Jean de Pins) l. *Nouvelle Biographie Générale*. tom. 41. (Paris, 1862.) col. 277—8. (= NBG.) és MALAGOLA, CARLO: Della vita e delle opere di Antonio Urceo detto Codro. Bologna, 1878. p. 302—304. — Brodarics itáliai iskolázásának menetét és kronológiáját tévesen állapítottam meg Veress sokszor idézett művéről írt recenziómban (*Századok* 76 [1942] 342). Tévedéseimet a fentebbiekben helyesbíttem.

³⁹ VERESS, ANDREAS: Matricula et acta Hungarorum in Universitate Patavina studentium (1264—1864). Budapest, 1915. p. 23.

dik bele ebbe az akcióba, nem tudjuk. Tény, hogy az első próbálkozás mögött még nem ő áll. BRODARICS pártfogója ekkor még nagybátyja, JALSITH JÁNOS zágrábi érkanonok és a zágrábi püspök. Kellemetlen ügyében a királyhoz fellebbez, Budára megy, s ott ügye nem csupán kedvező elintéztést nyer, hanem BAKÓCZ TAMÁS, az esztergomi érsek veszi pártfogásába és fogadja udvarába. A görög és latin nyelvben jártas, a jogban képzett magyar humanista hamarosan SZATMÁRI GYÖRGY titkára lesz és bekerül a kancelláriába. Ezen személyi kapcsolatok ismeretében nem tartjuk kizártnak, hogy SZATMÁRINAK a JANUS PANNONIUS-kiadás érdekében tett lépései mögött is titkárának intenciói érvényesülnek.⁴⁰

Mi lehetett az oka, hogy a velencei JANUS-kiadás elmaradt és hogy BRODARICS annyi év után újra jelentkezett?

Lehetséges, hogy a kézirat el sem jutott ALDUSHOZ. Ha el is jutott, a háborús idők nem kedveztek a könyvnyomtatás műszájának. Műhelyében 1506-ban megszakadt a munka. 1507-ben csak egy kisebb nyomtatványa jelenik meg, melyen már apósa, ANDREAS ASOLANUS is szerepel társként. Zilált anyagi viszonyok között él, betegeskedik, de terveit most sem adja fel. Kéziratok után kutat, s anyagi és erkölcsi támogatást keres, hogy félbemaradt munkáját folytathassa. Minderről valószínűleg Budán is tudnak. A lengyel JAN LUBRANKI, a humanista poznani püspök, SZATMÁRIÉK barátja ugyanis innét keltezve küldi levelét ALDUSHOZ, akiről úgy tudja, hogy jelenleg nem tartózkodik Velencében, mert a „császári felséghez“ ment. Az ekkor Itáliában időző MIKSA császár kancelláriájában székelő humanista barátai ígérték meg neki támogatásukat és közbenjárásukat. Az egyik német kancellista leveléből értesülünk a következőkről. „Ajánlom neked magam és a mi Pisónkat, aki, amint leveléből tudom, hamarosan nálad lesz“. Ez pedig senki más, mint a Rómában követként tartózkodó PISO JAKAB. Úgy látszik, hogy a római humanista körökben otthonosan mozgó szász humanista, „a mi Pisónk“, II. LAJOS későbbi nevelője szintén bejáratos volt ALDUS házába. Mint ezek a jelek is mutatják, 1507 második felében valamelyest javult ALDUS helyzete. 1508-ban újra pezsdül a munka. Itt van ERASMUS. 1509-ben azonban másodszor is be kell zárnia officináját. Most zúdulnak Velencére a cambray-i liga keserves évei és megpróbálta-

⁴⁰ KUJÁNI: i. m. 20—21. l., és u. a.: Brodarics István levelezése. 1508—1538. *Történelmi Tár*. Új folyam 9 (1908.) 343. — Nagybátyja említve THALCIC: i. m. p. 8.

tásai. A műhely 1510. és 1511. években is zárva marad. Csak a következő évben kezd újra életre ébredni. Ekkor a magyarok is újra jelentkeznek. Velencébe magyar követ jön, CSULAI MÓRÉ FÜLÖP, aki magával hozta BRODARICS levelét.⁴¹

Másrészt az sem valószínűtlen, hogy BRODARICS hibás, kevésbé kasztigált szöveget küldött. A közel egykorú JANUS-kiadók mind felpanaszolják, hogy a versek nagyon romlott szöveggel forognak közkezen, megéri kijavítani. Pedig ALDUS semmire sem haragudott jobban, mint az emendálatlan szövegekre, meg azokra, akik ilyet küldtek a nyakára. Az effélét nem is nyomtatta le sajtóján. S így a használhatatlan JANUS-kézirat az idők folyamán ALDUS-nál elkalódhatott.⁴²

BRODARICS is rég megfeledkezhetett, rég lemondhatott kiadási terveiről. PAULUS CROSNENSIS PERÉNYI GÁBORNak ajánlott, 1512. évi JANUS-kiadása juttathatta újra eszébe. Most már eltökélt szándéka a kiadás. Éppen kapóra jön CSULAI MÓRÉ követi kiküldése Velencébe. Kiadás végett kéri vissza a kéziratot. Terve — ki tudja, miért — most sem vált valóra. Alig lehet azonban véletlen az, hogy még 1512. október 17-én kelt levelében a kézirat sorsa után érdeklődik, hangoztatva saját és SZATMÁRINAK óhaját, addig 1513 februárjában megjelenik Bolognában JANUS Guarino-panegyricusa MAGYI SEBESTYÉN gondozásában SZATMÁRI GYÖRGYnek ajánlva. Az ajánlólevél felsorolja a kancellár pártfogoltjait, köztük van BRODARICS is, a „laurea dignus Apollinari”.⁴³

BRODARICS névével ALDUS barátai között többé nem találkozunk. Csupán évek múlva — 1522-ben — fordul meg követi minőségben Velencében. Ekkor meg is látogatja az aldusi műhelyt. A mes-

⁴¹ FIRMIN-DIDOT p. 283—327. — FRANKÓI VILMOS: Magyarország és a cambrayi liga. *Századok* 16 (1882) 177. etc. — Lubranski levele (kelt Budán, 1507. június 1.): NOLHAC n°. 61. p. 72., róla l. FIRMIN-DIDOT p. 219—220. és MORAWSKI: i. m. p. 117., 150. — Piso Jakabról l. ÁBEL: Magyarországi humanisták... 83—94. l. Római tartózkodásáról THIENEMANN TIVADAR: Mohács és Erasmus. *Minerva* 3 (1924). Az idézett levél (kelt Paduában, 1507 augusztus 15.): NOLHAC n°. 63. p. 73.

⁴² *An. N.* p. 99.

⁴³ Paulus Crosnensis kiadása App. Hung. 1613. (Tartalmazza a Guarino-panegyricust. Bécsben jelent meg. Ajánlólevelének kelte 1512. június.) — Magyi kiadása App. Hung. 90. Magyiról HORVÁTH: i. m. 213—214. — Van-e Brodariesnek az egykori Paulus Crosnensis-tanítvány kiadásához köze, vagy pedig ez mestere Janus-kiadásának egyszerű újranyomása, — még kibogozatlan probléma. Megoldani — legalább is egy részét — csak Apponyi Hungarica-gyűjteményének hazahozatala után lehetséges.

ter már rég elköltözött az élők sorából. Munkáját apósa és sógora folytatják a régi szellemben. Nekik mutatja be tudós kísérőjét, MATTHAEUS FORTUNATUST, akinek *Seneca*-kiadványa a következő évben hagyja el a híres velencei nyomdát.

Állandó magyar követ Velencében.

BRODARICS említett levelét a „nagyságos és főtisztelendő királyi követ úr“, CSULAI MÓRÉ FÜLÖP adta át ALDUSnak és ő tárgyalta az ominózus Janus-kézirat ügyében. A követ úr nem új vendég a Rialton és nem ismeretlen személyiség Velencében. Ha pedig mint humanistát nézzük, már „multja“ van.

Erdélyi román kenéz családból származott. Egész fiatalon — 1490-ben — Itáliába megy, s BEROALDUS bolognai iskolájában végzi tanulmányait. Nem azért jött Bolognába, hogy a kor szokása szerint a „verbosas leges“ tanulja, hanem azért, hogy az „eloquentiam latialem“, CICERO nyelvét sajátítsa el tökéletesen. A mester házában is lakik, és hamarosan mind a vers, mind pedig a klaszszikus próza művelése terén annyira kitűnik, hogy 1496-ban tanára neki ajánlja egyik *Cicero-kommentárját*. Ennek ajánlólevele természetesen előnyösen mutatja be a litterátus világnak az új humanista-, mecénás-reménységet: az „eloquentiae candidatus“-t. BEROALDUS nagy tekintélye folytán ennek az ajánlólevélnek visszhangja végigkíséri humanista pályáját. Már Bolognában megkezdí kultúrközvetítő működését. Ő hozza össze bolognai tanárát a kalocsai érsekkel, VÁRADI PÉTERREL, akinek az — éppen MÓRÉ ösztönzésére — ajánlotta híres *Apuleius-kommentárját*. 1501 tavaszán „pigmentis oratoriis bene coloratus“ hazatér. Útja Velencén át vitt, valószínűleg ekkor is betért ALDUS műhelyébe. Budán mint királyi titkár a kancelláriában kap helyet, majd ANNA királyné udvarmestere lesz. Képzettsége és BEROALDUS könyvajánlása humanista körökben jó nevet szereztek neki, ezért nem csodálkozunk, hogy ott találjuk a Budán tartózkodó LOBKOVIC BOHUSLAV baráti körében.⁴⁴

⁴⁴ Csulai Móré-családról I. NAGY IVÁN: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. VII. k. Pest, 1876. 560—2. l. (Több helyütt téves!) — THALLÓCZY LAJOS: Jajcza (bánság, vár és város) története. Budapest, 1917. 193—196. l. (117. okl.) — DR. TÖRÖK PÁL: Középkori magyar nemes családok Erdélyben. VII. A Csulai-ak. Magyar Családtörténeti Szemle, 9 (1943) 104—111. Móré Fülöp 1470 táján született, a velencei köztársaság budai követe 1525. évi végjelentésében 54—55 évesnek taksálja. (*Egyháztörténelmi emlékek a magyarországi hitújítás korából*. Szerkesztették BUNYITAY V., RAPAICH R.,

Nemsokára diplomáciai küldetésekre is felhasználják. A cancellária hivatalnokai a XV. század hetvenes éveiben, az erősebb bürokratizálódás következtében kikapcsolódtak a diplomáciai megbízatásokból. ULÁSZLÓ idejében azonban, mikor a királyi titkárok száma megnövekszik, újra résztvesznek a követségekben. MÓRÉ 1502—1508 közötti okiratokban állandóan szerepel relátorként, tehát nagyrészt Budán tartózkodik. Közben azonban követi megbízást is kap. Így 1505 júliusában a velenceiekkel elintézendő ügyek királyi biztosa Zárában. 1505 őszén pedig követ Velencében, általa küldött tizenötezer aranyat a signoria a gyermeket váró magyar királynénak. Ekkor még csak rövid ideig volt „az vizen álló Velence és benne lakó belcs olaszok“ vendége. 1508. szeptember 20-i dátum alatt írja SANUDO, hogy a magyar követ MÓRÉ FÜLÖP, aki „e stato laltra volta“. S most itt is tartózkodott közel másfél évig, 1510 márciusáig.⁴⁵ Hivatalos elfoglaltsága mellett marad ideje a litteraturával való foglalkozásra is. Jellemző adat humanista hírére, hogy Páduában tanuló fiatal honfitársa, ki a legjobb úton halad, „ut doctus evadat“, átrándul Velencébe zsenéit neki bemutatni. VÁRDAY FERENC fehérvári őrkanonok és királyi titkár Pozsonyban 1508. november 6-án kelt levelében örömmel újságolja atyjának, hogy öccse, János „Velencében volt Móre prépost úrnál. Elötte verses szónoki beszédet adott elő. Ezeket a verseket a prépost úr hamarosan meg is küldte nekem...“⁴⁶

KARÁCSONYI J., I. 1520—1529. Budapest, 1902. 124. l.) — Beroaldus neki ajánlja „Commentarii Quaestionum Tusculanarum...“ c. kommentárját. (App. Hung. 29.) Ajánlólevele kiadva GULYÁS KÁROLY: Művelődéstörténeti emlék a XV. századból. MKSz. 22 (1914) 161—3. Ez a Cicero-kommentár 1496 után többször is megjelent, így 1502-ben Velencében. — Váradinak dedikált munka: App. Hung. 39. Velencei újranyomása 1501-ben. (App. Hung. 1578.) Ajánlólevele kiadva: VERESS 436—45. l., Mórera vonatkozó rész u. o. 443. l. — 1502: bácsi prépost és királyi titkár, 1504: budai nagyprépost, majd Anna királyné udvarmestere; 1509: egri prépost; 1520: pécsi prépost; 1524: pécsi püspök. (FÖGEL: i. m. 48. l.) — KOLLER, JOSEPHUS: Historia episcopatus Quinqueecclesiarum. Tom. V. Posonii, 1801. p. 49—153. A mohácsi csatában esett el.

⁴⁵ SZILÁGYI: i. m. 82—84., 89. l.; VERESS 177. l.; ÓVÁRY LIPÓT: A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságának oklevél-másolatai (900—1697). I. Budapest, 1890. 232. l., n°. 996., 997. Sanudónál *Magyar történelmi tár* 22 (1877) 154—166. et passim.

⁴⁶ LUKCSICS PÁL: XVI. századi magyar irodalomtörténeti vonatkozású újabb levelek a zsélyi levéltárból. ItK. 40 (1930) 222. — Várday Jánosról RÉVÉSZ MÁRIA: Romulus Amasaeus, egy bolognai humanista magyar összekötője a XVI. század elején. (Dissertationes Sodalium Seminarii Philologici Universitatis Litterarum Regiae Hungaricae Francisco-Iosephinae. Nova series III.) Szeged,

Ebből az időből datálódhatik ALDUSHoz fűződő szorosabb barátsága. Mint már említettem, 1507. év második felében a velencei nyomda újjáéled. Ez év októberében pedig nem kisebb humanista jelentkezik levelével, majd személyesen, mint a növekvő híró ROTTERDAMI ERASMUS. ALDUSnál jelenteti meg *Euripides-fordításait* és együtt dolgoznak az *Adagia* kiadásán, mely 1508 szeptemberében jelent meg. ERASMUS még ittmarad decemberig, hogy PLAUTUS, TERENTIUS és SENECA tragédiáinak kiadását előkészítse. ERASMUS jól érzi magát ALDUS és barátainak tudós körében. ANDREAS ASOLANUS házában lakik, akivel ebben az évben társul ALDUS, s most már legtöbb munkájukon rajt áll: In aedibus Aldi et Andreae Asulani Soceri. MÓRÉ mindenesetre találkozott itt ERASMUSSzal, bár erről írásos adatok nem tesznek tanúságot. ALDUS szerette volna visszatartani a kiváló németalföldi humanistát, éppen ilyen képzett korrektorra volt szüksége, de az a tél hidege és a háború réme elől dél felé húzódott. December végén már Sienában találjuk. A velencei nyomda kapui is bezárulnak és zárva maradnak 1510 és 1511-ben is. ALDUS többnyire Ferrarában tartózkodik.⁴⁷

Ezek az évek Velence legnehezebb esztendei voltak. Még egyetemi városát, Páduát is elvesztette. A cambrayi szövetség tagjai Magyarországot is szerették volna szövetségükbe vonni, megígérve neki Dalmáciát. A signoria legkiválóbb diplomatáját, a litteraturában és a velencei tudós körökben is jártas PIER PASQUALIGÓT küldi Magyarországra, hogy ezt a veszélyt elhárítsa. A velencei követ értékes segítőtársakat nyert az esztergomi érsekben, BAKÓCZ TAMÁSBAN és az 1510. évi esztergomi országgyűlésre visszahívott MÓRÉBAN. Ők támogatják tanácsaikkal, ők informálják a helyzet alakulásáról, sőt MÓRÉ még a királyi tanácsban elhangzottakról is értesíti, és ő sugalmazza, hogy a Velence elleni párt vezetőembereit mekkora anyagi ellenszolgáltatással lehetne magukhoz édesgetni. PASQUALIGO sikerrel is járt, ULÁSZLÓ csupán a szokott évi hozzájárulás felemelését kérte a köztársaságtól.⁴⁸

1933. 29—33. l. — Állítólag latin versei vannak a zsélyi levéltárban. (LUKCSICS PÁL: A gr. Zichy-család zsélyi nemzetségi levéltára. Levéltári Közlemények. 7 [1929] 227.)

⁴⁷ NOLHAC, PIRRE DE: Érasme en Italie. Étude sur un episode de la Renaissance. Paris. 1888. p. 32—61.

⁴⁸ A cambrayi ligáról l. FRAKNÓI: i. m.; FRAKNÓI VILMOS: Erdődi Bakócz Tamás élete. Budapest, 1889. 92—114. l.; TÓTH-SZABÓ: i. m. 73—123. l.; PASQUALIGO követi jelentései LJUBIĆ, SIMEON: Comisiones et relationes Venetae. Tom. I. Annorum 1433—1527. (Monumenta spectantia historiam Slavorum

A signoria nem szokta elfelejteni a neki tett szolgálatokat. Mikor MÓRÉ újabb küldetéssel 1512. október 7-én megjelent Velencében, a lehető legnagyobb ünnepélyességgel fogadták. A nemesek közül többen elébementek, majd nagy kísérettel — köztük barátja, PASQUALIGO és más „caualieri et doctori“ — ment a Pregadi elé.⁴⁹

Velencében nem sok dolga akadt. Feladatát, hogy pénzsegélyeket csikarjon ki az állandó pénzzavarral küszködő királya számára, ügyesen végezte el, pedig a velenceiek legszívesebben „dolze parole“-val fizettek. De ő „destra persona“ volt, az állandó ajándékok és a nagy megbecsülés mind azt mutatja, hogy meghitt emberüknek tartották. Hivatalos elfoglaltsága mellett így bőven maradt ideje, hogy baráti társaságokba járjon és a litteraturával foglalkozzék. ALDUS is ebben az évben nyitotta meg barátainak biztatására műhelyét. Többek között kihozza CICERO *Epistolae familiares*ének újabb kiadását a már ismert ajánlással THURZÓ ZSIGMONDHOZ, aki már ekkor váradi püspök. A címzetthez ez a kiadás aligha érhetett el, mert ez évben meghalt. Benne ALDUS — saját bevallása szerint — „igen nagy barátját“ veszítette el.⁵⁰

A humanista barátság fogható jele és gyümölcse a könyvajánlás. A velencei tudós körökben forgoló MÓRÉ számára ez sem késett. Felkapott ember, „a követségben — írja RAPHAEL REGIUS — annyira bölcsen, annyira mértéktartóan, annyira tapintatosan, annyira ragyogóan viselkedsz, hogy mindenki tekintetét magadra irányítod, s mindenkit magad iránt szeretetre és tiszteletre hangolsz“. Ezért — igaz, hogy az „opulentissima praepositura“-ra is történik némi célzás! — ajánlja neki 1513. május 25-i keltezéssel OVIDIUS *Metamorphosis*át, mely az ő kommentárjaival jelent meg az egyik velencei nyomda kiadásában. Természetes, hogy ajánlólevelében MÓRÉval kapcsolatban kiemeli BEROALDUS könyvajánlását. Majd a „lényegre“ tér át: „Engem olyan egyedülálló humanitással fogadtál, hogy nem csupán boldogságra, hanem a halhatatlanságra is méltónak tartalak.“ Ma egykissé komikusan hangzik, de a korabeli stí-

Meridionalium. Vol. VI. Zagrabiae, 1876. p. 108—132. és SANUDONál Magyar történelmi tár 22 (1887) 179. et passim. Róla AGOSTINI, GIOVANNI DEGLI: Notizie istorico-critiche intorno la vita e le opere degli scrittori Viniziani. II. Venezia, 1754. p. 303—313.

⁴⁹ Fogadtatásának leírása Magyar történelmi tár 22 (1887) 229.

⁵⁰ Az *Epistolae familiares* új kiadása: RENOARD p. 59. n. 3. — THURZÓ-ról: „cuius immaturo ac repentino interitu, ut debeo, doleo. Debeo autem plurimum tanto viro amicoque meo summo orbatus“. (Az 1513. évi Cicero-kiadásának MÓRÉhez írt ajánlóleveléből: VERESS 463. l.)

lus-sablón ellenére is komolyan vették. Halljuk csak a megokolást: „ezt a kised munkámat ajánltam neked, amellyel a te nevedet Ovidius Metamorphosisával az egész keresztény világon, ahol csak a latin nyelvet beszélnek, együtt fogják ünnepelni és olvasni”.⁵¹

RAPHAEL REGIUS nevét már ismerjük. 1482-ben hívták meg Páduába a retorikai tanszékre. 1486-ban volt amaz emlékezetes civódása vetélytársával, JOANNES CALPHURNIUSSzal, melyben THURZÓ is résztvett. 1503-ban megint kiújult a vetélkedés, mikor is CALPHURNIUS őt végleg kitúrta. 1508-ban Velencében kapott tanszéket, s itt tanította a retorikát egészen haláláig, 1520-ig. ERASMUS nem sokra becsülte. Nem is volt kiválóbb, csupán „mediocriter eloquens”, kortársai előtt mégis kiváló tudósszámba ment. Kommentárjai közül, melyek miatt sok támadás érte, MÓRÉnak ajánlott volt a leghíresebb. Első kiadása 1492-ben jelent meg Velencében. REGIUS, ALDUS szűkebb baráti köréhez tartozott. A velencei nyomdász halálakor ő tartotta a gyászbeszédet.⁵²

Magyar ciceroniánusok.

REGIUS ajánlása ALDUS baráti köréből jött, de a könyv mégsem a híres nyomdából került ki. De ez sem váratott magára. Ugyanezen év június 27-én kelt ajánlólevéllel hagyta el ALDUS sajtóját *Ciceronis epistolarum ad Atticum, ad Brutum, ad Quintum fratrem, libri XX*. Az ajánlólevél címezése — „Aldus Manutius Philippo Cyulano Morae Pannonio a secretis regis, ac oratori apud Venetos, et compatri observandissimo” — a köztük levő szoros kapcsolatra utal. Compater-nak, komájának nevezi. MÓRÉ valószínűleg PAULUS MANUTIUSnak, ALDUS harmadik gyermekének lehetett keresztapja, aki 1512 júniusában született. Érdekes, hogy erre is tud precedenst a magyar humanizmus története felmutatni. Éppen MÓRÉ bolognai iskolatársát, KESERÜ MIHÁLY boszniai püspököt hívta meg BEROALDUS fia keresztapjának.⁵³

⁵¹ P. Ovidii Metamorphosis cum luculentissimis Raphaelis Regii enarrationibus... (App. Hung. 92.) Szép fametszetekkel díszített kiadás. Fametszeteiről: DOMÁN ANDREA: Ovidius Metamorphosisai képekben. MKSz. 66 (1942) 315.

⁵² Regiusról NBG. tom. 41. p. 839.

⁵³ A munka: App. Hung. 89. Az ajánlólevél teljesen leközölve: VERESS: 462—465. l., bár VERESS az 1521. évi kiadásból másolta le, mely részben eltér az 1513. évitől, mégis úgy tünteti fel, mintha emeből vette volna. — KESERÜ keresztapaságáról FANTUZZI, GIOVANNI: Notizie degli scrittori bolognesi. Tom. II. Bologna, 1783. p. 131.

ALDUS CICERONAK azt a művét ajánlotta MÓRÉNAK, melyet már THURZÓ ZSIGMONDHOZ intézett dedikációjában előkészületben lévőnek jelzett. Itt sem hiányozhatnak az ajánlólevél sablonos műfaji kellékei. Kiemeli a mecénás nagyságát, családjának kiválóságát, majd pedig horgonyát BEROALDUS ajánlólevelébe ereszti, hisz ezzel éppen MÓRÉ tehetségére, irodalmi „priuszára“ mutathat rá. Kihangsúlyozza, hogy mindazok a kiválóságok, melyeket BEROALDUS előre látott és mintegy előlegzett, most már kifejlődtek. A reményteljes vetés beérett. Ezt a munkát „neved alatt bocsátom ki a tudósok kezei közé, ezt annál szívesebben teszem, mert te hirdeted, hogy élvezed a tulliusi dikciót és ékesszólást, és nem tartod dícsérdőknek azokat, akik olyan szerzők stílusában gyönyörködnek, akik ezerkétszáz-ezerháromszáz évesek sincsenek, — megvetik Cicerót, és így lefitymálva, elhajítva a tiszta búzakenyeret, makkal élnek. Azt mondod, hogy emezek is tudósak és ezeket is olvasni kell, de ugyanakkor — véleményem szerint nagyon helyesen — azt tartod, hogy stílusukat nemcsak utánozni nem szabad, hanem egyenesen kerülni kell.“⁵⁴

Nem új probléma ez, a ciceroniánus viták visszhangja csendül ki e sorokból. A humanizmus mélyülésével a latin stílus milyenségének kérdése is szönyegre került. E téren a legkedveltebb latin prózaíró, CICERO vitte el a pálmát. Igazi stiliszta számára ő lett a norma. De nem minden ellentmondás nélkül. CICERO mellett és ellen három nagyobb összecsapásra került sor a tudósok között. Az első a XV. század második felében GASPARINO DA BARZIZZA, CICERO hegemoniájának legnagyobb harcosa és LAURENTIUS VALLA között, aki QUINTILIANUSRA esküdött. Kettőjük közt, bár elméletben nem értettek egyet, személyi harcra nem került sor. Már nagyobb volt a harc CORTESIUS és a nagy POLIZIANO között. A kérdés megoldatlanul lépte át a század küszöbét. Ekkor a ciceroniánusok vezére nem kisebb ember, mint BEMBO, ellenfele pedig JOANNES FRANCISCUS PICUS, az eklektikus POLIZIANO tanítványa. Ez az utánzásról 1512. szeptember 19-én levelet intézett BEMBOHOZ, aki 1513. január elseji dátummal válaszolt, melyben kifejti a ciceroniánizmus álláspontját. Ezután kezdődött igazában csak a harc, melynek egyik záróköve ERASMUS Ciceronianusa lett.⁵⁵

⁵⁴ VERESS: 463. l.

⁵⁵ SABBADINI, REMIGIO: *Storia del Ciceronianismo e di altre questioni letterarie nell' età della Rinascenza*. Torino, 1885. p. 32—42.; NORDEN,

ALDUS már a THURZÓHOZ 1502-ben írt ajánlólevélben is megpendíti a vitát, de akkor egész röviden intézi el. Most azonban még egész frissek a „sebek“, pár hónapja jelent meg barátjának, BEMBONAK a válasza. Ő is kiáll a porondra és a legilletékesebb helyen, CICERO leveleinek előszavában mondja meg véleményét, illetve MÓRÉÉT, mely tökéletesen egyezik az övével. MÓRÉ mintegy a magyar humanizmus képviselőjeként szól hozzá a vitához. ALDUS ezért vonultatja fel mögéje a többi magyar ciceroniánust: ugyanez volt a véleménye ferrarai lakótársának, PAULUS PANNONIUSNAK, ezt vallotta a kiváló THURZÓ ZSIGMOND is. Majd lehozza a konklúziót: „Úgy látom, hogy az összes pannóniai (sokkal baráti viszonyban voltam, s nem is tudom, miféle csillagzat hoz össze mindig veletek!) jó érzékkel és ítélőképességgel leginkább Cicero munkáiban gyönyörködik, és te, Fülöpöm, még a többieket is túlszárnyalod.“ Ajánlólevele végén jelzi, hogy CICERO munkáit felölelő háromkötetes kiadása van előkészületben, „mely ha kész lesz, nem kétlem, hogy a mi korunk tudósai, akik annyira eltévelyedtek, hogy legkevesbbé éppen Cicero tetszik nekik, visszatérnek a helyes útra, véleményüket megváltoztatva észhez térnek és mindig kéznél tartják Cicero isteni köteteit“.⁵⁶

Mint látjuk, egy egész ország humanista tradícióját állítja szembe a „merénylőkkel“. Az egész tudós Európát érdeklő kérdésben ilyen döntő szót és tekintélyt ad a magyar humanistáknak. Ahová ez a könyv csak eljutott — pedig mindenüvé eljutott —, hirdette a magyar humanizmus fejlettségét, hisz olyan centrális kérdésben a többség szemében helyes álláspontot vallotta, és ALDUS ajánlólevelén keresztül állást foglalt s küzdött a „fons eloquentiae“, az „isteni“ CICERO becsületéért.

Nem véletlen és esetleges, hogy ALDUS *Cicero*-kiadásainak kiemelkedő darabjait a magyaroknak ajánlja, nem pillanatnyi retorikai fogás a véleményüknek tulajdonított jelentőség. Mint ahogyan megállapítja, a magyarok kiváltképpen CICERO nagy barátai. Azt lehetne mondani, hogy a magyar humanizmusnak JANUS PANNONIUS mellett legnemzetibb auktora. Azok a centrumok, ahol képzettségüket vezető humanistáink nyerték, egyúttal a ciceroniánizmus melegágyai is voltak. Így GUARINUS tanításában is központi

EDOUARD: Die antike Kunstprosa vom VI. Jahrhundert v. Chr. bis in die Zeit der Renaissance. Zweiter Band. Leipzig, 1898. S. 773—781.; ZIELINSKY, TH.: Cicero im Wandel der Jahrhunderte. Leipzig und Berlin, 1908. S. 221—230.

⁵⁶ Az idézetek: VERESS 463., 465. l.

helyet foglalt el, pedig ez a ferrarai iskola adta meg egész Mátyás-kori humanizmusunk szellemét és színezetét, — hagyományt teremtett. Ezt még csak elmélyítette a század végén Bologna, hol BEROALDUS, ha APULEIUSON keresztül is, CICERÓT emelte oltárra, hisz a „tullianis ornamentis excultus“ eszményét tűzte ki tanítványai elé, akik között éppen ALDUSSzal rokonszenvező nemzedék tagjai foglaltak helyet.

CICERO hatását követhetjük nyomon VITÉZ JÁNOS, majd még szembeszökőbben VÁRADI PÉTER leveleiben. Őt olvassa a királyi udvarban még a tanácskozás előtt is BÁTHORI MIKLÓS váci püspök, mit sem törődve az illitteratus magyar urak gúnyolódásával. Művei szép számmal voltak képviselve a Corvinában és egyéb magánkönyvtárban. BAKÓCZÉból is fennmaradt egy szép *De oratore*. VERBÓCZY ISTVÁN *Tripartitum*ának utószavában hosszan magyarázkodik, mert olyan szavakat használt, „melyek inkább Magyarországon, mint Latiumban jöttek szokásba“. Magyarázkodását így okolja meg: „Ezt csupán azok miatt kívántam elmondani, akik minden egyebet silánynak tartanak, amit akár Cicero, akár más valamely jeles író egyszer-másszor nem használt.“ Itt — részben — a magyar ciceroniánusok ellen védekezik. S ettől az első ciceroniánus nemzedéktől kezdve sosem halt ki ez a szekta, végigkísérhető egészen SAMASSA hercegérsekgig.⁵⁷

Az első magyarnak ajánlott nyomtatott görög könyv.

ALDUS MÓRÉHOZ írt ajánlólevelének még egy helye érdemel figyelmet, ahol megemlíti, hogy a görög kifejezések interpretációjában közreműködött „az igen tudós férfiú és szeretett komám (!)“, MARCUS MUSURUS is. Ezzel egyben rá is mutat, hogy MÓRÉNAK vele is voltak kapcsolatai. Ezt ugyan adatok nélkül is feltételezhettük volna, mert MUSURUS ALDUS legszűkebb baráti köréhez és legmeghittebb munkatársai közé tartozott.⁵⁸

⁵⁷ KOLOSVÁRI—ÓVÁRI: Werbőczy István Hármaskönyve. Budapest, 1894. 320. l.

⁵⁸ „Haec nos cursim quidem sed diligenter interpretati sumus adiutore viro doctissimo et compatre meo carissimo Marco Musuro, qui tanto mihi castigandis libris adiumento assidue est, ut si duo praeter tales Argiva tulisset terra viro *ἐμοὶ συνεργάδωντα* sperarem brevi optimos quoque libros utriusque linguae daturum me studiosi emendatissimos.“ Ez a részlet kimaradt VERESS említett közléséből.

MUSURUS, „századjának legnagyobb férfja“ — mint ALDUS és ERASMUS aposztrofálják —, krétai görög volt. LASCARIS tanítványa. 1497-ben már biztosan Velencében tartózkodott, ahol ALDUS munkatársa. 1503-ban görög tanár a páduai egyetemen, katedrája, mint „magas trón“ emelkedett ki a többiek közül. A cambray liga idején ő is felfüggesztette a tanítást és elhagyta Páduát. Az egyetem diákjai és tanárai szétszéledtek, ezért 1512-ben Velencében állították fel a görög tanszéket, melyet MUSURUSSzal töltöttek be. „Manapság Velence — írja ALDUS a szokványos humanista stílusfordulattal 1513-ban — valóban második Athénnek mondható a görög tanulmányok miatt, melyekért a tanulni vágyók mindenünnen özőnlenek Marcus Musurushoz, e kor legképzettebb férfiához.“ E görögül tanulni vágyók között találunk egy fiatal magyart is, VÉRTESI JÁNOST, akinek ALDUS — MÓRÉ közvetítésére — 1514 augusztusában a MUSURUS gondozásában megjelent *Athenaeus* ajánlotta.⁵⁹

VÉRTESINEK ajánlott görög könyv az egyiptomi Naucratisből származó ATHENAEUS (ΑΘΗΝΑΙΟΣ) munkája. Erősen megrövidített és nem is eredeti formában maradt fenn. Tizenöt könyvből áll, mely csak kéthelyütt teljes. Az egész nem más, mint egy nagy kompiláció. ATHENAEUS gazdag tartalmú anyagát asztali beszélgetés formájában dolgozta fel, valószínűtlenül hosszú lakomát ír le. De ez csak keret nagy anyagának előadására. Az ókor egész tudományát felöleli. Külön értéke, hogy sok, az utókor számára elenyészett költeményből citátumokat őriz meg. Valamennyi kézirata arra az architypusra vezethető vissza, melyet PHILELPHUS 1423-ban Konstantinápolyból hozott. MUSURUS kiadása szintén ennek egyik másolata alapján készült. Övé az első, jelentősebb *Athanaeus-kiadás*, bár nagy hibái és tévedései miatt hamarosan elhomályosították az utánakövetkezők. MUSURUS kitűnő filológus hírét az *Etymologicum magnum Graecorum*, PLATON és ARISTOPHANES kiadásai mellett az egykorúak szemében ennek köszönhetete.⁶⁰

⁵⁹ MUSURUSRÓL I. LEGRAND, ÉMILE: Bibliographie hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés en grec par des grecs aux XV et XVII siècles. Tome premier. Paris, 1885. p. CVIII—CXXIV. — Az idézet a „Rhetorum graecorum Orationes“ (Venetiis, 1513) ajánlóleveléből. — VÉRTESINEK ajánlott munka: App. Hung. 96.; FIRMIN-DIDOT p. 380—383.; RENOARD p. 67—68. n. 4.

⁶⁰ ATHENAEUSRÓL és munkájáról I. PAULY—WISSOWA: Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft. II. Stuttgart, 1896. col. 2025—2033.;

VÉRTESIRŐL csak annyit tudunk, hogy BAKÓCZ TAMÁS nővérének a fia, s közel egy éve MUSURUS tanítványa. BAKÓCZcal mehetett le Itáliába, aki már 1512. január 26 óta Rómában tartózkodott, hogy megtegye a lépéseket a valószínűleg rövidesen megüresedő pápai trón felé. GYULA pápa 1513. február 20-án halt meg. CSULAI MÓRÉ FÜLÖP a signoriával ismételten tárgyalta, hogy a velencei kardinálisok szavazataikat a magyar bíborosra adják. A március 10-re befejeződött választások után azonban GIOVANNI MEDICI hagyta el pápaként a konklávé. BAKÓCZ ekkor Rómában akart letelepedni, de az új pápa — X. LEO — legatus a latere-ként visszaküldte Magyarországra, ahová a következő év márciusában ért vissza, hogy meghirdesse a törökök elleni keresztes hadjáratot.⁶¹

Mégha a pápaválasztáson kudarcot is vallott, ALDUSÉK érdeemesnek tartották, hogy könyvet ajánljanak neki. VÉRTESINEK címzett dedikáció csak ürügy, itt az „avunculus“-on van a hangsúly. Az unokaöccsön keresztül őt tisztelik meg, s az ellenszolgáltatást is tőle várják.

A gyermek, aki alig egy éve tanul MUSURUSNÁL, (állítólag) előhaladást mutat a görög nyelvben. Ez szabja meg ALDUS ajánlólevelének tónusát. Nem is egyéb az egész jóindulatú biztatásnál. MÓRÉT itt is megszólaltatja, „akihez Vértesi gyakran elmegy“. Majd ösztökéli, hogy hevítse a pécsi püspök, JANUS PANNONIUS, „Pannonia nagy dísze és dicsősége, hisz a te neved is Janus“. S mint ahogyan az — sírverse szerint — elsőnek vitte a latin műzsákat az Ister partjaira, úgy „te — amint a jelek mutatják — mind a latin, mind pedig az attikaiakat fogod hazavinni“.⁶²

ALDUS idézi JANUS sírfeliratát. Honnét vette? A BRODARICS-féle kéziratból, vagy másutt olvasta? Nem tudjuk. Ellenben JANUS névével egy másik aldinában is találkozunk. 1514 januárjában adja ki a két STROZZA költeményeit, melyben két elégia az öregebb STROZZA versei közül JANUS PANNONIUSNAK van címezve. Ez még egykori költői vetélkedésük emléke. Ugyanez a kötet még

CHRISTS, WILHELM VON: Geschichte der griechischen Litteratur. Umgearbeitet von Wilhelm Schmid und Otto Stählin. Sechste Auflage. 2. Teil. 2. Hälfte. (Handbuch der Altertumswissenschaft VII. 2.) München, 1924. S. 791—795.

⁶¹ FRAKNÓI VILMOS: Erdődi Bakócz Tamás. 25., 117—142. l.

⁶² Az ajánlólevél kiadva: kivonatosan App. Hung. 96., francia fordításban FIRMIN-DIDOT p. 380—383.

egy epitaphiumot is tartalmaz: „Pro Matthia Corvino Rege Ongariae“.⁶³

ATHENAEUS az első magyarnak ajánlott nyomtatott görög könyv. A magyarokat jobban érdekelte CÍCERO, mint a görög litteratura, mely mindjobban felsorakozott a latin mellé, hogy az új, modern ember kultúrájának másik éltető forrása legyen és azt mintegy meghatározza. Nálunk csak a XVI. század második évtizedétől ERASMUS és MELANCHTON hatására kezd úgy-ahogy meggyökeresedni. Igaz, hogy a görög kultúra eddig sem volt száműzve, de inkább fordításokon keresztül szívják magukba. VITÉZ JÁNOS még nem tudott görögül, de már pártfogoltjai — a két GUARINÓNál — legalább a görög nyelv alapelemeivel megismerkedtek. JANUS már fordít is görögből latinra. GARÁZDA PÉTER, BÁTHORI MIKLÓS valamelyest szintén értettek hozzá. A páduai iskolából és BEROALDUSTól kikerülők hasonlóképen. Így KESERÜ MIHÁLY Isocrates-fordításait ki is nyomatta. ALDUS hatása, melyet a bécsi és krakkói egyetemekre gyakorolt, közvetve nálunk is jelentkezhetett. De az érdeklődés így is meglehetősen gyér. Pedig a humanista tudóseszmény: az utriusque linguae jártasság mellett már feltűnik az új követelmény: a héber nyelv ismerete is. Az első trilinguis humanistánk a bibliafordító SYLVESTER JÁNOS lesz.

*

MÓRÉ FÜLÖP már nem tartózkodott Velencében, mikor az újra nekilendülő és egyre nagyobb hírnévhez jutó nyomda tulajdonosát és szellemi irányítóját aránylag fiatalon 1515. február 6-án hosszabb betegeskedés után elragadta a halál. Szent Patrinián templomában ravatalozták fel, testét — stílszerűen — könyvekkel rakták körül, barátja, RAPHAEL REGIUS ékes humanista „oratio funebris“-szel parentálta el. Halálát nem csupán Velence, hanem az egész tudós Európa osztatlan gyásza és részvéte kísérte. Nem is csoda, mert a kortársak tudatában voltak annak, hogy a klasszikus ókor, az artisztikusan kiállított könyvek, a nyomtatott betű szerelmese hagyta el őket, aki programját röviden így foglalta össze ERASMUS *Adagiájának* előszavában: „Nincs semmi más vágyam, mint hogy nektek használjak, tudósok.“

⁶³ „Strozii Poetae Pater et Filius.“ Az évjelzése 1513. január a velencei időszámítás szerint — az évet márciussal kezdték. — Helyesen 1514. január. — Költői vetélkedésükre l. HUSZTI: i. m. 122—132. l.

Az elárvult nyomda nem zárta be kapuit. Tovább vezette apósa, ANDREAS ASOLANUS, ki egyben társa is volt, maga is régi, kiváló nyomdász. Kiadványainak szelleme, munkásságának célkitűzése az aldusi hagyományok és tervek továbbvitele volt. Régi maradt a firma, régiek maradtak a kapcsolatok. ALDUS szelleme továbbél. S alig van a közismert nyomdászjelvénnel megjelent könyv, melyben fel nem lelnénk a nagy alapító el nem múló dicséretét.⁶⁴

Neve még jó sokáig ott kísért a korabeli epistolák lapjain. Sőt legjellemzőbb, hogy MORUS TAMÁS 1516-ban megjelent *Utópiá*-jában, mely a kor egyik legnépszerűbb olvasmánya volt, szintén emléket állít a velencei nyomdász csodálatos tudományának. A Schol-szigetére könyveket visznek, ezek közül nem maradhat el ALDUS apróbetűs Sofokles-e. S mikor a Schol-szigetieket meg akarják tanítani az előttük ismeretlen tudományra, a könyvnyomtatásra (ilyen büszke erre az európai ember!), nem tudnak jobbat és szebbet bemutatni példának és követendő mintának, mint „Aldusnak papirusra nyomott betűit”.⁶⁵

Aldinák Pannoniában.

Önkénytelenül is felvetődik a kérdés, hogy az eddig ismertett bibliofilek könyvtárában hozzávetőlegesen milyen számban voltak képviselve az aldinák, másrészt rajtuk kívül eljutottak-e mások kezébe is Pannoniában? Az eddig tárgyaltak alapján is láthatjuk, hogy a magyarokat általában a latinnyelvű kiadványok érdekelték, s ezek — kiváltképen az októvalakú sorozat — szép számmal meglehettek. Nagyon gyér és hiányos adatok állnak rendelkezésünkre, ezért analógiára szorulunk. REUCHLINnak, ki szintén baráti kapcsolatban állt ALDUSSzal, harminckét aldinája volt. Jelentőségükre jellemző, hogy REUCHLIN könyvtáráról MELANCHTON így nyilatkozik: „Az aldusi műhely termékein kívül alig egy-két könyv akad, melyet megcsodálnál.” A mainzi bencés Jakabkolostor könyvtárának 1515 táján írt katalógusa ALDUS hét munkáját tartja számon.⁶⁶

⁶⁴ ANDREAS ASOLANUS-ról (Andrea Torresano da Asola) l. Enc. it. XXXIV. Roma, 1937. p. 68.

⁶⁵ MORUS TAMÁS: *Utopia*. Fordította KARDOS TIBOR. Budapest, é. n. 142., 143. l.

⁶⁶ CHRIST, KARL: *Die Bibliothek Reuchlins in Pforzheim*. (52. Beiheft zum Zentralblatt für Bibliothekswesen. Leipzig, 1924. S. 10., 16—18. — SCHILMANN, FRITZ: *Wolfgang Trefler und die Bibliothek de Jakobs-kloster zu Mainz*. (43. Beiheft...) Leipzig, 1913. S. 56—57.

Fennmaradt egy gyönyörű kiállítású 1502. évi *Vergilius*, mely állítólag II. LAJOS tankönyvéül szolgált. De nemcsak a fejedelmi és kancelláriai körökbe jutott el, hanem a budai könyvtárusokhoz is. Ezeknek velencei kapcsolatai közismertek, ott nyomtatták ki a magyarországi egyházi, liturgikus könyvek nagyrészét. Érdekes tanúbizonyságot őriz meg egy 1508. évi *Adagia* előzéklapja: „Liber Thomae Pelei pannonii Budae emptus florenis ij anno domini 1515.“ A „litteratulus“ gyulafehérvári kanonok, PELEI TAMÁS vásárolta meg és írta tele jegyzeteivel, aki még öregkorában is olt-hatlan vágyat érzett Bécs és Itália egyeteméi után, hogy eljuthasson „ad discendas litteras graecas tametsi latinas“. A sok glossza és megjegyzés között ALDUS neve sem található. PELEI ERASMUS varázsa tölti el, nem bibliofil, a szép könyv kiadójára szót sem pazarol. Pedig a „Festina lente“ című adagiumnál alkalma lett volna, hisz ez alatt adja ERASMUS ALDUS és műhelyének híres előgumát.⁶⁷

Még más értesülésünk is van. „BAER JÓZSEF és társa ismert frankfurti antiquárnál nemrég XENOPHON műveinek Velencében az ALDUSOKNÁL 1525-ben megjelent ívrétű kiadása és egy hozzákötött PHILOSTRATES, *De Vita Apollonis Tyenei*, melyet 1501—2-ben szintén ALDUS adott ki, igen szép egykorú kötésben került eladás alá. A barna préselt bőrkötés előlapján volt nyomásban XENOPHON | ET PHILOISTRA|TUS címet, hátlapján a könyv tulajdonosának nevét: VALEN|TINI | PANNO|NII viselte. A felirat egy XVI. századi magyar könyvbarát nevét őrizte meg számunkra,

⁶⁷ II. LAJOS állítólagos tankönyvéről: FABRI, PAULLUS: De augusta Budensi Bibliotheca Commentatio. (Lipsiae, 1756, p. XIII. n. o.): „Contigit mihi felicitas videndi Virgilium, Aldinae editionis Anni 1501. in. 8. horum artificum opera, coloribus, litterisque ex aureis laminis constantibus, ornatum, ac vel ideo inaestimabilem, quod usibus Ludouici II. Regis Hung. qui An. 1526 in conflictu contra Solymanum occubuit, seruerit. A Joh. Dvbrauo, dicti Regis Praeceptore, atque dein Episcopo Olomucensi et Ferdinandi Rom. Reg. Consiliario intimo, accepit illum Melchior Pirnesivs, Philos. et Med. Doct. Thorunii lumen. Cymaelion hoc possidet Max. Reu. et Clariss. Sam. Lvth. Geret, in Gymnasio Thorun. Philos. Prof. Publ. Fautor et amicus colendissimus.“ Ha ez az értesítés teljesen helytálló, akkor ezt a *Vergiliust* valószínűleg még ANNE DE FOIX, II. LAJOS anyja kapta ALDUSTól nászajándékol. — Budai könyvtárusokról I. VÉGH GYULA: Budai könyvtárusok jelvényei. 1488—1525. Budapest, 1923. — GÁRDONYI ALBERT: Budai könyvkiadók a középkor végén. Velencei kapcsolataikról HUBAI HELENA: Annuario 1940—41. Studi e documenti Italo-Ungheresi della R. Accademia d'Ungheria di Roma IV. Roma, 1942. p. 82—92. PELEI TAMÁSRól és Budán vásárolt könyvéről I. KELÉNYI B. OTTÓ: Egy magyar humanista glosszái Erasmus Adagia-jához. (Tanulmányok. Kiadja a Fővárosi Könyvtár.) Budapest, 1939. 4., 59. l.

kit eddig nem ismertünk, s kinek kilétét érdemes volna tovább nyomozni.⁶⁸

Nem valószínűtlen, hogy ez a VALENTINUS PANNONIUS VALENTINUS CYBELEIUS VARASDIENSISSEL, azaz HAGYMÁSI BÁLINTTAL azonos, aki 1505—1516 között Bolognában végezte tanulmányait. SZATMÁRI GYÖRGY pártfogoltjai közé tartozott, az ő segítségével kapta meg az egyik fehértvári kanonoki stallumot. Már Bolognában költeményei jelentek meg, majd hazatérése után 1517-ben Hagenauban adatta ki — SZATMÁRINAK ajánlva — az *Opusculum de laudibus et vituperio vini et aquae* című művét. Ennek bevezetőjében írja MACEDONIAI LÁSZLÓ főesperesnek: „Jól emlékszem, amikor minap Pécsen a főtisztelendő Mihály doktor, vikárius úrnál ebéd közben vitatkozás folyt, többek között említés történt az accentusok természetéről és megfigyeléséről, amelyek nélkül éppen úgy nincs beszéd, mint ahogyan szó sincsen magánhangzó nélkül; mégsem értettük eléggé — bár volt kéznél, igaz, gordiusi csomóhoz hasonlóan, bizonyos példány —, hogyan szabályozzák azok a beszédet; ezért én megígértem neked, hogy megküldöm azt a könnyű módszert, hogyan figyelhető, hogyan érthető meg és valamely beszédben hányszor kell kitennünk, — miként ezt ALDUSTól vettem. Ezért ígéretemnek eleget óhajtván tenni, azok közül néhányat, mint itt következik, összegyűjtöttem: számát tekintve az accentus tízféle lehet, tudniillik éles, tompa, hajtott.“ Ezt az accentusra vonatkozó megállapítást valószínűleg ALDUS grammatikájából vette. ALDUS — mint az idézett rész bizonyítja — vidéki magyar humanista körök előtt nem ismeretlen név, hanem perdöntő tekintély.⁶⁹

⁶⁸ R. jelzéssel: MKSz. 5 (1897) 416. — Philostratusnak két kiadása van: 1501 (RENOUARD p. 26. n°. 2.) és 1505 (u. o. p. 48. n°. 11.). — Xenophon görögül: u. o. p. 100. n°. 1.

⁶⁹ VALENTINUS CYBELEIUS VARASDIENSIS: Opera. Carmina et Opusculum de laudibus et vituperio vini et aquae, Fdedit MARIA RÉVÉSZ. (Bibliotheca scriptorum Medii Recentisque aevorum.) Budapest, 1939. p. 13—14.: Memini, cum nuper Quinquecclesiis in domo reverendissimi domini Michaelis doctoris vicarii inter coenandum quaedam inter caeteras mentio fieret de natura et observatione accentuum, sine quibus ita nulla dictio potest esse, sicut nulla vox sine vocali; nec tamen satis intellegeremus quomodo iidem ipsas dictiones moderantur, licet quaedam exemplaria prae manibus haberemus, sed Gordiano modo simillimo; et perinde pollicitus essem tibi me missurum facilem modum, quomodo et observari et intelligi possent et quot essent in qualibet dictione ponendi, prout ipse ab Aldo acceperissem. Quare promissi satisfacere cupiens collegi hic quaedam de eis, ut sequitur. Accentus esse decem numero, videlicet acutum, gravem, circumflexum.“ — E kiadás Introductio-ja összefoglalja HAGYMÁSI életét és teljes irodalmat ad.

A görög XENOPHON, ha azonosításunk helyes, HAGYMÁSI görög tudását és érdeklődését tanúsítja, melyet valószínűvé tesz grécizáló humanista neve és bolognai iskolázottsága. Tanárai — JOANNES ANTONIUS PIUS és ACHILLES BOCCHIUS, mindkettő BEROALDUS-tanítvány és szellemének továbbvivői — a görög nyelvbe is bevezették növendékeiket.

Megyericsei epigráfia gyűjteménye Velencében.

CSULAI MÓRÉ FÜLÖP — mondhatni — állandóan úton volt Buda és Velence között. 1517 őszén újra ott találjuk. Ekkor úgy 1518 márciusáig marad. Mint mindig, most is pénzért jött királya számára. Majd 1521 januárjában küldik le követségbe, hogy a fenyegető török veszedelem ellen szövetségest és az örökké hiányzó pénzt megszerezze. Hosszadalmas alkudozások, tárgyalások után sikerült a signoriával egyességet kötnie, melynek értelmében a király húszezer aranyat kap a török elleni küzdelemben való támogatásul. Január 10-én tartotta meg a valóban humanista stílusú beszédét a tanács előtt. Méltán állítható be a törökellenes oratio cohortatoriák jobbjai közé.⁷⁰

MÓRÉ afféle kultúrattasé is volt. Sosem ment üres kézzel. Így 1521. évi követsége alkalmával tarsolyában gazdag dáciai feliratgyűjteménnyel érkezik meg Velencébe.

A római antikvitás egésze érdekelte a humanistákat, melyből az epigráfia sem maradt ki. Dácia pedig úgy élt a köztudatban, hogy ott még gazdag római kultúrkincsek rejlenek. Erről érdekes kuriózumot őriz meg az 1502. évi velencei *Valerius Maximus*-kiadás ajánlólevele. Ebben ALDUS említi, hogy Páduában többen — köztük RAPHAEL REGIUS és JAN LUBRANSKI, a későbbi posnani püspök — baráti társaságban arról beszélgettek, milyen nehéz manapság régi kéziratokat szerezni, pedig nagy szükség volna rájuk. LUBRANSKI megígérte támogatását, régi kéziratok felkutatására akár Dáciáig is elmegy, ahol — mint mondják — egy torony van megtöltve velük. Nem tudjuk, honnan származik ez az „értésülés“, mindenesetre valamilyen írott forrásra, illetve annak félreértésére, vagy tudákos kommentálására vezethető vissza. Ha könyvvel telt torony nem is létezett, a római antikvitás epigráfiai nyomai, régi

⁷⁰ 1517. év követségéről l. OVÁRY LIPÓT: i. m. 249—254. l. passim. 1521. éviről l. u. o. 260—263. l. és *Magyar történelmi tár* 25 (1878), 193—208. Beszéde kiadva olaszul (egy bécsi kódexből) LJUBIĆ: i. m. p. 165—167.

feliratok annál nagyobb számban voltak találhatóak az egykori római tartományban. Ezt már korábban is észrevették. MÁTYÁS udvari történetírója, BONFINI is gyűjtötte és felhasználta nagy történeti munkájában. Szórványos érdeklődés mellett a dáciai epigráfia-kutatás megtalálta szorgos művelőjét és megalapítóját JANUS PANNONIUS rokonában, a szintén költő MEGYERICSEI JÁNOSBAN. Ő is valahol Itáliában végezhetette tanulmányait. Gyulafehérvári kánok, GERÉB LÁSZLÓ erdélyi püspök, majd kalocsai érsek magántitkára. Később királyi titkár és kolosi főesperes. Már 1495 óta foglalkozott a római feliratok gyűjtésével. Több erdélyi megyét bejárt ezek kutatása miatt. Ő határozta meg elsőnek az ókori Sarmizegethusa helyét.⁷¹

MEGYERICSEI 1517-ben halt meg. Gyűjteménye (vagy ennek másolata) MÓRÉ kezébe került, aki levitte Velencébe. Milyen cézzal, teljesen megállapítani nem lehet. Talán barátainak, kik közül MARINO SANUDO foglalkozott az epigráfiával. Velence híres annalistája a *Diari*ban mindig melegen és hosszan emlékszik meg a „honorevole orator“-ról, aki „mindig jó szolgálatot tett a mi signoriánknak“. SANUDO különben ALDUS barátja volt, aki számos könyvét ajánlta neki. Másrészt az sem valószínűtlen, hogy MÓRÉ ki akarta nyomtatni ANDREAS ASOLANUSSzal. A levitt kézirat egyik másolatát az egyik — 5250. számú — vatikáni kódex őrizte meg, amelyik ALDUS MANUTIUS tulajdona volt. Azonban ez nem a híres könyvnyomtató, az már közel hat éve halott, hanem unokája, MÓRÉ keresztfiának, PAULUS MANUTIUSnak a fia. 1521-ben ANDREAS ASOLANUS számára másolhatták le a kéziratot, és innét került a fiatal ALDUS, majd a vatikáni könyvtár tulajdonába. Ő ugyanis 1590-től haláláig — 1597 — a vatikáni nyomda vezetője volt. A másolást BUDAI LÁSZLÓ szepesi és kalocsai kanonok végezte, aki a páduai egyetemen tanul BATTHYÁNY ORBÁNNAL és BUZLAY FARKASSAL együtt. A velencei Tizek Tanácsa 1521. július 18-án MÓRÉ közbenjárására nekik a fegyverviselési engedélyt megadta.⁷²

⁷¹ A dáciai toronyról I. FIRMIN—DIDOT p. 220. E kiadást és előszavát nem láttam. — MEGYERICSEI JÁNOSRÓL I. ÁBEL, EUGEN: Johannes Mezerzius, der Begründer der dacischen Epigraphik. Ungarische Revue 3 (1883), 373—383.; BALOGH JOLÁN: Az erdélyi renaissance. I. 1460—1541. Kolozsvár, 1943. 59. l. és a 193—194. lapon található életének rövid összefoglalása és a teljes irodalom.

⁷² SANUDO epigráfiai érdeklődésére I. Enc. it. XXX. Roma, 1936. p. 800—801. — A kéziratokat számba veszi MOMSEN THEODOR: Corpus inscriptionum latinarum, Vol. III. pars I. Dacia. De daciarum inscriptionum auctoribus 2. szám alatt: „Inscriptiones Daciae, descriptae Venetiis ex libro Philippi

MÓRÉ felbecsülhetetlen szolgálatot tett a dáciai epigráfia-kutatásnak, mert így MEGYERICSEI pótolhatatlan gyűjteménye az utókor számára fennmaradt. Velencei tartózkodásának egyéb emlékei is vannak. Az egyik velencei nyomda újra kiadja REGIUS († 1520) *Metamorphosis*-kommentárját az ajánlással együtt. ANDREAS ASOLANUS ajándéka pedig, az 1513. évi CICERO új kiadása, már nem éri Velencében, mert az 1522 januárjában jelent meg, ő pedig már az előző évben hazatért.⁷³

Egy posthumus Aldus-tanítvány.

Tanulmányunk kapcsán mindeddig inkább mecénásokkal, a litteraturával passzíve foglalkozó, olvasó, bibliofil hajlamú humanistákkal találkoztunk. Mindegyikük itáliai egyetemen végzett. Alapos képzettséggel s talán irodalmi ambíciókkal tértek haza. További pályájuk, hivatásuk — a királyi kancellária — nem adja meg az irodalmi munkához szükséges otiumot. Legfeljebb „inter aulicandum“ marad idejük kedvenc studiumaik folytatására. Humanitásuk inkább magatartás, emelkedettebb életforma, mint belső alkotói kényszer, mely pozitív „irodalmi“ opusban akarna meg-

de Chula praepositi Agriae, protonotarii apostolici ac regis Ludovici apud Venetos oratoris, a Ladislao Budensi ecclesiae colociensis et Sepasiensis canonico MDXXI“; — Sic inscriptum librum adhuc Reortellus (de vita et victu populi Romani 1559 f. 109) titulosque inde quosdam affert; quod exemplum quo postea pervenerit, ignoratur. — 3. szám alatt: „J(ohannes) M(ezerzius) A(rchidiaconus) in Transilvania (sic) et (sic) conscripta epigrammata collecta per Reverendum D. Philippum de Chuta (sic) praepositum Agriae protonotarium apostolicum ac serenissimi principis et DD. Ludovice dei dei gratia Hungariae et Boemiae q. regis consiliarium etc. (sic) MDXXX.“ — Ita corrupte inscripta sylloge extat in codice Vaticano 5250, antea Aldi Manutii, in fasciculo olim separato, nunc signato f. 31—50, cuius pars ad Daciam pertinens legitur f. 47—50. 31—33 (sic enim ordinanda sunt). Inter urbanas, quae sunt in eodem fasciculo, redeunt quaedam ex Dacicis illis pessime interpolatae. quas spreui. In editis autem Manutius hoc suo codice vix unquam usus est. (Lehetőség, hogy ez az utóbbi kézirat már a László kanonok másolatának csak a rossz másolata.) — Az ifjabb ALDUS MANUTIUSRÓL I. Enc. it. XX. Roma, 1934. p. 184—185. — BUDAI LÁSZLÓRÓL HRADSKÝ, JOSEPHUS: Initia, progressus ac praesens status capituli Scepusiensis. Szepesváralja, 1901. p. 385. et 389. Már 1519-ben szepesi kanonok, RÉVÉSZ MÁRIA CSAHOLI LÁSZLÓVAL próbálja azonosítani, akit 1524-ben neveztek ki kancelláriai jegyzőnek. Ez sem kizárt. — A Tizek Tanácsának határozata kiadva: VERESS 466. l.

⁷³ REGIUS könyvének új kiadása: App. Hung. 154. — ASOLANUS „M. T. Ciceronis Epistularum ad Atticum, ...“ 1522. jan. (App. Hung. 146.) APPONYI és mások nem veszik figyelembe a velencei időszámítást, s azért a kiadás évét 1521-re teszik. — Hasonlóképen 1522 júniusán jelenik meg CICERO *Epistolae familiares*-ének újranomása a régi ajánlással. (RENOUARD p. 93. n°. 15.)

nyilatkozni. Ehhez hiányzott egyrészt JANUS PANNONIUSHOZ hasonló önmagát kifejezni óhajtó és tudó tehetség, másrészt a megfelelő magyar miliő. Hiányzott az alkotó humanizmus igazi melegágya, a magyar egyetem. Hiányoztak a professzionátus magyar humanisták, legyenek ezek egyetemi tanárok, iskolamesterek, vagy vándorhumanisták. A műveltség, a humanizmus még mindig egy osztály, a klérus felsőbb rétegeinek sajátja. A polgári réteg, mely mind az olasz, mind pedig a német humanizmusban oly döntő szerepet játszott, nem magyar, s majd csak a reformáció idején lép fel erőteljesebben a magyar szellemi élet mezején.

Mindez nem tagadása a magyar humanizmus létének, sőt bizonyosfokú fejlettségének, csupán az alkotó humanizmus hiányának konstatálása. S ez a magyar viszonyokat tekintetbe véve természetes is, és a fejlődésnek egy állomása. Különben — mint már többször hangsúlyoztuk — a kor szemében a magatartás számított, amelyet hitelesített egy-egy aldina élén díszelgő ajánlólevél.

1523 februárjában már pannóniai tehetség munkája jelenik meg az aldusi szigonyra csavarodott delfin égisze alatt. MATTHAEUS FORTUNATUS PANNONIUS mutatja be a humanista világnak „prima foetura“-ját, SENECA *Quaestiones naturales*ének önállóan először megjelent kritikai kiadását. Vele egyúttal első európai szinten álló filológusunk mutatkozik be, ki, bár csak ezt az egy munkáját ismerjük — bizonyos szempontból — méltán állítható a versíró JANUS PANNONIUS mellé.

Ki is ez a MATTHAEUS FORTUNATUS, aki olyan elsőrangú opusszal jelentkezik, hogy ERASMUS sem mond róla egyebet dicséretnél?

Életéről nagyon keveset tudunk. Délvidéki lehetett, esetleg dalmát származású. Erre enged következtetni ROMULUS AMASAEUS levele, melyben „patria et bonis carens“-nek mondja, tehát olyan területről kellett származnia, melyet az újra hódító háborút kezdett ozmánok elfoglaltak. Másrészt erre utal az is, hogy a délvidéki BRODARICS kíséretében tűnik fel. WEISS REZSŐ egyébként kitűnő tanulmánya óta fiatal diákként könyvelik el, aki Páduába lemenvén, máról holnapra egy nagy és alapos filológiai apparátussal elkészített művel jó elő. Ugyanő FORTUNATUS születését 1490—1495 közé teszi. Ezt a feltevést — úgy látszik — cáfolják munkájának előszavában foglaltak, ahol II. LAJOS királlyal kapcsolatban így ír: „cuius etiam prima cunabula nos omnibus faustis precationibus

et plausibus venerati sumus“. Tehát már a királyi gyermek születésekor — 1506-ban — örömének adott kifejezést, vagy talán valamiféle üdvözlőverssel vagy írással tiszteltett bölcsőjénél. Szintén megletebb voltára engednek következtetni AMASAEUS levelei, melyekben „vir“-nek aposztrofálja, holott ha valóban fiatal lett volna, a kor bevett szokása szerint a „iuvenis“ járt volna ki neki. Különben is munkája egyetemi végzettséget és hosszabb tudományos gyakorlatot tételez fel.⁷⁴

⁷⁴ Munkája: L. Annei Senecae Naturalium Quaestionum Libri VII. Matthaei Fortunati in eodem libros annotationes. Index rerum notata dignarum in calce operis appositus (Végén:) Venetiis in Aedibus Aldi et Andreae Asvlani, Mense Februario, M. D. XXII. (App. Hung. 166.) „Egy nagy nehézséggel gyűlik meg itt a bajunk. Mint látjuk, 1522. februárjában jelent meg a könyv. Ámde a dedicatio ugyanazon év augusztus havának elejéről, az olvasóhoz címzett utószó augusztus hó másodikáról keltezve... Így aztán csak föllentésszámba mehet az az állítása, hogy csak kéthavi ideje maradt az egész munka elkészítéséhez...“ (WEISS REZSŐ: Matthaeus Fortunatus. EPHK. 12 [1888] 353. l.) Ez a nehézség is úgy oldható meg, hogy a velencei időszámítást kell alkalmazni, a szerint a munka 1523 februárjában jelent meg. — Az ajánlólevél kiadva: VERESS 467—474. l. Az ajánlólevelet innét, a „Fortunatus lectori“ utószót pedig az eredetiből idézzük. — WEISS alapvető tanulmánya: EPHK. 12 (1888) 346—362. — „Patria et bonis carens“, l. RÉVÉSZ: i. m. 72. l. — Dalmatának tartja JANKOVICH MIKLÓS, l. Cajus Sallustius Crispus. SZENT-GYÖRGYI GELLÉRD magyarázásával. Előrebotsátotta bevezetését a classicusok ismertetébe JANKOVICH MIKLÓS. Első kötet. Budán, 1811. 120. l.: „1522. Ezen Esztendő három Dalmatai Tudósok munkái különösen emlékeztetéssé tettek: — (FELIX PETANTIUS és J. P. SEVERITANUS után) — Seneca Quaestiones naturales, castigavit, et edidit Matthaeus Fortunatus Dalmata.“ (Venetiis, 1522. 4.) Nem tudjuk, ezt az állítást JANKOVICH honnan veszi. — FORTUNATUST fiatalembereknek tartja TRENCSENYI-WALDAPFEL IMRE: Erasmus és magyar barátai. Budapest, é. n. 58—60. l. — GESSNERUS CONRADUS: Bibliotheca scriptorum omnis generis... Basilicae, 1574. p. 53. et 229: „Matthaeus Fortunatus, in naturalibus Senecae quaestionibus librorum 7. emendandis elaboravit, et annotationes adiecit. Libr. impres. Venetijs in officina Aldi. Claruit temporibus Caroli VIII. Francorum regis.“ Ezt veszi át CZVITTINGER DAVID: Specimen Hungariae literariae. Francofurti et Lipsiae, 1711. p. 53., majd HORÁNYI: Memoria Hungarorum... I. 1775. p. 688—689. — BEATUS RENANUS levelezésében három helyütt fordul elő a FORTUNATUS név, amely hírneves francia, vagy Párizsban tartózkodó tudós neve. Ezt a levélgyűjtemény kiadói MATTHAEUS FORTUNATUSSzal azonosították. WEISS REZSŐ a „Briefwechsel des Beatus Rhenanus. Gesammelt und herausgeben von DR. ADALBERT HORAWITZ und DR. KARL HARTFELDER. Leipzig, Teubner, 1886.“ ismertetése kapcsán cáfolja. (EPHK. 11 [1887] 614—621.) Valóban a levélgyűjteményben említett FORTUNATUS a híres tudós francia ROBERT FORTUNÉ-vel (ROBERTUS FORTUNATUS) lehet azonos, s vele keverték össze MATTHAEUST mind GESSNER, mind pedig a levélgyűjtemény kiadói. ROBERT FORTUNÉ-ról RENAUDET, A.: Préférence et humanisme a Paris pendant les premières guerres d'Italie. (1494—1517.) Paris, 1916. p. 416, 500 et passim.

Munkájának megjelenéséig semmit sem tudunk róla. Már 1521-ben Budán kellett lennie, itt szerezhette meg patrónusának BRODARICS ISTVÁN pécsi prépostot, aki 1522. év elején követségbe indult a velencei signoriához és a szentszékhöz. FORTUNATUS csatlakozott kíséretéhez.⁷⁵

Nándorfehérvár eleste — 1521. augusztus 27 — még közelebb hozta a fenyegető török rémet, s egy pillanatra felrázta a lelkileg és anyagilag zilált országot és királyt, aki most egyre küldözi külföldre segélykérő követeit. Különösen a szentszéktől vártak nagyobb segítséget, mert 1521. december 1-én meghalt X. LEO, és az utódjától többet remélhettek.

BRODARICS testvérének, MÁTYÁSNAK és FORTUNATUSNAK társaságában indult el. Ez kaphatott a kedvező alkalmon, mert egyrészt mecénásra talált, másrészt irodalmi terveit Itáliában vélte megvalósíthatónak. Pedig ekkoriban mind nagyobb jelentőséggel hangzik fel ERASMUS szava: „Nekem olasz mindaz, aki kiválóan képzett, még ha északon lakik is“, vagy mint egy FÜLÖP nevű ifjúról írja: „Vágyakozik Itáliába? Pedig a mi időnkben Anglia is Itália, sőt — hacsak nem csalódom — Itáliánál is inkább az.“ Ez az Itália-ellenes magatartás nem szórványos. Nálunk azonban még nem volt egy nagy egyetem, amely köré gyülekezve, és egy ERASMUSHOZ mérhető nagy szellem, akinek irányítása mellett megdönghetők Itália szellemi primátusát. Még töretlen a lelkekben VITÉZ JÁNOS és JANUS PANNONIUS nosztalgiája Itália felé.⁷⁶

BRODARICS és társai, mivel az új pápa még nem foglalta el trónját, hosszabb ideig tartózkodhattak Velencében. BRODARICS 1522. április 26-án jelent meg a velencei tanács előtt, hogy megbízólevelét bemutassa és küldetésének célját előterjessze. Komoly eredményt sem ekkor, sem pedig a május 2-i és 3-i üléseken elérni nem tudott. Költségeit megtérítették ugyan, de jelentékenyebb anyagi támogatást Magyarországnak nem szándékoztak nyújtani.⁷⁷

Ez az idő éppen elég volt BRODARICS régi velencei ismeretségének felújítására. Nem került el ASOLANUS műhelyét, s magával vihette és beajánlhatta tehetséges kísérőjét, aki magával hozta *Pli-*

⁷⁵ „Cum nuper Stephanus Brodaricius Praepositus Quinqueecclesiensis... in legationem ad Senatum Venetorum et ad Maximum Pontificem mitteretur... nos comitibus eius adhaesimus.“ VERESS 467. l.

⁷⁶ ALLEN II. n°. 457.

⁷⁷ SÖRÖS: i. m. 12—13. l., Sanudónál *Magyar történelmi tár* 25 (1878), 207—208.

niusát s valószínűleg már előbb tervbe vette SENECA *Questiones naturales*-ének kiadását. Különben nehezen lehetne megérteni, hogy munkáját rövid néhány hónap múlva éppen ASOLANUS nyomassa ki.

Az eredménytelen velencei tartózkodás után BRODARICS Róma felé vette útját. A következő állomás Pádua, ahol közel húsz éve tanulmányait végezte. Meglettebb tudós kíséőjét itthagya „Graecarum Latinarumque literarum professoribus operam dare“ arra az időre, amíg Rómából vissza nem tér. Anyagiakkal is segíthette, de a jövőre vonatkozólag még további támogatást ígért. Maga pedig elindult Rómába, hová már augusztus elején megérkezett. További támogatást tőle FORTUNATUS aligha kapott, mert BRODARICS maga is pénzzsűkében volt, egyre írta — hiába — a királynak pénzkérő leveleit.⁷⁸ FORTUNATUS — saját bevallása szerint — nem szívesen maradt el patrónusa oldaláról, mintha előre megérezte volna, hogy az nem egyhamar fog Rómából visszatérni. Valóban BRODARICS 1524 júniusában került haza. S közben a kettőjük közti kapcsolat mintha meglazult volna.

FORTUNATUS Páduában is talált pártfogót BATTHYÁNY ORBÁN személyében, aki a már szintén ismert társaival, BUZLAY FARKASSAL és LÁSZLÓ kanonokkal egy nagyon jónevű tanár, ROMULUS AMASAEUS házában lakott. FORTUNATUS BATTHYÁNY magántanítója lehetett. Most is a legjobb helyre került. Itt — AMASAEUS mellett valóban továbbképezhette magát, másrészt BATTHYÁNY révén a legjobb társaságba került, amelybe II. LAJOS francia unokaöccse, a szintén Páduában tanuló GIANLODOVICO SALUZZÓ is tartozott, aki feltűnően kereste a magyarok társaságát, valamint BONUS SALUTIUS, „iuvenis neque a Musis neque a Charitibus abhorrens“.⁷⁹

Ebbe a körbe kerülve, mindjárt páduai tartózkodása elején, mikor még nem töri meg életerejét a kilátástalan jövő, adatja ki munkáját. BATTHYÁNY ösztönözte, hogy ajánlja SALUZZÓnak, így „nomine Pannoniorum“ fejezze ki iránta való tiszteletüket és nagyrabecsülésüket.

⁷⁸ „Postquam vero Patavium, urbem viris studiisque utriusque facundiae florentissimam venimus, iussit me interea temporis, quoad ipse peracta legatione ab Urbe rediret, Patavii Graecarum Latinarumque literarum professoribus operam dare, multa benigne, ut est eximius virtutis ingeniorumque patronus, conferens, plura pollicitus ad sumptum meorum studiorum.“ VERESS 467. l. — SÖRÖS: i. m. 467. l.

⁷⁹ VERESS 467. l.; AMASAEUSRÓL RÉVÉSZ: i. m. 9—23. l.; BATTHYÁNVÉKRÓL u. o. 39—40. l.

FORTUNATUS mind ajánlólevelében, mind utószavában azt állítja, hogy munkáját „hoc bimestre tempus“, azaz két hónap alatt üttötte nyélbe. Lehetséges, bár bizonyos előmunkálatnak már előbb meg kellett lennie, mert Itáliában több ideje erre nem maradt, hisz május elején érkezett Páduába, a munka befejező részei: az ajánlólevél augusztus 1, az utószó pedig augusztus 2. keltezésű. Ez a pár hónap ziaposan igénybevehette, mert „inter alia studia“ dolgozott. Mivel a magával hozott *Plinius*án kívül más könyvvvel nem rendelkezett, a szükséges auktorokat is elő kellett teremtenie. Sokat megtalált Páduában, itt nagy segítségére volt BONUS SALUTIUS. Át kellett rándulnia Velencébe is, hol FILIPPO FOSCARI vendégként számos görög és latin könyvet kapott munkájához, de nagy segítséget nyújtott a „domus Asulana“ kéziratokban és nyomtatványokban bővelkedő bibliothekája. Könyve 1523 februárjában jelent meg, tehát mindaddig javíthatott, bővíthetett rajta.⁸⁰

Utószavában egész programot ad. Legközelebbi terve PLINIUS *Historia naturalis*ának kiadása. Lehet, hogy dolgozott rajta, de napvilágot sosem látott, s egyéb munkáját sem ismerjük. Elhallgatását talán életkörülményeivel magyarázhatnók. Mecénása, BATTHYÁNY ORBÁN ugyanis 1523 áprilisában arra a vakhírrre, hogy őt otthon valami nagy megtiszteltetés érte, három emberét, köztük FORTUNATUST, száz arany adóssággal AMASAEUS nyaka között hagyta és hazasietett Magyarországra. Azt ígérte, három hét múlva visszatér és a pénzt is megadja. Atyja azonban e meg gondolatlan-sága miatt szeme elé sem engedte. Páduában pedig várhattak rá, meg a száz aranyra! Pedig erre AMASAEUSnak égető szüksége lett volna, adósságok nyomták, a tönk szélére került. Hiába írta ORBÁN-nak kétségbeesett hangú leveleit. Választ sem kapott. Így 1523. szeptember 15-én kelt levelében is kéri tartozásának megfizetését, mert nagy segítséget lát. Tanúk erre BONUS SALUSTIUS és LÁSZLÓ kanonok. „Végül kér téged Matthaeus Fortunatus, aki neked mindenkinél meghittebb, akit én, mivel se hazája, se vagyona, nem csupán a sajátomból tartok el, hanem, mivel a sorsán erősen bánkodik és a hosszú várakozásban szinte felőrldök, megérek vigasztalni és a teljes kétségbeeséstől visszatartani.“⁸¹

1524 elején megérkezett a pénz. ORBÁN embere egyúttal levelet is hozott. LÁSZLÓ, ki közben hazatért, írja FORTUNATUSnak,

⁸⁰ VERESS 473. l.

⁸¹ RÉVÉSZ: i. m. 72. l. (4. sz. függelék.)

hogy ő otthon már jó álláshoz jutott, jegyző lett a kancellárián, ORBÁN meg királyi titkár. FORTUNATUS ORBÁN megbízottjával tért haza. AMASAEUS mind ORBÁNhoz, mind pedig annak atyjához, BENEDEKhez írt hálálkodó leveleiben nem feledkezik meg FORTUNATUS ajánlásáról: „Úgy vélem — írja BATTHYÁNY BENEDEKnek —, nem szabad hallgatnom Matthaesus Fortunatusról, aki nem csupán nagyon derék ember, hanem irodalommal és tudománnyal is ékes, úgyannyira, hogy minden jó embernek igen nagyra kell őt becsülnie. Orbán elutazása előtt és után sok hónapon át élt velem együtt, így annyira tisztán áll előttem egész élete, hogy nem kételkedem abban, hogy előtted, ki a legemberségesebb ember vagy, igen kedves lesz.”⁸²

Ettől kezdve nyomát veszjük. Csupán halálának dátumát őrzi meg a budapesti Egyetemi Könyvtár 1529-ben ERASMUSTól kiadott SENECÁnak két margináléja: „Matthaesus Fortunatus agriae obiit 1525”, illetve „Matthaesus Fortunatus Pannonius qui obiit agriae 1528”. Ez a bejegyzés a XVI. század közepéről származik. Tehát ezek szerint 1528-ban halt meg Egerben.⁸³

Életkörülményeiről elég keveset tudunk, munkái közül is csak egyet ismerünk, mégis elég éles körvonalakkal ál előttünk alakja. Ő már nem jólszituált főpap, javadalom, kanonoki stallum sem áll mögötte. Pap sem volt. S még meglelt korában is „patria et bonis carens”. Tehát magyar viszonylatban eléggé egyedülálló jelenség, afféle vándorhumanista, aki tudásából akar megélni. Elsősorban a királyi udvar felé tekint, oda szeretne bejutni. Ha oda nem sikerül, jó egy főpap is mecénásnak, aki lehetővé teszi, hogy kedvenc studiumaival foglalkozhassék. Ha munkáján keresztül nézzük, hivatásos tudós, mégjobban leszűkítve, szövegkritikus. E téren is egyedülálló a magyarok között. A külföldi egyetemek hatására nálunk is megindult bizonyos filológiai érdeklődés. De mindezek kisebbmértetű, és — ha szabad mondani — dilettáns jellegű próbálkozások voltak. FORTUNATUSnál már nem csupán jóleső szórakozás, nemes időtöltés, hanem — mint minden vérbeli tudósnak — hivatás, tehát egy kissé öncél.

A könyvnyomtatás elterjedése maga után vonta a filológia fejlődését is. Egy-egy híresebb nyomda csakúgy öntötte az auktorok kiadását. A szövegkritikusok nagymestere ERASMUS volt. Egy-egy

⁸² RÉVÉSZ: i. m. 75. l. (6. sz. függelék.)

⁸³ WEISS: i. m. 353. l.

által a készített kiadás — például *Szent Jeromosa* — már jóval megjelenése előtt lázba hozta a humanistákat, megjelenése pedig ünnepi eseményszámba ment. Ez a filológiai-humanizmus ideje.

Mi volt a humanista filológia célkitűzése? ERASMUS szavaival: olyan szöveget adni, amely „minimo cum taedio, maximo cum fructu legi possit“. Az olvasható szövegen van itt a hangsúly, ezért meg kell azt tisztítani az „innumera portenta“-tól. Ez lelkesítette kora tudósait, s FORTUNATUS is ennek a szektának volt a papja. ERASMUS jelentőségét és műveit ismerte, s ezek közül *Seneca*-kiadvány csak negatívumaival hatott.

Ha mégis az eszményt, a mestert keressük, azt ALDUS MANUTIUSBAN találjuk meg, akit utószavában ünnepel. Miután a filológus elé tornyosuló nehézségekről beszélt, így folytatja: „Én is csak most értem meg igazában, hogy minden idők mennyivel tartoznak Aldus Manutiusnak, a kettős (t. i. görög és latin) ékesszólás felszabadítójának és Camillusának. Az ő ragyogó tehetsége és szakadatlan munkája eredményezte, hogy az erények tudományait tisztelik. Ő az ékesszólásnak már-már elkallódott ékeit helyreállította, s az ő szorgalmának köszönhető, hogy a görög és római nép kihúnyt fénye újraéledt. Ha valóban teljes egészében akarjuk (jelentőségét) felbecsülni, szinte hihetetlen, hogy ez a hatalmas, a gondviselés különös ajándékából született férfiú, mekkora munkával és fáradsággal, milyen gondossággal és szorgoskodással — emberi erőt meghaladva — mindkét nyelv annyi íróját hívta vissza az alvilágból és tisztította meg a végtelen sok hibától, melyek az idők mostohasága és a könyvárusok gondatlansága miatt elborították őket.“ S ezért, ha meg is halt, „él Aldus dicsősége az egész földkerekségen, melyet ő érdemeivel betöltött, emlékezetét a feledéstől megőrizve ünneplik, és a minden időkre szóló érdemének hírét ünnepelni fogják, míg csak tudományok lesznek“.⁸⁴

FORTUNATUS az első magyar, aki beállva a tisztelők kórusába, mintegy „nomine Pannoniorum“ teszi le koszorúját ALDUS sírjára és mond köszönetet szellemének.

ALDUS munkáját folytatja dicsőségesen a „domus Asulana“. „Ennek kiváló törekvéseit mind tanulmányokkal, mind pedig régi kódexek felkutatásával támogatnia kell mindazoknak, akik azt

⁸⁴ Az idézeteket a „Fortunatus lectori“ utószóából vettem. — FORTUNATUS Aldus-elogiuma sokban emlékeztet BAPTISTA EGNATIUS Lactantius-kiadásának (Aldina, 1515. ápr.) ajánlólevelére.

akarják, hogy a *respublica litteraria* ép maradjon. A mi korunk tudományának leginkább arra van szüksége, hogy a régiek szövegei minél hibátlanabbak legyenek.“ Itt a *respublica litteraria* polgára beszél. A beavatottak biztonságával jelöli meg az annyit hangoztatott teendőket, a korabeli filológia közismert célkitűzéseit. Minden erejét ezeknek a céloknak a szolgálatába állította: „Mi Seneca *Naturalesét* elsősorban ennek a törekvésnek a támogatására..., mint munkálkodásunk előjátékát adtuk ki, és nemsokára Pliniust, amelyen régebb idő óta dolgozunk, szándékozzuk kiadni.“ Így csak egy idealista tudós beszélhet, aki hisz a tudományban, egy életet tesz fel rá. Csupán egy munkát hagyott az utókorra, azonban ebből az egyből is tisztán látjuk: nem csupán a magyar, hanem az egyetemes filológiának nagy kára, hogy a program csak az utószóban hirdeti egy kiváló magyarországi tudós álmait, aki a filológia terén méltó tanítványa ALDUSnak és nem szégyenlendő társa ERASMUSnak.⁸⁵

Egyetlen munkája SENECA *Quaestiones naturales*ének szövegkritikai kiadása. Ezzel a lehető legnehezebb szövegkritikai feladatra vállalkozott. SENECA ugyanis — az egykorúak tanúsága szerint is — a legromlottabb, legolvashatatlanabb szövegek közé tartozott. Voltak már nyomtatott kiadásai — ezek között ERASMUSÉ —, de a javítást alig vitték előbbre.

Hogy minél alaposabb munkát végezhesen, teljességre törekedett a források összegyűjtésében. Számontartotta az addig megjelent *Seneca*-kiadásokat. Ezek közül azonban igazában ERASMUS 1515. évi teljes kiadását használta, s ennek megfelelő részét vette alapul, amely szintén egy régebbi nyomtatott kiadásnak alig javított változata. Több emendációját is átvette, külön jelezve a forrást. Igazi szövegkritikus nem mellőzheti a kéziratokat sem. Több manuscriptum állott rendelkezésére: „codices vulgati“ és „codices vetusti“. Legnagyobb tekintélyként egy „codex vetustissimus“-ra hivatkozik. Az összevetésnél természetesen a régebbi kódexeket veszi hitelesebbnek. Ha pedig egy javítandó helyet a forrásokban mindenütt hibásan talál, conjecturához folyamodik. Ehhez a hasonló tárgyról író auktorok felhasználása is szükséges. E téren nagy apparátussal dolgozik. Alig van latin szerző, akit fel ne használna, sőt a görögöket is, bár gyérebb számmal. Ezeknél sem csupán egy

⁸⁵ „Fortunatus lectori“ utószó.

kiadásra támaszkodik, hanem — ha lehetséges — több kéziratot is megnéz.⁸⁶

„Tévednek azok — figyelmeztet FORTUNATUS —, akik a romlott szövegű auktorok javítását könnyűnek tartják, kiváltképen akkor, hogyha nem világos helyeket akarunk megoldani.“ Elmondja, hogy mit tett: „Meg fogod látni tudós olvasó, hány elenyészett szót újíttunk meg, hány fölöslegeset nyestünk le, hány fattyúhajtást vittünk vissza törvényes helyreállítással családjába, hány összezavartat szedtünk rendbe, hány fonák helyen állót állítottunk az eredeti helyére, hány csonkát és szükséges tagjaitól megfosztottat egészítettünk ki. Ugyanis nemcsak szavakat, hanem kifejezéseket is pótolunk. Mert valamennyi régi kódex is hibás, helyeik változó, sőt nem egyszer ellenkező olvasásúak, amelyeknél a kiválasztás és a divinatio nehéz.“ „Ahol a régi olvasásmód gyanús volt, ott vagy az értelmi, vagy a történeti, vagy pedig a tekintélyi szempontot vettem irányadónak, coniecturához csak a végső esetben folyamodtam.“ De nemcsak a kézenfekvő hibák javítását tartotta szem előtt, hanem „az egész értelmének összhangját, sőt az egyes szavak elhelyezését, jelentőségét és összhangzását is mérlegettük.“⁸⁷

Mint látjuk, értékes szempontok szerint dolgozott, s ezeket szerencsés kézzel és biztos ítélőképességgel alkalmazta. Igaz, vannak kevésbé sikerült, sőt hibás emendációi, „a szórend megfigyelésére, interpollációk statuálására alig fordít gondot“, sőt van hely, melyet ki sem tud javítani, de — mint maga mondja — „egy vadásznak sem lehet bűnül felróni, hogy egy hatalmas rengetegben nem ejtett el minden vadat“. Műve a korabeli filológiai teljesítmények első vonalát jelenti. „Fennakadás nélkül olvasható szöveget még korántsem létesített ugyan, de commentárai nemsokára maguk után vonták azt.“⁸⁸

Tudatában is volt munkája jelentőségének. „Ha valaki munkánkat az eddig kinyomtatott kiadásokkal figyelmesen összeveti, akkor ebben a nagyon kicsiny műben sok ezer tőlünk javított helyet fog találni.“ (Ez a „sok ezer“ retorikai közhely.) VÁRI (WEISS) szerint 429 helyen javította a szöveget. Sőt még nem kis büszkeséggel tovább megy: „Azt a hengegés gyanújától távolállva is me-

⁸⁶ FORTUNATUS filológiai tárgyalásánál sekat köszönhetek WEISS kitűnő tanulmányának.

⁸⁷ „Fortunatus lectori“ utószó. — Az utolsó idézet: VERESS 475. l.

⁸⁸ WEISS: I. m. 361—362. l.

rem ígérni, hogy a mi kiadásunkban a Quaestiones sokkal fényesebben és hitelesebben lát napvilágot, mint sok század óta napvilágot látott.“ Öntudatos és nem kis jelentőségű szavak! Igazságáért azonban felel a munka, beigazolta a jövő, hitelesítette és elismerte ERASMUS, sőt az újabb SENECA-kiadók is.⁸⁹

Mégha szövegkritikusról van is szó, munkája ajánlólevelének és utószavának humanista szempontot figyelembe vevő tárgyalását is érintenünk kell. Ez az úgynevezett irodalomtörténeti és személyi rész. Itt már nem csupán szövegkritikusként mutatkozik be, hanem teljes humanista vértetben. Egy ajánlólevelél határozottan eldönti írójának humanista voltát. FORTUNATUSÉT olvasva, mindjárt szembeötlík, hogy nem valami újonc szárnypróbálgatásával, ellenkezőleg, nagyon is képzett, gyakorlott humanistával állunk szemben. Ajánlólevele magán viseli mindazon jegyeket, fordulatokat, melyeket egy hosszabb irodalmi gyakorlat alakított ki. A bevált sablónok, motívumok felmelegítése, variálása, alkalmazása FORTUNATUSban valóban mesterükre találtak.

Az ajánlólevelélben szokták megtárgyalni az auktort is. E rész ERASMUS 1529. évi *Seneca*-kiadásának ajánlólevelével összevetve szegényesnek mondható. SENECÁRÓL alig mond valamit. Csúpán mint „diuiniissimus philosophus“-t emeli ki. ERASMUS 1515. évi kiadásának ajánlásából megragadta ez a gondolat: „legendus fuerit omnibus quibus est *bene vivendi studium*“, és ezt szélesíti ki a filozófia dícséretévé: „Amelynél jobb ajándékot az Isten nem adhatott a halandóknak és amelynél nagyobbbat az emberek nem kívánhatnak. Ez az egyetlen, amely az életet rendezi és alakítja, irányítja a cselekvést, megmutatja, mit kell tenni és mit kell mellőzni. Végül is ez adja meg az embernek az emberséget. Filozófia tanulmányozása nélkül senki sem tud jól és boldogan, de még tőrhető módon sem élni. Mindaz tehát, aki előhaladást tesz a filozófiában, az szükségképen az életben jut előre. Hogy élünk, azt Istennek köszönjük, hogy jól élünk — a filozófiának. Tehát annyival köszönhetnénk többet a filozófiának — hacsak nem volna a filozófia is

⁸⁹ Utószó. — VÁRI REZSŐ DR.: A classica-philologia encyclopaediája. Budapest, 1908. 439. l. — L. Annaei Senecae Operae quae supersunt. vol. II. Edidit Alfred Gercke, Lipsiae, Teubner, 1907. p. XLIII.: A Qu. N.-t elhanyagolták és „non emendati edebantur, unum excipio editorem Mathaeum Fortunatum virum Ungaricum...“ — FAIDER, PAUL: Études sur Sénèque. Gand, 1921. p. 123. n. 1.: felsorolja a kiadásokat, köztük „édition — remarquable — des Questions naturelles, par Matteus (Venise, Alde, 1522)“.

Isten ajándéka —, amennyivel a jó élet nemesebb és értékesebb, mint maga az élet.“ Sok benne a közhely, mégsem lehet véletlen a filozófia illetően felmagasztalása. Ő már nem az egyház tanait állítja oda az élet normájául. SENECA-t sem a középkor jámbor hagyományok oldaláról ragadja meg, mint ahogyan még ERASMUS is tette. Gondolkodó, tudós ember — nem is pap, akit hivatásának bizonyos korlátai legalább is a nyilvánosság felé szellemileg kötnék — egy evilági gondolatrendszert tart irányadónak. Nem hiába mélyítette el éppen a páduai filozófiai iskola a szakadékot az ész és a hit, jobban mondva az ész igazsága és a hit igazsága között. Ez a fejlődés szabályos és törvényszerű a „laikus morál“ felé.⁹⁰

Míg az ajánlólevél közérdekűbb, addig az utószó speciálisabb. Itt már nem annyira a nagyközönséghez, hanem a „studiosus lector“-hoz, a szakmabeliekhez fordul. Legalább is hangjából ezt érezzük. Műhelytitkok kerülnek elő, munkájának szükségessége, az elődök számontartása, az eddig megjelent kiadásokkal — ERASMUS-éval — sommás összevetés, szempontjai, elvek, melyek őt irányították, tehát a módszer kérdése. Ha a munkából más sem maradt volna meg, mint ez az utószó, akkor is tisztán látnók — mint már fentebb ismertettük —, milyen széleskörű és alapos szakműveltséggel, milyen kialakult gyakorlattal rendelkezett. Ezért nem is csoda, hogy ERASMUS is elismerte.

FORTUNATUS már egy olyan munka emendálásába fogott, melyet előtte többen, utóljára pedig — 1515-ben — nem kisebb ember, mint ROTTERDAMI ERASMUS is kiadott. Filológus és humanista körökben — 1523-at írnak! — ezt ki ne tudná! Ezért az új kiadó bizonyos magyarázkodással tartozik a „tudós olvasónak“. FORTUNATUS nem tér ki a válasz elől, nem hallgatja el véleményét ERASMUS kiadásáról, de nem is teheti, mert éppen annak tökéletlensége, hiányai készítették munkára, és az szolgált alapul kiadásához. Véleményének kifejezését utószavának végére mintegy csattanóul hagyja.

Kritikájának élét elveendő — jól tudja, kinek a munkájáról mond kritikát —, ERASMUS kiadásának gyöngéit igyekszik magyarázni: „Megjelöltük pedig a romlott helyeket abból a kiadásból, melyet minap Erasmus Rotterdamus, a bonae litterae legnagyobb mestere és fejedelme rendezett sajtó alá és hét éve nyomatták ki

⁹⁰ ERASMUS 1515-i ajánlólevele kiadva: ALLEN II. n°. 325.; VERESS 470. l. — Seneca filozófiájáról: a „bene vivedi studium“-ról l. MARCHESI, CONCETTO: Seneca. Seconda edizione riveduta et accresciuta, Messina-Milano, 1934. p. 236.

a németországi Bázélban. Ezt a többi kiadásoknál — amint igaz is — javítottabbnak hittük. Azokat a hibákat, amelyek ERASMUS figyelmét — aki elsőnek vetett valami kis világosságot SENECÁRA és azt a reményt nyújtotta, hogy SENECA kijavítható — elkerülték — és ezek száma majdnem végtelen —, amennyire lehetett, kijavítottuk. Ő ugyanis már rég a legnagyobb népszerűség tetőpontjára jutott el, és így azokat, mint az ő gondozásához mérve mintegy kisebb dolgokat, hanyagabban kezelte. Egyébként, bizonyosan tudom, a mi munkánkat elősegítette volna.⁹¹

Mint látjuk, a legnagyobb elismerés és tisztelet hangján az igazságot is megmondja. Fínoman, a korabeli stílus színvonalán. Megsértődni, legalább is ezt kimutatni aligha lehet. De ez és 1515. évi *Seneca*-kiadást közvetve érintő egyéb megjegyzés mégsem múlhat el visszhang nélkül. A litteratus világ plénuma előtt hangzott el a szó, és akit érintett, az az akkori szellemi életnek valóban fejlődeme volt: koronás királyok, főpapok, főurak, híres humanisták és névtelen rajongók versenyezve keresték barátságát. Ez a „támadás” nem is kerülte el ERASMUS figyelmét. Ha azon frissiben nem is jutott el kezeihez a megújhodott SENECA, barátai gondoskodtak róla, hogy híre megelőzze. Valószínűleg egyik barátja — HAIIO HERMANN — értesítette, mert ERASMUSnak neki címzett 1524. augusztus 31-én kelt levelében olvashatjuk: „Nagyon örülök, hogy az a pannóniai annyi ezer hibát emelt ki Seneca Quaestiones naturales-éből. Ehhez ugyanis nem volt semmiféle régi kézirat. Csupán egy előbbi kiadásra voltunk utalva, s csak annyit változtattunk rajta, ami a könyvnyomdászok nyilvánvaló gondatlanságából romlott el. A divinatiókat a lapszélen hoztuk, s ezek közül néhányat — hacsak nem csalódnunk — ő is helybenhagyott. Tehát ha hibákat közölt, nem a mi hibáinkat közölte.”⁹²

Nehéz elhinni, hogy valami nagyon örülhetne neki. Sőt az „ezer hibára” való utalásnak nagyon is gúnyos, erasmusi mellékíze van. Úgy látszik, még nem látta az új kiadást, csupán az utószó rájavonatkozó passzusáról értesült barátja leveléből. Magát mégsem felejtí el mentegezni, hisz nagyon is tisztában van kiadásának hibáival. Ugyanebben a levelében már okolja is egyik barátját, aki a SENECÁVAL őt rútul rászédte.

⁹¹ „Fortunatus lectori” utószó.

⁹² ALLEN V. n°. 1479.

Később, mikor megszerezte az új *Seneca*-kiadást, mint szakértő tiszttában lehetett, és volt is, FORTUNATUS munkájának jelentőségével. S azt is látta, hogy „az a Pannóniai“ milyen kiváló, nagy felkészültségű tudós. Így az utószóban mondtak is nagyobb súlyllyal estek latba.

Erre meg is volt ERASMUSnak a válasza: az 1529. évi bázeli teljes SENECA, az 1515. évinek javított kiadása: „Opera L. Annaei Senecae et ad dicendi facultatem, et ad bene vivendum utilissima, per Des. Erasmum Roterod. et Matthaeum Fortunatum...“ Tehát maga mellé vette társszerzőnek azt a FORTUNATUST, akiről még azt sem tudta, hogy már halott.

Ennél nagyobb és hivatalosabb helyről jövő elismerés aligha érhetett magyarországi tudóst és rajta keresztül a magyar humanistavilágot. Akkoriban mások tudományos eredményeinek „felhasználásában“ nem voltak ilyen tágkeblűek a humanisták, hisz a szellemi tulajdon még nem volt olyan erősen körülhatárolva, mint manapság. ERASMUSnak ez a gesztusa FORTUNATUS tehetségének elismerésén kívül lovagias elégtétel, felelet akart lenni a pannóniai tudós kritikájára, másrészt nagyon figyelmesen elolvasta és megértette — hisz *A balgaság dicséretében* csúfondárosan ő is szóvá teszi — FORTUNATUS ajánlólevelének azt a mondatát, melyben némely emendátorokról ír, „akik nagy örömmel és dicsekvéssel hencegnek, hogyha valamelyik auktornál egyetlen csekélyke jelentőségű helyet kijavítottak, pedig már azt előttük mások is kijavították, és ezt ők nem vették észre, vagy csak színlelik, hogy észrevették, csak azért, hogy mások munkájának és tehetségének dicsőségét maguknak vindikálják“. Ilyen babérokra ERASMUS nem pályázott, de nem is volt rá szüksége.⁹³

Ha már a címlapra vette FORTUNATUS nevét a magáé mellé, természetes, hogy a TOMICZKI PÉTERnek írt ajánlólevelében sem hallgat róla. Itt röviden tájékoztat és FORTUNATUSnak valóságos elogiумát adja: „Nagyon sokat segített ebben a munkában Matthaeus Fortunatus Pannonius — mint a műve bizonyítja —, kiválóan tudós, szorgalmas, józan és éles ítéletű férfiú munkássága. Ő ugyanis a Quaestiones naturales könyveit a lehető legtökéletesebben adta ki. Őt a legtöbb dologban szívesen követtük, csupán néhány helyen tértünk el tőle, gyakrabban ott, ahol a mi értelmezésünket támogatták a kéziratok.“⁹⁴

⁹³ VERESS 475. l.

⁹⁴ ALLEN VIII. n°. 2091. (Az ajánlólevelét kelte 1529. január.)

Lényegében azonban alig tér el, csupán egy „codex Britannicus“-ra hivatkozik. FORTUNATUS munkáját a maga egészében átveszi. Bármennyire is feldicséri FORTUNATUST, ajánlólevelében — a sorok között — csak ellene hadakozik, az ő kritikájára akar válaszulni, annak hatását elmosni. Az 1515. évi kiadást megtagadja: „priorem aeditionem non fuisse meam“. Elmondja, hogy Canteburghban talált néhány *Seneca-kéziratot* s ezeken néhány javítást is eszközölt. A kéziratokat Bázelen egyik barátjára bízta, mert el kellett onnét jönnie. Mikor néhány hónap múlva visszatért, „olyan művet találtam, hogy nagyon szégyenkeztem kiadása miatt“. Mint látjuk, egész apológiát tart saját védelmére, és ha nevet nem is említ, FORTUNATUS munkája és megjegyzése miatt „stimulavit animum calcar ignominiae“, s ezért igyekszik ezzel a kiadással és ajánlólevelével azt „si non licet excusare, saltem extenuare“.

ERASMUS munkájával együtt FORTUNATUSÉ is teljesen elfogadott lett. Csakhogy a nagy név mellett az övé elhalványult, lassanként el is tűnt. ERASMUS halála után BEATUS RENANUS rendezte sajtó alá ERASMUS *Senecáját*. Bár a dedikáció és így FORTUNATUS dicsérete benne van, de a címlapról már hiányzik ERASMUSÉ mellől az ő neve. MURETUS 1585. évi kiadásában mégcsak a nevét sem említi. Csupán az újabb SENECA-kutatók és kiadók tartják számon és értékelik nagyra, amint megérdemli.⁹⁵

FORTUNATUS valószínűleg nem ismerte ALDUST személyesen, kapcsolatban sem volt vele, mégis ő az a magyarországi humanista, aki legközelebb állt hozzá, mert ALDUS szellemében dolgozott. Ugyanazok az eszmények éltették. Nem is lehet szebben lezárunk dolgozatunkat, mint azzal, hogy őt állítjuk szimbolumnak a végére, aki már gyümölcsöt hozott, az aldusi műhelyből olyan munkával jő ki, amely méltó az aldusi hagyományokhoz, és amelynek utószavában saját magára is álló érvénnyel csendül fel az „instaurator literarum“ dicsérete: „Nem lesz annyira süket és annyira hálátlan az utókor, hogy az égig ne magasztalná a tudományok és az emberi nem iránt tanúsított ilyen nagy pietas-t.“

GERÉZDI RABÁN.

⁹⁵ WEISS: i. m. 355. l.

KÁROLYI SÁNDOR ÖNÉLETRAJZÁNAK ISMERETLEN RÉSZLETE. 1698—1703.

A XVII—XVIII. századforduló magyar problémáit talán senki-
nek az élete nem világítja meg oly híven, mint KÁROLYI SÁNDORÉ.
Nemcsak neki, de az egész kornak a legnehezebben megoldható, a
legfájóbb problémája a Habsburg-házhoz való viszonyunk, a magyar-
német kérdés volt. A szatmári béke után írott önéletrajza és az ese-
ményekkel egyidőben vezetett naptárjegyzetei nemcsak az ő életének,
de korának történetéhez is így joggal voltak eddig is a legértékesebb
források minden történész számára.

Az 1723-ig terjedő önéletrajzból azonban egy nagyobb töredék:
az 1698-ik év végétől az 1703-ik év november 15-éig, a zólyomi csa-
taig terjedő rész eddig hiányzott. Az önéletrajzot kiadó SZALAY
LÁSZLÓ által használt eredeti kézirat ugyanis csonka volt.¹ Az elkal-
lódott töredékből az 1703-ik év egy részére vonatkozó részt utóbb
WALTHER IMRE megtalálta s ki is adta.² Nem volt ismeretes azon-
ban mindedig az 1698—1702-i sorsdöntő évek életrajza. Az eredeti
kéziratról még a XVIII. század folyamán — még akkor, amidőn az
teljes volt —, másolat készült, amelynek utólag az *Acta Magni illius*
Hungariae Herois Alexandri Károlyi címet adták. Ezt KÁROLYI
SÁNDOR unokája: Anna, özvegy SZAPÁRY PÁLNÉ 1759-ben a kassai
ferenceseknek adományozta, az első lap margójára tett latin bejegy-
zés szerint.³ A másolat utóbb a gyöngyösi ferencesek könyvtárába
került, s ott akadtunk rá 1943-ban kutatásunk során.⁴ A másolat

¹ Magyar Történeti Emlékek, IV—V. kötet. — SZALAY LÁSZLÓ: *Gróf Károlyi Sándor önéletírása és naplójegyzetei. I—II.* Pest, 1865.

² Századok. 1872. 713—716. l.

³ „Pertinent ad conventum Cassoviensem Ord. Min. Strict. Observantiae. Dono dedit Anna Szapári, Filia Francisci Károlyi, vidua Comitiss Pauli Szapári. An. 1759. Cassoviae, dum adhuc moniales Ursulinas ageret.”

⁴ A kézirat jelzete: incunab. 60. — Ez úton is köszönetet mondunk mind-
azoknak, akik lehetővé tették, hogy a gyöngyösi ferencrendi könyvtárban dol-
gozhassunk: így P. SCHROTTY PÁLnak, a magyar ferences rendtartományok álta-
lános rendfőnöki megbízottjának, a Kapisztrán Szt. Jánosról elnevezett ferences
rendtartomány főnökének; P. VÁRADY BÉLA rendtartományi titkár, P. KARÁ-

több kéz írása. Az eleje és a vége ugyanazé, a közbeeső 1701—1705. évek története azonban másé, s ismét két különböző kéz írta mind a címet, mind pedig a néhány lapszéli utólag beszúrt szövegmagyarázó jegyzetet.

Az 1698—1703. évek önéletrajza értékes adalékokat ad KÁROLYI SÁNDOR életéhez, működéséhez, több oldalról is megvilágítva egyéniségét. Magatartása az 1686-i zentai csatában elesett öccse, KÁROLYI ISTVÁN nevét bitorló Ál-Károlyi, NAGY GERGELY⁵ szemben nemes és vallásos gondolkodására vet fényt. Jobbágyaival a török háborúk során elnéptelenedett birtokaira hívott új telepésekkel szemben tanúsított megértését már SZEKFÜ GYULA is kiemeli, amidőn megállapítja, hogy talán ő kívánta a legkisebb szolgáltatást, amelyet e korból ismerünk: évi 30 robotnapot.⁶ Mégis e vonatkozásban is értékes önéletrajzának e részlete, mert kitűnik belőle, hogy birtoka intenzívebb megművelése és jobbágyai helyzetének emelése érdekében Károlyi-uradalma egyrészét szétosztotta — bár közben megnemértés és gúny éri — s földje átengedése fejében majdnem semmi ellenszolgáltatást sem kíván. Megemlékezik KÁROLYI a rác határőrvidék megalakítását megelőző bizottsági tárgyalásokról is, amelyekben maga is tevékeny részt vesz.

Nemcsak teljessé válik most II. RÁKÓCZI FERENC korának egyik legfontosabb forrása, hanem éppen azon évek feljegyzéseit ismerhetjük meg, amelyekben a királypárti, a „rebellis“-névtől, kortársai nagyrészéhez hasonlóan annyira félő, annak még csak a gyanúját is elkerülni akaró KÁROLYI SÁNDOR elhatározza, hogy hűséget esküszik RÁKÓCZINAK, hogy odaáll a bécsi udvartól semmibevett, az elnyomott szegény magyarság közé.

Ha KÁROLYI SÁNDOR életének csak egyes kiragadott, külső eseményeit nézzük, oly politikusnak tűnik fel, mint aki nemzete életbevágó, sorsdöntő kérdésében meglehetősen könnyen, a saját érdeke szerint változtatta nézeteit. A XVIII. század elején a Habsburgok oldalán áll: 1703. június 7-én, a dolhai ütközetben ő veri meg a,

CSONYI ALADÁR gyöngyösi ferences házfőnök, P. DAM INCE gyöngyösi teológiai tanár és P. SOMOGYVÁRI HETÉNY ferences teológus uraknak. Utóbbi figyelmeztetett a kéziratok átnézése során, hogy az incunabulumok között is van egy kézirat.

⁵ Az Ál-Károlyi szerepléséről részletesen ír WALTHER IMRE: *Az Ál-Károlyi. Századok*, 1873. 185—197., 266—275. l., v. ö. még GÉRESI: *A... gróf Károlyi-család oklevéltára*, IV. k. (Bp., 1887.) 583—591. l.

⁶ HÖMAN BALINT és SZEKFÜ GYULA: *Magyar történet*. IV. k. (Budapest, é. n.) 431. l.

RÁKÓCZI május 12-i brezani kiáltványa óta először harc babocsátkozó, kurucokat. Ez év végén azonban már ő tör be a kuruc sereg élén Ausztriába, s attól kezdve éveken át RÁKÓCZI FERENC legnagyobb segítőtársa. Az 1711. év azután újabb fordulatot mutat: megkötí a szatmári békét II. RÁKÓCZI FERENC akarata ellenére is, s a kuruc seregekkel letéteti a fegyvert a nagymajtényi csatamezőn.

Ha azonban nem elégedünk meg a külső események ismeretével, hanem KÁROLYI SÁNDOR cselekedeteinek az indítóokait is nézzük, akkor a józan réalpolitikus magyar államférfiak közé kell őt sorolnunk, aki az adott lehetőségekhez, pillanatnyi viszonyokhoz képest, időnként különböző oldalakon áll ugyan, de mindenkor nemzete érdekeit szolgálja.

Életének s korának eseményeit önéletrajzába ritka tárgyilagossággal mondja el. Személye mindazonáltal nem szorul háttérbe, sőt megtudjuk a történesek leírása során azt is, mint vélekedett ő egyes esetekben. Minduntalan kitűnik, hogy önéletrajza írásában nem vezette elfogultság, nem igyekezik magát sohasem mentegetni. Nyíltan, őszintén szól magatartásáról mind akkor, midőn a Habsburg király oldalán volt, mind pedig a kurucokhoz való csatlakozás után. Nem mentegeti magát, cselekedeteinek indítóokait azonban természetesen nem hallgatja el.

A SZALAY által közölt napló az 1697-ik év végén megszakad, s csak a most közölt, eddig hiányzó részben mondja el KÁROLYI SÁNDOR, miért lett RÁKÓCZI híve, mikor, minek a hatására, s mint érlelődött meg benne végleg az, hogy neki is a felkelők oldalán van a helye, hogy neki is azok közé kell állnia, akik — miután másképen nem sikerült — fegyverrel igyekeznek megvédeni a németekkel szemben a magyarság jogait.

A szöveg kiadásánál teljes hűségre törekedtünk. A különböző következtetések innen erednek. A XVIII. századi írásokban általában nincs következetes egységes helyesírás. Nemcsak a kis- és nagybetűk, rövid és hosszú magánhangzók, s az interpunctiók használatában, de ugyanazon szavak írásában sincs mindig egyöntetűség. Meghagytuk a szöveget mindenkor úgy, amint az általunk használt, számozatlan lapokra írt kéziratban található. A kor szokásához híven KÁROLYI is minduntalan latin szavakat, latin kifejezéseket sző a magyar szövegbe, azok azonban a megértést alig is nehezítik.

Az önéletrajz ismeretlen részlete a gyöngyösi kézirat szerint.

„Az elébb premittált Tokai Ferentz¹ által indítatot háboru és zürzavar szintén akkor tájban folyván, megh irtam a M[éltóságos] Cardinálisnak,² hogy jöllehet az én Károlyi István Bátyám el veszése³ eránt majd bizonyossok vagyunk, s nem supponálható életben való létele, mindazonáltal le csendesedvén ezen zürzavar azonnal fogok Eő Eminentijának alázatosan udvarolnom. A minthogy anno eodem 1698 fellyebb megh irt mód szerént le csendesedvén a Tokai és Saáros Pataky zürzavar, s az Török is Szintánál⁴ megh veretetvén, azonnal Postára ültem s Bécsben magammal, mind a Károlyi István Gyűrületét mind 1686. 14° octobris maga kezével irott levelét felvittem, az mellyet a Szegény Atyámnak irt volt, s másnap 15° octobris lett a hartzok és elveszése.

Az üdő alatt a M[éltóságos] Cardinális talpigh selyem köntösben öltöztette, praetensivus Károlyi Istvánt, és az Aranyos Medve vendég fogadóban Uri módon accommodálta, magam is felérkezvén Bécsben, egyenessen mentem Kubitzky György régi esmerösöm házához az Fekete Hollónál, addigh még más szállást fogadhatok az holott is Báro Andrási Pál sogoromat tanálván, azonnal beszéli, hogy esmerte a bátyámat Károlyi Istvánt, de eztet soha sem tarthattya annak, azzal Kubitzky Györgynek adom a Károlyi István pecsét nyomját ki arany gyűrű volt, és a fellyebb specificalt levelét is, hogy előre vigye hozzá, az aranyos Medvéhez és arullya néki, lássuk ha megh esméri é, magáénak lenni, s ugy a denotált levelet is mutassa megh, esméri é írásának lenni, vagy sem, addigh megh megh jelentem el érkezésemet, de tsak cöszve káromlotta, hogy néki nem kell se gyűrű se írás mert ő ahoz nem tud, a mint hogy Kubitzky György végben vivé a probát egygyütt magával vissza hozván a gyűrüt és levelet s referálta miképpen káromlotta.

Annak utánna hírével esvén néki el érkezésem, egyenesen jött szállásomra és bé jöven a házban említett Andrási Páál és Kubitzky Uraimék lévén benn, kezett fog velem és kérdi ha esmérem é eötet, melyre feleltem hogy esmérhetném én Kegyelmedet, holott gyermekségemtől fogva nem láttam s nékem Bátyám volt Károlyi István, de Kegyelmed talán cötsém lehetne, arra felelé, bizony én sem esmertem volna megh Kegyelmedet, cöszülni kezdvén már is, majd apám lehetne, több egyéb discursusok után és magam is Vendég fogadóban szállván, a M[éltóságos] Cardinálisnak el érkezésemet hírré tévén, órát és napot kívántam, a mint hogy másnapra kelvén eő Eminentijához el mentem mind a gyűrüt mind a levelet magammal el vivén, és declaráltam eő Eminentijának, hogy az én bátyám absolutus Retor volt és Sodalissa Boldogsághoz Szüznek,⁵ az

¹ Tokaji Ferenc a zsaroló felvidéki német katonaság ellen támadt hegyaljai zendülés vezetője. Károlyi Sándor részletesen szól róla önéletrajza korábbi részében. (SZALAY: i. m. I. 57. l.)

² Gróf Kollonics Lipót bíbornok, esztergomi érseknek, aki Károlyi István ügyében Bécsbe hívta. (V. ö. SZALAY: i. m. I. 62. l.)

³ Az 1686-iki zentai csatában halt hősi halált. (SZALAY: i. m. I. 19. l.)

⁴ Zentánál.

⁵ A Boldogságos Szűz Mária-társulat tagja.

írása pedig ilyen volt, mint levele mutattya, az gyürűje pedig holt testének az ujjából metztzetet ki, a Csidával⁶ pedig amint Baro Sennyei István Bátyám Ur⁷ szemével látta, a szerént volt melybe által verve és az hartz helyen ugys temettet el mint Károlyi István, kihez képest ő Eminentiája ezen jelekből megh ítélheti, igazságát vagy hamisságát, en pedig tellyességgel nem esmérhetem és nem is esmérem, az háboru mia gyermekségünkben válván el egymástól, mind ő változhatot mind én.

Melyre a M[éltóságos] Cardinális e szerént felelt. Kegyelmed ezeket ne tsudállly, hogy se írni, se imátkozni, se emlékezni azon dolgokra nem tud, mert afféle sanyaru, kegyetlen rabságban és nehéz betegségekben, annyira megh romlik és el változik az ember, hogy az el mult napról semmit nem tud, Példa ebben Szétsényi Pál, mostani Kalotsai Érsek az ki theologiae és philosophiae Doctor és professor volt, bizonyos nyavalyában el betegedvén annyira el változott minden tudományától megh fosztatott, hogy a Mi Atyánkott is el felelytvén, sem imátkozni, sem írni és olvasni nem tudott, hanem annak utánna nyavalyályából, fel gyógyulván, nagy idővel recolligálta magát, mint egy ujra kezdette tanulását.⁸ Így ugy mond ez rabott is próbáltam, itt asztalomon, ha tudna é valamely betűt vetni crétával, de semmit sem tudott se írni se olvasni, melyre mondom, ő Eminentiájának ha már sem írni sem olvasni nem tud, legh alább imátkozni a tengeren járván kellene tudni, de azt sem tud, egy átallyában nem tarthatom Bátyámnak s igaz Károlyi Istvánnak, s mint-hogy a Cardinális azon Lossontzi Miklós nevű kereskedővel computust, inealt, és kétt ezer forintal contentalta éretté kétségh kívüll annak vis-sza terítése is forgot elmélyében, s tsak imponálta, hogy kételkedés nélkül mint Bátyámat tsak vegyem hozzám, kire reponáltam ő Eminentiájának, jollehet én nem esmérem s annak sem tarthatom, mind azonáltal már ennyire imprimáltatván a Fölséghes Udvarnál s ugy Eminentiádnál is valóságba én magammal le viszem s lévén testvér atyafiai a kik velle egygyütt laktanak. Praeceptora is a mely educalta s még életben vadnak ugy Groff Bartkotzi Ferentz Generalis és Báro Sennyei István Bátyám Ur is, s több számos hadi tisztek élnek még a kik a hartzon is velle voltak, azok nállamnál jobban esmerhetik, s Eminentiádat alázatosan fogom informálni felölle, eddig való gratiáját is alázatossan köszövnén.

Azzal látván már nagy impressióját mindeneknek, hogy tsak ugyan nyilván való Károlyi Istvánnak tartják, féltem attól, ha magamhoz nem viszem egygyütt gonosz akaróim patrociumja (!) által vér árulásban kevernek, azért valamely napok mulva postára ülvén, magammal egygyütt Buda felé (az holott is a Bátyám Károlyi István az ostromon jelen szerentséssen volt) le hoztam s egyenessen Károlyban éreztem. Minden felől jöttek látogatásomra atyámfiak jó akaróim s idegenek is, ki Károlyi Istvánnak mondotta lenni, ki pedig annak nem tartotta, s elsőben csendessen is kezdte magát viselni, de napról napra nyilván a szeme, kezdet sokakban

⁶ Cside = dsida, hajítólándzsa. (SZARVAS G.—SIMONYI ZS.: Magyar Nyelvtörténeti Szótár. I. Bp., 1890. 538. l.)

⁷ Károlyi Sándor unokatestvére.

⁸ Széchenyi Pál kalocsai érsek életrajzírói nem említik e betegséget.

is excedálni, kívált részegeskedésben s Isteni káromlásban s egyebekben, kit én nehezen szenvedvén mind szemtől szemben, mind jóakaró Barátim által intettem s feddettem, s megh mondtam, hogy ha igaz Károlyi István, kész vagyok mindenemnek felét nékie adni, tsak velem ne lakjék, ha pedig ebben mégyn elő vagy Bátyám, vagy nem bátyám, de vasra veretem, s tömlőztre vettetem s nem szenvedem azon rossz cselekedetit, melyre resolválta magát, hogy néki jószág nem kel, tsak szenvedgyem mellettem, nem kel néki semmi és így ezen esztendő el folyván következett 1699-dik esztendő.

Melyben is láttatván valamennyire csendesedni fel paripáztam, forgosítottam, párdutz bősösittem, egy szóval uri módon jártattam, egyszer a többi között Boldogsághos Szűz napja következőn bé hivatam magamhoz s mondom, az én Bátyám Károlyi István igaz Római Catholicus hiten lévén egyszersmind Boldogsághos Szűznek Sodalissa is, azért ha kegyelmed igaz Károlyi István s Bátyám mennyen bé Szathmárra, gyónjék megh s communicállyon ottan, s bizonságot hozzon róla, melyre azonnal ajánlotta magát, a mint hogy kétt három nap mulva fel fegyverkezvén, az midőn Majténon tól Szathmár felé ment volna, szemközben jöven nagyságos Ugotsa Vármegyei kétt Farkasfalvi nemes ember vélle, még tavalyról megh esméri praetensivus Károlyi Istvánt, és mondgyák egymásnak, jól van most egyszer dolga Nagy Getzinek, a sogorunknak, s ugyan ajjunk ki az utból s nézzük megh derekasint, ha az é bizonyosan annak tanálván lenni uttyokat követték Domahidára, Károlyi István pedig Szathmárra.

Ezen közben pedig Tekintetes Nagyságos Domahidi Miklós Vice Ispány Uram is boldog Aszszony napjára károlyban igyekezvén és Domahidára érkezvén ottan megh szál, s hallya egytől is mástól is hogy beszéllik Károlyi Istvánt s Nagy Getzit, s azonnal kérdi mi dologh és elő hivatván említett kétt Ugotsa Vármegyei embereket, előtte el beszéllik miképpen esmertek rá, mind edes Apja Nagy Miklós mind edes Anyja FarkasFalván vagyon Ugotsa Vármegyében, s egyéb Attyafiai, mely relatioval is Károlyban érkezvén említett Vice Ispány Uram referálta, kit én disszimuláltam.

Circiter egy hét mulva megh érkezvén praetensivus Károlyi István Szathmárról nemhogy gyónásáról bizonságot hozott volna sőt templomban sem volt Boldogh Aszszony napján és egész héten reszegeskedett oda bé, a mint hogy megh is betegedett, s hozzá menvén mondtam, ez már sok bátyám Uram és én nem is szenvedhetem, az én Bátyám nem volt ilyen ember s már nagy részént el is hiresitetett Kegyelmed, hogy nem igaz Károlyi István, mely mind Kegyelmednek mind énnékem kissebségünkre szolgál azért mint sem ezen motsokban légyünk, vallyon Kegyelmed engemet Plenipotentiaariusának, s eskettessünk róla, s ha kegyelmed igaz Károlyi István lesz, mindenemnek fele Kegyelmedé lesz, melyre annuálván Leleszre küldöttem conventualisért, plenipotentiaariusának constituálván compulsoriumot is hozattam.

A mely compulsorium mellett, Regius által instituálván az inquisitiont, többet másfél száz uri s feő nemesi rendeknél esketetvén megh s ugy

katonákat is, a kik testvér Bátyám Károlyi Istvánnal hadakoztak ugyan Nagyságos Ugotsa Vármegyei Nemességek is, akik reá esmértenek volt mint sógorokra Nagy Getzire s némely Attyafiakat is, kik nem esmervén igaz Károlyi Istvánnak lennie, az Ugotsaiak pedig nyilván való Nagy Getzinek fateálván lennie, ujabban magamhoz hivatván megh szállítottam ezeket mondván.

Imé Bátyám Uram, az vallatásból is ki jött, hogy Kegyelmed nem igaz Károlyi István, sőt némely tanuk bizonyosan reá esmervén Kegyelmedre, Kegyelmedet nyilván való Nagy Getzinek mondgyák az kinek Attya Anyja, testvér hasonló Bátya most is Ugotsában Farkasfalván laknak, azért kénszeritem ujjobban is kegyelmedet, ha igaz Károlyi István vallya meg, valamint már gyakorta megh mondtam Kegyelmednek, mindenemnek felét cedálom Kegyelmednek. (mint hogy már ezelőtt Mező Teremi Jóságot megh szerezvén az confirmatióban is inseráltattam volt az nevét) ha pedig Kegyelmed nem igaz Károlyi István, azt is vallya megh, még most ideje vagyon én felöllem el mehet, melyre valamint ennek előtte gyakran, ugy mostan is tsak azt felelte mondván.

Nékem Kegyelmednek se jószága se fő Istpánysága nem kel, rabságin s betegségim miá, minden tudományimtól megh fosztatván, nem is volnék azoknak gondviselésére és elviselésére alkalmas, azért mindenek legyenek Kegyelmedé, Semmit nem kívánok, sőt arról egy asztalnya levelet is adni kész vagyok, tsak az Károlyi István nevet hadgya Kegyelmed ralytam. Kire válaszoltam, Ha kegyelmed igaz Károlyi István, tovább is annak tartom, s ha ugy viseli magát mint az Bátyám megh is betsüllöm, s mindenemnek is felét oda adom, De ha Kegyelmed nem igaz Károlyi István, én azzá nem tehetem, s Kegyelmed sem kívánhattya, hanem minthogy Kegyelmedet Bétsből hoztam le, s Kegyelmed Pleni-potentiáriussának constituált, az inquisitiót is végben vittük, azért én Bétsben mégyek, s ottan repraesentálván commisiót fogok kívánni, a mely által visgáltassanak megh a dolgok, Ha Kegyelmed igaz Károlyi Istvánnak tanáltatik, légyen mindenemnek fele Kegyelmedé. ezen kétségeskedés pedig vályyon mind nekem mind Kegyelmednek betsülletünkre. Ha pedig Kegyelmed nem Károlyi István jöjjön világosságra, melyre nagy változását tapasztalván, egyebet nem felelhetet, lássa Kegyelmed Eötsém Uram.

Ezzel ki menvén házamból maga szállására, beteggé tette magáth majd egy hétigh, annak is tapasztaltatot lenni s más hétre kelvén, fel verte magát, bé jöven hozzám jelenti szándékát hogy Nagyságos Bihar Vármegyében szándékozna menni, magát mulatni, kire is és annualván elbotsátottam.

Amint hogy fel készülvén fegyverkezvén, forgosson párdutz bőrösen vezeték paripáimmal s eötöd magával egygyütt Margita tájára Nemes Bihar Vármegyében által ment, holot is Budai István s Kis Balás Uraimékkal egy más giz gaz katonákkal éjjel nappal dösölvén reszegeskedvén, hogy Margitán lakozó néhai Generális Groff Csáki László el maradt

cöszvegyét, Kontz Judith¹⁰ aszszonyt akarná feleségül elvenni, jött fülemben s azonnal irtam megh irt Eözvegy Atyám fiának, hogy ilyen híre hallatik eö kegyelmének, mely ha ugy vagyon kétséggh kívül Károlyi István nevezeti viszi eö kegyelmét a hozzá való mentelre, melyről nagy kétségkeskedés vetödöt elő, azért inkább függessze fel eö kegyelme elméjét, mégh villagosságra nem jön a dologh, ne kívánnyon magának kisbeséget s kárt okozni.

De az megh nevezett Aszszonyságh azzal sem gondolt, hanem említet Budai István és Kis Balás hitire, mint Károlyi Istvánhoz hozzá is ment, s nagy dösöllessel el is lakták, s nem sok üdö mulva által jöven Károlyban hozzám praetensivus Károlyi István, jelenti előttem ezeket mondván, Már az Isten az én szerentsémet ki adta halhatta Kegyelmed édes Eötsém Uram, hogy megh házasodtam, nékem Isten eleget adott, tsak Kegyelmed továbbra hagygya ralytam ezen nevelt, mint ez az asztal olyan levelet is adok, hogy semmit nem kívánok mindenekett Kegyelmed kezénél hagyok, sött tizenhatigh vagy huszigh való ládája lévén Feleségemnek ottan, abban a roszt Faluban bátorságnak okaért (ha Kegyelmed szállást adni nem terhelhetik) ide hozatom, kire feleltem, Kegyelmed maga szerentséjét bár továbbra halasztotta volna, amidőn Károlyi Istvánnak valóságát megh állithattuk volna. ily kétségkeskedésben se magának se az M[éltóságos] Aszszonynak kárt és kisbeséget ne okozot volna. Ládáinak itten pedig helye nintsen s Károlyi Istvánnak a mint sokszor megh mondtam (ha nem az) nem tehetem Kegyelmedett, azzal fel kél, nagy pallos lévén az oldalán, készebb vagyok ezen pallosban ugy mond ereszkednem mintsem nevemtől megh válnom, azzal el ment s én el is botsátottam.

Az alatt az inquisitio és egyéb requisitumok el készülvén, az Conventből kezemhez kerülnek, s azonnal postára ültem Bétsben mentem, holott is legh elébb M[éltóságos] Cardinalis Colonits Leopoldnak eö Eminentiajának a praemissakat egészlen repraesentáltam, és commissió eránt fel tett intentiómat adaperiáltam, honnat is a Magyar Cancelláriára igazitattam.

Ahoz képest F[elséges] Leopold Császár és Király Urunkhoz eö Fölsegehez alázasos instantiámat Agensem Belovits Gábor által el készítettem s a M[éltóságos] Cancellar Nitrai Püspök Matyasótzky László Urnak bé is adtam, hasonló képen említett Fölseghes Császárnak is, azzal a M[éltóságos] Cardinális a mint informáltam volt, ugy a praemissák szerént a több Consiliariusokat is genuine informáltam, tsak hamar Fölseghes Urunk Kegyelmes resolutioját és delegata commissioját megh nyertem, M[éltóságos] Váradí Püspök Benkovits Ágoston praesidiumja alatt condelegátusoknak M[éltóságos] Generális Groff Barkótzí Ferentz Urat, Báró Sennyei Ferentz Uramot (az kik a fellyebb említett Szintai Hartzon jelen voltanak), Báró Klobusitzky Ferentz Uramot, T[ekintetes] Nemzetes Krutsai Márton Uramot s többeket denominálván le jöttem Károlyban.

⁹ „Qui non scit orare, eat ad mare.“ — Közmondásra való utalás.

¹⁰ Jósika Judit, akit első férje, Koncz Gábor, után Koncz Juditnak nevez.

S haza érkezésemmel esett bizonyosson értésemre, hogy említett Károlyi Istvánnak neve alatt is compulsorium hozattatot a Nagyságos Váradí Káptalanra, mely mellet inquiráltak is Bihar Vármegyében egygyütt is másutt is, annyival inkább mentem Váradra, s az megh nevezett Püspöknek exhibeálván a Commissiót, competens terminust praefigáltattam, és citatoriat expediáltattam Nagy Károly Városomban, mellyekkel el jövőn kinek kinek debito modo a convocatoriákat el küldöztem, s praetensivus Károlyi István citatoriáját is bírő által exhibeáltattam, nem különben a peragált inquisitioban specificalt tanukat is a praefigalt terminusra citáltattam, holot is el hozván Isten a terminust és a megh irt N[agyságos] Delegátusok is el érkezvén a Vendég fogadóban, mint köz háznál tétztzett consideálniok, s három négy napigh várakozván praetensivus Károlyi Istvánért (ki beteggé tévén magát nem compareált) az üdö alatt a mely tanukatt megh eskettem volt jelen lévén azok authenticáltattanak.

Melyhez képest eleget voltam ralyta, hogy a delegata commissio per non venit et non defendit maga sententiáját kiadta volna, de personális lévén a causa és az ugotsai tanuk is megh valván mind édes Attyát s Annyát, ugy testvér bátytát is életben lenni, arra nézve nem obtineálhattam, hanem hogy nagyobb világosságra jöjjön, tétztzet a Delegata Comissionak ujjabb terminust praefigálni és arra Apját Annyát bátytát, s több rokonságit is citáltatni, s ezzel egy hétig való mulatások után széllyel oszlottanak, el gondolhattya akárki mennyi költséggemmel, fáradságommal és bosszuságommal.

Az üdö alatt continuáltatván említett Károlyi István is az kezdett capituláris inquisitiót több kétt száz tanujánál tanáztatott kik nyilván való Károlyi Istvánnak esküttik, sőt gyengességétől s gyalórságától is viseltetvén, testvére is tanálkozott olyan aki annak vallotta. Sőt egy domahidi praedikátor azt vallotta, hogy bizonyosson tudgya, mintha a születésében is ott volt volna, hogy igaz Károlyi István.

Én az alatt a jövődö terminusra is készülgetvén egész provisiót tettem, s mégh ezen dolog folyásában voltam volna, Isten cő Szent Fölséghe a carlovitzi hosszas tractatus után a törökkel való békességett szerentsésen megh adta és a török igája alól hazánkot s ezen földünköt is fel szabadította, kiért áldassék Istennek szent neve.

Az másodszori praefigált terminusra a M[éltóságos] Praeses condelegátussaival compareálván és az ugotsai s farkasfalvi nemzettség s rokonságh is megjelenvén nagy részént az authenticált tanuk is el jövőn, kívánván látni végét a dolognak.

A terminusnak másodnapján praetensivus Károlyi István is egygyütt feleségével Kontz Judith aszszonnyal s közzel kétt száz tanuival s ugyan harmintz vagy negyven katonákkal hintón s hatt lovon el érkezvén a delegata commissio aakrattyából most is a vendég fogadónak egy részében lévén a sessió, annak más részében szállítottam magát s feleségét, a tenger tanuknak authenticájához fogván, minek előtte azok végeződtek volna az delegata comissionak tétztzet exament és confrontatiót instituálni, az mint hogy T[ekintetes] Nemzetes Krutsai Márton Uram

adjunctusaival egygyüt el menvén hozzája, elsőben az imádságot kérdezte tudgya é? nem é? se Mi atyánkot se Üdvözetet se kereszt vetést nem tudott egyebet az Istennél, hasonlóképpen az írását petsét nyomó gyűrűjét, mely már nála vala, vizsgálván megh vallotta, Soha írni nem tudott s nem is tanult s gyűrűjét sem tudgya kijé volt, hanem miolta ki szabadult azólta hallotta, végre le is vetkeztette, a testén való jeleket is vizsgálta láttzattanak ugyan valamellyek a testén, majd oly formában, a mint a tanuk vallották Károlyi Istvánnak lenni.

Végre falkasfalvi Nagy Miklóst hivatván bé, ugy az Annyát is, azoknak is megh mutattatott, ugy a testvér Bátyjának is, annak utánna relatiót tévén a delegata commissió előtt, rendre hivattattanak bé az Attya, Annya s Bátyya, kik is megh eskettetvén egyenlő képpen maga fioknak, Nagy Getzinek fatealták lenni, a testén lévő jeleknek is helyyes okait declarálván, a bátyya pedigh természett szerént egygyezett vélle, mind ábrázattyában, mind termetiben. Mely examen is a Terminusnak harmad napján menvén végben, azonnal nagyobb beteggé tette magát praetensivus Károlyi István, s lovait hintóban fogatván, már jóval is dél után katonáival egygyütt el indult.

Én a delegata commissiot obtestáltam, kényszeritettem, hogy engedgyék megh, had fogassam megh, de nem hogy megh engedték volna, sőt disvadeálták, el gondolhattya kiki minémü szenvedéssel kellett lennem s el menetelit bé hunt szemmel kellett nézmem, tsak nem kétt hétigh continuálván expeditióját, relatióját és sententiáját a delegata commissio, mennyit kellett költenem.

Tandem aliquandó elvégezvén a Fölséghe Commissió a dolgokat dissolváltatott, s magam is kevés pihenést vévén és dispositiot tévén házamnál, ujjobban Postán Bétsben indultam, s mentem, az holott is a M[éltóságos] Cancelláriusnak exhibeáltam, emlitet Cardinalist M[éltóságos] Colonits Leopoldot rólla informáltam, az ki is nagyon consternaltatot és az érette letett santzot s reá tett költségett sem említette, s én is tsak el hallgattam.

Tsak hamar Fölséges Leopold Császártól incaptivatorium parantso-latot nyervén, azzal viszsza tértem s a midőn utamban postán Hatvánt megh haladtam volna, szemközben tanálkozván Kállai keövetekkel, a kik Bétsben igyekeztenek, tudakozodom töllök, mint vadnak földünkön arra Debretzeni Jóseff nevü követ felel, Oda van Károlyi István. S mondom reája miként, hogy hogv. rövideden mondgya, az felesége Margitáról Erdélyben vitte s maga jószágában Hezdád nevü faluban maga jobbágyi északának idején megh ölték s feleségét is sebben hatták, s azzal continuálván utamat, érkeztem Károlyi házamhoz, hátt már az egész föld teli vagyon a hirrel, mely nem kevésé szomoritot megh, nem lévén már káromat, költségetet hol keresnem.

Kevés napokigh való nyugodalmam után, mentem Váradra a felylyebb nevezet Püspökhöz mint delegata commissio praesesséhez, exhibeáltam az incaptivatorium Mandatumot, kire válaszul vettem, az már megh fizetet gonoszságáról, kire reponáltam megh fizetet eő gonoszságáról, de nem elégitett megh engemet sok költségemről fárattságomról,

mellyet részében eö sem okozhatot volna nékem, ha felesége Kontz Judith nem segítette volna, azért én azt kívánom hogy a Méltóságos Praeses költségemnek megh térítésére néki terminust praefigállyon, melyre a Méltóságos Püspök resolvált hogy tudni illik személlye incaptivatiójáról szól a parancsolat, feleségéről emlékezett sincs. Azért abban nem segíthet.

Azzal el keseredvén, el butsuztam midőn már annak kerestem volna módgyát, miképpen prosequahassam az említett özvegyet Kontz Judith Aszszonyt, üdö telvén benne, s a sebekből megh gyógyulván az Aszszony Erdélyből ki jött Váradra, szintén akkor lévén ottan Báró Sennyei Pongrátz Bátyám Uram is özvegyen, a papok a kétt özvegyet özszve adták.

Kinek hire futamodván, s haza érkezésemmel megh halván, irtam a M[éltóságos] Praesesnek vissza, hogy a nem lehetséges hogy özszve adattassanak, mert az én édes Anyám Sennyei Erzsébeth lévén egy testvér volt Sennyei Frentzel, az említett Sennyei Pongrátz Uram édes Attyával, s ha az praetensivus Károlyi István Bátyám Ura volt fellyebb megh irt Kontz Judith Aszszonymnak, nem lehet törvényes feleséghe Sennyei Pongrátz Bátyám Uramnak, kire is válaszolt a M[éltóságos] Püspök, hogy igen is volt reflexioval arra, de az nevezett özvegy Aszszony megh vallotta a nemes káptalan előtt, hogy nem Károlyi István, hanem Nagy Getzi volt, a megh eölettetet ura.

A mint hogy a Károlyi utóbbi commissio után, az édes Apját Margitára elvitetvén, tovább kétt hétnél ott tartották magoknál, ezen válaszzal és interveniált halálával, mind Isten s mind emberek előtt világosságra jöven a dologh, minden káromnál és költségemnél s fárattságomnál nagyobra tartottam nap fényre hozott ártatlanságomat és gonoszakaróimnak confusióját, s megh szégyenülését. Kiről ugy több szenvedett keresves bajoskodásimról ezen saeculumnak conclusiójával hálákat is adtam Istenemnek s békével türtem annak kegyelmével sok káraitam.

Amidőn már ujjabb saeculumra, ugy mint 1700 esztendőre Isten eö Szent Fölséghe szerentséssen fel virasztott volna bennünkett, Szent lelke Malasztyától fel indítatván tavaszra kelve, hogy Isten eö Szent Fölséghe földünkött a török igája alól fel szabadította, közöttte s a kereszténység között az régen óhajtott békességet is megh adta, kezdettem a tellyes Szent Háromsággh egy Istennek tiszteletire, Károly Bobád és Gents között ugyan Károlyi határon lévő egygyes és magános halomra (kit annak előtte lyukas- halomnak hittanak) Egy kápolnát erigálni és építeni¹¹ s etzersmind Romából is a Szentségghes Pápától reája indulgentiát imetrálni, kinek is fundamentoma követ Budai István Urral egygyütt nap kellett felöl való szegeleten magam tettem le, ugy hogy minden esztendőben Szent Háromsággh napján eörök hálá adásul Istennek szent tiszteletire s nevének ditséretire Károlyból processió menvén oda, szent misek áldozatok és praedikáziók légyenek az fellyeb megh irt intentionia, hogy Isten eö Szent Fölséghe tovább is nem tsak földünkött de egész országun-

¹¹ A naptárjegyzetei szerint e kápolna alapkövetétele 1703. április 26-án volt. Ez lehet a helyes dátum, mert a naptárjegyzetek minden bizonynyal az eseményekkel egyidőben készültek.

kat is (kinek nagy részét birta vala) ne engedgye a pogányságnak ujra birni és igája alá viszsza adni.

Ugyan ezen tavaszon Károly városi jobbágyimat benne lakó nemes-séggel és idegenekkel egygyütt fel hivatván pusztás váramban. proponáltam nékiek, miképpen Isten eő Szent Fölséghe ingyen való kegyelméből a törökkel való békességet megh adta és concludáltatta és az által földünkött a pogány igája alól fel szabadította, azért felette szükséghes és méltó hogy az nép is maga élelmének keresésére, szükségeinek pótlására, az közönséghe terheknek könnyebben való viselésére fordítsa elméjét s Istentől áldást nyervén annak bőv termésével vigasztalhasa magát.

Kire nézve bövséges határa lévén városomnak ámbár jó termőföld légyen is, mind azon által szántásnak vetésnek sok féle ellenségi lévén, olykor szárazságh, olykor káros téli üdő, olykor jég esők és egyéb égi háboruk s felette esős üdők is gyakran megh szokták rontani és a szántó vető embereket csalni, azért magam majorságh földeimet, a mellyeket borsó földeknek hívnak, el végeztem magamban, hogy telek után fel osztom és szöllő földnek, nyil szerént ki méretem, ugy hogy tiz esztendeig szabadossan minden terh nélkül épithessék s hasznát vehessék s tiz esztendő el telése után is egy dézmánáll egyébbel ne tartozzanak s ki adandó törvény szerént ki ki szabadossan birhassa és usuálhasa, így a midőn a szántás vetés bé jó, az által leendő gazdálkodásokban ha megh salatnak is a lakosok, a szöllőben megh vigasztalódnak. S mint hogy annak is sok ellensége van, ha olykor abban megh csalatkoznának, a mezőben megint megh vigasztaltatnának.

Mely propositionra és adhortationra is tapasztalván majd az egész városnak kedvetlenségét reája, azért más nap tizenkétt kétt (!) forint birsággal az egész várost kivetvén oda, legh elébb is magamnak, Fekete Ferentz szolgáltnak (az ki ifju koromban praeceptorom volt) és Csizsár Péter Tisztartómnak, per consequens telekre mindeneknek nyil szerént fel mérettem s ki osztattam a földet, eleiben adván, hogy valaki nem építi, toties quoties 12. forintokkal büntettetik és ralyta exequáltattatik, de ottan is a réghi vének nevettséget üztenek belőlle, azt mondván, Nézd az ördögh a földi botztzán¹² üll, miként neveti a Károlyiakat, hogy Szöllő földet osztanak, de én azzal kevesset gondoltam, hanem magam s említett szolgálaim azonnal hozzá fogtunk, a többit pedig executioval compelláltattam, ugy hogy a ki hozzá fogott büntetésett restitultattam, aki pedig nem, addigh büntettem, migh hozzá nem fogott. Ugyan ezen esztendőben az Apáti földön levő curiámat s lakásomat transferáltam Otsvára,¹³ az holott annakelőtte is Ferdinandus primus és Zapolya János hadakozásuk alkalmatosságával vár volt, az holott is esztendő forgása alatt házamnak közzépit kőből fel állitattam, ugy hogy belé is szállottam, az két szárnyát annak utánna az Németek segittségével continuálván végeztem ell.

¹² Botztza, bocca = bodza. (V. ö. SZARVAS G.—SIMONYI Zs.: i. m. I. 259. l.)

¹³ Olesva.

Mint hogy pedig majd minden esztendőben való congressusokon és concursusokon, az elmúlt saeculumban viselt nagy portiózásoknak quar-tály tartásoknak és excessusoknak el viselhetetlensége előtt, külön külön féle siralmas és hallatlan eseteket repraesentált Méltóságos Hertzeg Palatinusunk Esterházi Pál, arra a többi között, arra a többi között (!) oly választ nyert volt Fölséghez Leopoldus Császártól, hogy tsak addigh segittse az országh, migh megh békéllik a törökkel, azután pihenést enged. Arra való nézve említett Méltóságos Palatinusunk, cöszre kelve ujjobban convocált bennünkett Posonyban az holott is a Convocatus statusokkal volt azon, hogy a megh ígért kegyelmességét Fölséghez Leopoldus Császárnak megh nyerhesse, és az terhektől el alélt népnek pihenést nyerhes-sen, de sok instantiáinkkal is semmit sem obtineálhattunk azt állítván a Fölséghez Udvar, hogy a török háboruban sok adósságokban esett az Anglusoknál és Hollandusoknál eö Fölséghe, ha tsak kétt három eszten-deigh is segittse az Országh.

Ezen esztendőben a concludált békesség utánna, Méltóságos Váradi Püspök, Benkovits Ágoston Urral, és Méltóságos Generális Szalai Barkótzai Ferentz Urral egygyütt magamnak is Fölséghez Leopold Császár commissiója mellett le kellett mennem Szegedre s utunkban Ketskemetén megh tartózkodván, mint hogy mi az Országh résziről voltunk delegálva, s a Bellicum¹⁴ résziről a Fölséghez Udvartól Generál Stich¹⁵ az Kamaráról Baró Tavanád¹⁶ voltak rendeltetve, mégh le nem jöttek azért említett Feö Commissariusok engemet fel Bétsben, megh tudni jönnek-e, nem é? s mi tévők legyünk, s Postára ülvén a midőn mentem volna Győr Komárom között, tanálkozván szemben véllek, ottan köszöntettem s az uzenetet megh mondtam.

Melyre feleltek, utban vadnak eök is jönnek, hanem tsak mennyünk Szegedre, az mint hogy megh fordulván ejjel nappal jöttem Ketskemetre, azon idő alatt igen embertelenek és maga gondatlanok voltak a ketskemeti Birák, az Méltóságos Püspökhöz, Generálshoz és Magamhoz is, azért én is az egész tanátsott Trombita s török sip szó alatt finom jó ketskemeti borral megh vendégeltem s vigan tartottam s tántzoltattam. Kinek hire tsak el hiszem eötvén esztendő mulva is fel léssen. mely jól tártásomat eök is reciprocálni kívánván, más nap mégh az ágyban fekütünk midőn mind a Méltóságos Püspöknek és Generálisnak ugy magamnak is, szarvas borjokkal pujkákkal, ludakkal apró marhával üvegh palatzk égett borokkal kedveskedtek s az után is mind Szegedre mind Aradra tisztességessen kedveskedtek és gazdálkodtak. Kire szükségünk is volt mert egy pénz diurnumun[k] is nem volt, sem császártól, sem országtól.

S ezzel Szegedre le mentünk holott is valamely napokigh mulatván Generális Stich Csongrádra le érkezvén, hozzája mentünk, holott is kétt három sessiót tartván vissza mentünk Szegedre s Tételtől fogva egész

¹⁴ Consilium Bellicum.

¹⁵ Stich valószínűleg tollhiba következtében áll Schlick helyett. (V. ö. ÉBLE GÁBOR: Károlyi Ferenc gróf és kora. I. k. 1893. 627. l.)

¹⁶ Thavonath Lajos.

Szegedigh a Tisza tétetvén határol a török s a keresztény között a Tisza mellett való Rátztság reguláltatott, s az fegyveres népnek sántzokról sántzokra való el osztása megh határozása concludáltatott, s annak szántó fölgye réttye ki hasitatott, s az fegyvertelen pedig tereh viselet alá vettettetett (!).

Ennek végben menetelivel Szegedről mentünk Csanádra, Nagy Lakra, Pétskére¹⁷ és Aradra, holott is egy egész holnapot töltöttünk. Szegedtől fogva egész Thót Váradgyáigh az Marost vetvén határol a Pogányságh és Kereszténység között.

Itten is egész Szegedtől fogva Aradigh Aradtól fogva Thót Váradgyáigh lévő aprólékos sántzokban a Maros mellett, hasonlóképpen megh határozattak, mind lovas mind gyalogh ráz fegyveresek, hol több, hol kevesebb, azoknak osztattak földek, rétek, a több azokon kívül való ráztság tereh alá vettettetvén. Mely üdö alatt nagy betegségben lévén M[éltóságos] Generális Bárkótzai Ferentz az midőn fel gyógyult volna, Váradra mentünk s onnat ki ki el oszlottunk.

1701-dik esztendőben, ujjabb palatinalis convocatio esvén, arra is fel mentem s a megh irt M[éltóságos] Püspökkel és Generális Barkotzi Ferentz Urral az fellyebb megh irt Commissioról relatiót töttünk, s az midőn már Isten eő Szent Fölséghe a törökkel való békesség conclusió-jával megh vigasztalt volna bennünkött, s az egész kereszténységet, kezdett hiröll futamodni a Bavarusnak Frantziával való collisioja és ellenkezésre való igyekezeti, a melyre nézve is a Méltóságos Hertzegh s Palatinusnak, Gábor fia számára egy lovas Regimentet fell állítani igérvén, Forgáts Simonnak is Gombos Imrének is Lovas Regimenteket kellett fell állítani, ugy hasonló képpen Páál Deáknak¹⁸ a Tiszán innét; Gyalogh Regementekett pedig Groff Bottyányi Ferentznek, Báró András Pálnak s én recusálván, általam Bagossi Pálnak, egy-egy Gyalogh Regementekett kellett az Országghnak Porták után fell állítani, s Szintén akkor lévén porták rectificatioja is a convocation, az után vettettetett fel, Mely rectification is a Nemes Vármegyének alkalmas decrescientiát nyertem.

Ezen közben a Méltóságos Fejedelem Második Rákótzai Ferentzet, Szirmai Istvánt, Vay Adámot, Vay Lászlót, Szluha Ferentzet s többekett, kikett egygyüt kikett másutt Németh Militia által a Fölséghes Udvar, via facti minden citatio s Commissio nélkül, megh fogatván, külön külön rabságban helyheztetvén az egy Bertsényi Miklós Salválván magát Lengyel Országra, az többit kit kit Szoros rabságban tartatott, kinek semmi oka nem lévén megh kell valni, ugy consternáltatott az egész Országgh, hogy mégh az igaz is rettegett, tartván hamis vádra való törvénytelen megh fogattatástól és raboskodástól, mely valamennyire megh szüვნ történt,

Hogy a mely Kis Albertről Anno 1698 emlékeztem Szathmárt a midőn megh torturázták volna, hosszas raboskodása után Váradra vitettetett, ottan is feles ideigh raboskottatván, ugyan Generális Kronszföld

¹⁷ Magyarpécska.

¹⁸ Deák Pál, amint a kézirattal egykorú bejegyzés is utal rá.

rabságából ki szabadítván, Diószegen béressei közzé állítván maga Szolgálatyára applicalta, ki is valamely hólnapigh ottan lévén s bornak adván magát, el szökött s ujjobban az Erdőkre recipiálta maghát inent Beregh Vármegyében Születet helyébenn.

Más felől pedig egy Tarpai Szegény Legény Esze Tamás nevü, maga élelmét sóval való kereskedésre adván jött ment Debretzenben s az Tisza Ujlaki soó tisztek beléje kötölözvén (!) lopott soval való kereskedést praetendálván annyira persecuálták, hogy házánál sem maradhatot, magamhoz is mint Feő Ispányhoz recurrált mások által s protectionat kívánta, az mint hogy legh kissebb lopott sem tanálván a megh irt tisztek nálla, magam is irtam mellette, De azzal a tisztek nem gondolván az Isály (!) terek által említett Esze Tamásnak minden marháját contrabandálták, Tisza Ujlakra elhajtatták.

Kire nézve maga Személyt is féltvén a raboskodástól nevezett Esze Thamás említett Kis Albert Társaságában adta magáth, lassan lassan magokhoz hasonlókat, egymás gonosztévőkett csattolván magokhoz erdőkről erdőkre lappangtanak Nemes Beregh Vármegyében s a többi között egyszer Esze Thamás Tisza Ujlaki mezőre menvén maga marháját a Soó Tisztek marhái közzül kiszaggattya, s mind el hajtya ki mia mind a Nemes Szepesi Kamarától, mind a Fölséghes Udvartól külön külön parantsolatok jöttenek megh fogattatásáról, de erős lévén a Zöld vár, kézre nem kerithetnenek.

Hanem 1702-dik esztendő következésével a téli alkalmatosságh ki szorítván az erdőből őket, külömben megh maradásokat nem obtinealhatták, hanem az midőn a Fölséghes Római Császár a Frantzia Király ellen Olasz Országi Armadáját feles lovas és Magyar Hadakkal akarván Szaporítani; Nemzetes Vitézlő Páál Deak Colonellust lovas ezerével és ugyan Nemzetes Vitézlő Bagossi Páál Colonellust gyalogh ezerével a Tiszán innét való földről fell állította, annak continuationjával Bagossi Páál ezerében adták magokat, holott is az terh alatt el nyomattatot Szegénység között szüntelen munkálkodván, a telet ki vonták békével, s a midőn megh nevezett Colonellus maga ezerével circa ³tiam Marty Anni 1703. megh indult volna, a megh irt bujdosok hozzájuk tartozandokkal magokat egy erdőre el vonták és a Regimentől el maradtanak.

És így kívül a Praesidiumokon a Felséghes Császárnak az Monteculi ezerén kívül (ki Debretzenben nagyobb részént recruták (!) áll vala) nem leven se Tiszán innét se pedig több több (!) hada, gondolkoztanak az el nyomattatot Vár megyékbéli Szegények magok között miként s hogy lehetne szabadulásoknak módgyát tanálni s mivel a Németh világban az uri és nemesi rendek között is igen el áradott vala az Interessatió, nem volt tanátsos azoknak is hirre adni, hanem magok között az erdőkön consularodván tanálták aztat fel, hogy volna még Magyar Országnak három columnája bujdosóban, tudniillik Méltóságos Fejedelem Rakotzi Ferentz, Thököly Imre, és Méltóságos Groff Bertsényi Miklós uraknak felkeresésére szükséghes volna megindulni, azonnal mense Aprili anni ejusdem expediáltak magok közzül kettőt Benei Pap Mihályt és Bige Györgyöt mellyek is Lengyel Országban a megh irt Méltóságos Fejede-

lemre és Groff Bertsényire Brezova nevű kastélyban reá akadván, az egész föld népe nevével köszöntik és kéri hogy tamadgyanak fel mellette, mivel készek egy labigh megh halni s mellette fel kelni. noha az declaralt Méltóságos urak ki szabadulások után, ambar incognite is, mind az által szível lélekkel munkálkodtak miként hozhassak napfényre magok artatlantságát és keresztény királyok s monarchakkal való kötések által hogy hogy szolgálhassanak ezenn ell nyomattatott Magyar Nemzettnek s mikint szabadithassak az kegyetlen uralkodast kívánó 'némethül, Mind azáltal ily alacsony rendenn lévőknék követségén nem ítéltek helyesnek hogy fundállyanak, hanem jó biztatással vissza bocsajtották, kik is az midőn vissza tervén reportáltak volna az megh irtt Méltóságos Uraknak hol léteket és bizonyos biztatásokat annyival inkább, gerjedett a szegénységben az fel szabadulásra való igyekezett, napról napra mind jobban szaporodott száma, úgy hogy aprólékos nemesség is csatlolván magát hozzájuk tovább tovább seregenként is kezdettenek járni és eskettetni, Szükségesnek ítéltek hogy ujjabb követség expedíaltassék az emlétett Méltóságos Urakhoz az minthogy bocsajtatott ell.

Kik is ujjobban kényszerítették ő Nagyságath és assecurálták, hogy kész a föld csak legyen feje, akkor osztan ő Nagysággha magha Fejedelmi Patenseit bocsajtván azon követek általl nevezett Esze Tamast és Kiss Albertett ezeres kapitányainak kegyelmessen praeficiálta, velek edgyütt egy Szolgáját is Berzeviczi nevűt bizonyos levelekkel az Gyűlt nép közzé biztatásokkal expedíalta, ki is az midőn ki jött volna, az levelek egyhez is máshoz is békességessen kezhez jutottanak, melyel annyival inkább gerjedett az igatul el keseredett népnek szíve és sok nagyobb rendeknek hanyatlott elméje, úgy hogy alattomban a köz népet magok is igyekeztek elő segíteni és mozdítani.

Azombann az Fölségghes Udvar eleiben tamadván az hir, noha mind Kassai Generális Nigrelli, mind Montecuculli előtt bőven repraesentaltatt ezen dologh mind azáltal csak tolvajoknak reputálván őket semmi orvoslásában nem munkálottanak, hanem szüntelen a Vármegyéknek parancsoltanak hogy Generalis Insurectiokkal e gremió sui törüljék ki azon tolvajokat, kibem nem kevésé fáradosztanak a nemes vármegyék, de ha edgyik keménykedett ellenek másikkban mentenek általl akkor, es az hegyek s erdők kő varnál is erősebbek valának. úgy hogy az vármegyéknek persecutioja nem használván naponkint latattanak és az Méltóságos Fejedelem patenseivel széltiben járnának.

Hova tovább nagyobb gyarapodásokat látván az Németh Nemzett kívánta hogy magam is personaliter vármegyémmelel insurgálnék és persecváltnám, melyet nem kicsiny gyalázattnak allittván, hogy egy Feő Ispány tolvajokra insurgálna, hogy nem követtem mind magamnak s nemes vármegyémnek rebellis nevem költ.

Kit én semmiképpen nem akarván rajtam szenvednem postán mentem Kassára Generalis Nigrellihez ki előtt exponálván instantiámat satisfactoriát kívánván maga is nem kevés repraehensioval és keménységgel volt hozzám és az egész földhöz; kire nézve hűtömet le tévén obligáltam magamot, hogy megh mutatom rebellis nem vagyok, valahól találok

ha mind Lengyel Országban is rajtok megyek, azzal ell jöttem s a zsidót mely mia suspectus voltam ottan fogságban hattam. Utamban Tiszántul való földet ex curiositate percurrálván hát onnan is mind hajlandóságát találok az népnek.

Az alatt már még Aldozóra Mense Majo az megh irtt Kapitányoknak az Méltóságos Fejedelem magha Kegyelmes zaszlóit küldötte ki Lengyel Orzághbul, melyek szép arany betükkell voltak példázva F. R. de F. V. S. R. I. P.¹⁹ pro Deo et Libertate Anno 1703. kiket is Bereghszazban Variban és Tarpán emelvén fel, világossan jartanak falurul falura, mind lovas és gyalogh hadak, ki előtt a nemes vármegyék is el vonták magokat és az Németh executorok is igenn igen a praesidiuumokban retrahálták magokat. Az megh nevezett kapitányok által pedig minden nemes vármegyéknek ujjabb patensey transmittáltattanak az Méltóságos Fejedelemtül, kiben mind pogány keresztény segicségekkel adhortáltattanak az cö Nagyságha s Nemes Haza hívségére s az iga alól való fel szabadításnak okáért animáltattanak is az fegyver fogásra.

De az fenn lévő gyült hadak tisztektül sem dependálván igen abutáltak az dologgal cö Nagyságha Kegyelmes patense ellen (melyekben minden tolvajsagh kár és gonosz tétel istenessen megh volt tiltva) becsületes nemes embereknek vármegye tisztjeinek házáat praedálták verték fell magokat kinzottak roncsolták.

Kit semmiképpenn be hunt szemmel nem nézhetvén tovább nagyobb gonoszul tartván és már az kassai generálisnál is hitem lévén kintelenitettem personalis insurectiot hirdetnem kinek alkalmatosságával mellettem lako szegény legényekkel és egy compagnia gyalogh némettel indultam Nemes Beregh Vármegye felé, az hol fészke vala az Gyült hadnak (ki már kuruczna is nevezte magát) azok penigh Maramaros felé Lengyel Orzágra indultanak volt hogy az Fejedelmet Urnapjára az Országban sok számu segítő pogány és keresztény hadakkal bé hozzák, az midőn Beregh nevü faluban voltak portásim által megh csapván nyelvet kaptam, kinek fassioján megh indulván conntinuáltam utamat utannok, Ugyan Ur napján Dolha nevü helységben vigyázatlanságokban találván fel vertem, holot is felessehn hullván el és esvén rabságra, haram nevezetes gyalogh zaszloját az Méltóságos Fejedelemnek, és egy lovast azon kívül más közönséges zaszlot el nyervén magokat szélyel vertem s azonn nap visza tértem jobbára semmi kárral.

Azon napra Moricz nevü hadnagyot expediálták volt 50¹ magával elejben az Méltóságos Fejedelemnek Lengyel Országban által az Priszlopon, kik után azonnal postájuk menvén az Méltóságos Fejedelemnek az hirett megh vitték, melyért nagy reprachensioval lévén hozzájuk magha ki jövetelivel nem sietett hanem az ell oszlott hadat össze gyűlni keménnyen parancsolta.

En azomban a győzelem után mindjárt patenseket bocsátottam mind a szélyel vert hadak közzé, mind pedig az vármegyékre azoknak Attyok s Attyok fiai közzé kinek kinek gratiat igérvén.

¹⁹ Franciscus Rákóczi de Felső Vadász Sacri Romani Imperii Princeps.

Azzal a zászlokat rabokat nagy solemnitassal agyu s apró puska lövések alatt vivén, bé Szatthmár várossában, az Németh commendans az rabokat kezéhez akarván venni, hogy nem engedtem össze vesztünk. M[éltóságos] Groff Csaký István elegett volt complanatiojában munkás, de megh haragu[d]ván lovamra ültem és az hadakkal kimentem károlyi házamhoz holott Istennek halát adttam: a Szatthmári commendáns is recoligálván magát, az benn maradott rabokat examennyek után házamhoz késírtette, de en injuriamat nem szenvedhetvén azokat jo dispositioval hadtam s magam postára ülven Generalis Nigrellihez Kassára indultam az zászlokkal és relatio tétellel edgyütt hogy remonstrálhassam nem vagyok rebellis és továbbis satisfactiomat urgealhassam.

Azomban ide le igen nagyon le csendessedett azon tamadott hadnak az hire s nagy reszint láttattak az gratia után jární, hogy az alatt revíscálhassanak oszlottanak penig a munkácsi krajnára²⁰ jobban, hogy batóságossabban subsistálhassanak és szaporodhassanak az Méltóságghos Fejedelem Joszágában.

Az midőn én mind ezekről relatiót tennék s a nyertt zászlokat a megh irtt Generalis előtt repraesentálnam, és satisfactiót kívánnék intimaltatik az commendansnak hogy kövessen megh es a rabok is maradyanak kezem alatt, ezen satisfactioval imponállya hogy mennyek Bécsbe és Udvarnál repraesentállyam ezenn dolgokat, s az zászlokat tulajdon a Császárnak ugy a Patenseket magam adgyam bé.

Ezen intimátiojára kéntelenítetvén s maskint is szegény romlott vármegyének Nemes Ugocsa vármegyével hívségiért valami consolatíot akarván nyerni, magam kölcségesen postan fel indulok Bécsbe edgyütt a zászlokkal, és circa finem Juny fel érek békével ottannis már utomban tapasztaltam sok helyeken hogy nem igen kedves az én győzedelmem az nép előtt, nagy reszint mind a szabaduláshoz lévén kedve az Nemzetnek. Az midőn szerencsésen bé érkezném Bécsben azonnal mingyárást Cardinalis Kolonicshoz cö Excellentiájához megyek repraesentálom a dolgokat zászlokat, ki is maga szolgáját advánn mellém nagy Consolatioval mindgyárást küld Manszfeld Bellicus Praeseshez ,az annyival nagyobb kedvel excipiálván maga hintajánn viszen Udvarhoz holott alig bocsat ell egy más mindjárt kap ragad szokott alnok kedvességekkel excipiálnak.

Másnap megyek Pálffy Miklós Urhoz (tit) ki egész informatiót kíván mindenekrül melyek már papirosson lévén nállam ab anno 1696. hogy egy uttal a Tokaj suspiciobul is ki menthessem magamat, cö Nagyságának remonstrálom, mely is közel két arkusra volt, egészen kívánnya maga kezéhez és biztat az audentiával.

En az informatiót kezéhez adván kikkell comunicálta kikkell nem nem tudom, másnap nékem meg parancsollya hogy forditassam Deákra és irassam le egynehányszor s az audentián kel a Fölséghes Császárnak és Királynak bé adni, de az ministereknek is mind külön külön bé adgyam. Abban is kötelességemnek eleget akarván tenni, végben vittem, tovább egy hétnél abban és az harc delinatiojában.

²⁰ Krajna = irtásterület.

Az idő alatt Manszfeld Bellicus Praeses helyiben Eugenius Herczegh succedálván megint annál is azon képpen kellett mindeneket remonstrálnom és repraesentálnom, úgy nagy nehezen talán tized napra lett audentiam, melyen az zászlókat a F[elséges] Császárnak magam adván kezében az harcznak deliniatioját magam declaráltam, és az informatiot az egész dolgokról alazatosson bé nyujtottam és szoval is detegáltam. Sok szép szoval resolválván sokott gratiáját ígérte és eleimnek hivségét kegyelmessen recognoscálta. Annak utánna a több Ministereknek is az informatiokat in scriptis mind bé adván csak contemnáltak, sött a zászlókott is az Eöregyh Rakoczj Ferencz fejedelemeének alitották, úgy a patenssen lévő pecséteket is, volt olyan opinio is hogy az hohér által égettessenek megh a piaczon in publico a zászlók.

De annak utánna maga is ki jöven a Méltóságos Fejedelem a munkácsi krajnyára az minémü cédulát az beregzsászi Paternek Tisztelendő Sárhegyi Mátyásnak irtt volt kezemhez jöven remonstráltam udvarnál, akkor ismérték magam írásának lenni és kezdettek hinni.

De mindazáltal Monticuculi maga hadával Munkács felé megh indulván hogy ottan az Méltóságos Fejedelmet véletlenül fel verte, az hadát szélllyel hajtotta, minden cancellariáját (az minémü volt) el nyerte, ujjobban semmiben hajtották és csak contemnálták, úgy hogy az én nagy kedvességem is füstbe ment. Nékem mind az által ujjab ujjab informatioim jöven láttam az veszedelmet tovább is szüntelen urgeáltam s adtam az informatiokat, végre az Császárnál Mense Augusto ujjab audentiat nyertem, melyen egészen declaráltam hogy consolállya a földet mely (!) az egész vármegyék hajdu városok etc. fel foghnak kelni ki is ígéri szokott kegyelmességit.

Azomban semmi sem volt benne, noha Monticuculli aszt írta volt hogy széjel verte a kuruczot sohol már nincsen semmi az udvar is aszt úgy hiven, semmi dispositioikat nem téven, az M[éltóságos] Fejedelem circa finem July által indul Naminynál²¹ az Tiszán elebb Csetfalva fele megh fordulván és ellenkezővén a Szatthmáriakkal egyenesen Kis Várdának.

Aszt abban hagyván az Hajdu Városokra kiknek insurectiojokat kívánnya de azok Kallo Várara halasztván egyszersmind egyenesen néki megyen és Isten kezében adván azonnal mind Hajdu Városok Debreczen és többek is kiket eö Nagysága levelei ell jártanak volt, fel kell és táborban gyülekeznek, kivel fordul egyenesen s aszt is kezéhez veszi szerencsésen.

Ottan noha fegyvertelen az nagy adozás mia, mind az által felette szaporodik az hada, úgy hogy 10,000-re csak hamar reá tellik bocsátattnak szorgalmatossággal emberek patensekkel által a Tiszán, minden felé tamad az nép minden felé az Pusztaságon Kunságon Onod táján Sátorujhely (!) táján kevés üdö alatt el borittyá majd az egész tizenhárom vármegyét. Maga a Méltóságos Fejedelem indul Dioszeg felé Táborostul kit már Bone András kapitány megh vett volt Méltóságos Generalis Ber-

²¹ Vásárosnamény.

csinyi Uramat expedíállya az Ráczokra, Olasziba, kit is szerencsésen ostrommal megh véven porrá téssen az Ráczoknak nagy veszedelmével, holott régi Kis Baláz is elvész s el esett.

Az alatt Szathmárrul Károlyban praesidiumban Németh vitettvén indul az Méltóságos Fejedelem Szatthmár felé szál szántohoz s onnat Károlyhoz s masnap fel adván az németh a commendanson és ötön kívül kurucza lészen s azonnal szallanak Szatthmár alá honnat is Somlyó felé azonnal bocsatnak s meg veszik. Munkácsot Ungvárt bloqvadállyák, Husztban penigh már az előtt az német commendánsát megh ölvén, maga bé bocsátotta, mind ezek²² corespondentiak által előttem nyilván léven annyival inkább urgeáltam válaszatot de semmit in generáli az vármegyéknek nem nyerhettem, végre kívántam el jönni bucsuzni.

De semmi lött képpen ell nem bocsáttattam hanem particularis igirettekkel es gratiával mind kínáltak s adtanak is, de én nem acceptáltam, hanem ultronei is csak az vármegyék restantiáinak defalcatiojáért és két esztendeigh valo immunitatiojáért instáltam, kiben a miben már láttam hogy haszontalan minden munkám, hir nélkül is el akartam jönni, hanem Pálffy Miklós Uram nyervén audientiát mind azokat a Császárnak ugy a Fölséghe Királynak recenseáltam és megh mondtam, hogy oda is elfog hatni az erejek, ha eő Fölséghe nem consolállya cöket, nékem penig már semmi sincsen az mivel hívségemet conserválhassam hanem disponállyon róllam azzal el bucsuztam mindenektül szokott gratiájokat ajánlották semmit sem adtak.

Sőt udvarlásáru jöven az kapun megh sanczoltattanak s egy aranyat adván akkor esküdtem megh hogy az Bécsi Mezőn veszem megh rajta, azzal a több miniserektül is ell bucsuzván indultam megh Gombos Imre Generálissal Kassa felé hová is jobbára kuruczok között circa initium septembris szerencsésen érkezem holott már Montecuculli Rege-mentye is oda szorult.

Oda érkezésémnek másod napján megyek Nigrelli Generalishoz szállást és Quártélyt kérek tüle, kire felele hogy már az németeknek mind ki osztotta, kire felelem hogy ha nékem nem lesz oda megyek ahol lesz.

Az alatt Gombos Imre házánál léven s onnat Tekintetes Nagyságos Klobusiczký Ferencz uramhoz szállván Nigrelli megh holt mind voltam azonn hogy feleségemről gyermekimről valami bizonyost halhassak. Kinek megh tudására bocsájtottam egy bizonyos emberemet nemzetes vitézlő Orosz Páll uramhoz bizonyos czedulámmal ki már Tokajt bloqvadálta, eő kegyelme feleségemnek hirt tett, ki is bizonyos embere általl tudositván, minthogy az eleimnek hívségéért semmi jutalmat nem láttam sot (!) bestelen szenvedését tapasztaltam, igyeksztem minden modon Hazám-nak szolgáltyára kinek legh alább Istentül²³ varhattam jutalmát; Melyben az midőn munkálottam volna egy Aszszony ember visza jüven (ki

²² KATONA: *Historia Critica*, XXXVI. k. (Buda, 1805.) 360—361. lapon a most következő részt FRANCISCUS WAGNER: *Historia Leopoldi Magni Caesaris Augusti. II. (Augustae Vindelicorum, 1731.) c. könyvének 742. lapjára utalva, latinul idézi. A jelzett helyen azonban az idézett rész nem található.*

²³ Az ezután részt közölte már WALTHER is. (Századok, 1872. 713—716.)

által ugyan magam küldöttem volt leveleket) az dolgokat egészen az németeknek megh vallotta és előttök szemembe mondotta, hogy az Gratiám megh vagyom s a szolgálaim katonáim oda ki vannak mi abbann is az Isten megh vakitván őket noha Tortura alatt is azon vallásának inhereált, mind az által tellyes hitelt nem adván az Isten 12^a octobris közülök szerencsésen ki hozott negyed magammal.

Azon éjjel háltam Kollat nevű faluban másnap mentem Tokaj alá, hová már Szatthmár alól Bercsényi uram ell érkezett volt.²⁴

Ezen indulásnak hire elhatván egész Török Országra is, Isten az ottan rekett igaz magyarokat is Csudálatosson ki szabadította és naponkint ki Erdélyre ki Magyar Országra a pusztaságon csoportonkint szivárog az Méltóságos Fejedelem hívségére.

Die 13^a octobris Méltóságos Generális Bercsényi Miklos urammal lévén voltanak beszilgetésink s mivel Kegyelmes Urunk Szatthmárt éppen akkor kívánta ostrommal megpróbálni, kellettett majd egy hétig eő Nagysága után Tokajnál várakoznom, oda valo jövetelre lévén szándéka eő Nagyságának.

Már ez előtt Ocskay László ezeres kapitány az végek felé lévén expeditus szép győzedelmeket tett s egész az Vágig Levával edgyütt az végeket occupálta naponkint szaporitván hadát.

Hasonlóképpen Deák Ferencz ezeres kapitány többekkel edgyütt Szolnok, Kecskeméth felé való expeditiojában Szolnokot vérrel megh vette s az pusztaságon Kunságon Jászságon hadát szaporította, kinek is ellemenben az Bácskasági Rácz eliben gyülekezett a Szegedi Hadakkal edgyüt.

Az szatthmári ostromot Kegyelmes Urunk az városnak megh vételevel szerencsésen végben vivé Szatthmárt bloqvadásban adta Tekintetes Nagyságos Sennyei István Commandója alatt s maga Tokaj felé indult. Az alatt a Ráczságh a Maross felől fel gyűlvén Várad felé indult kinek elejben Ujvárosi Szücz (!) János kapitány menván, noha nem kevés kárral de az Ráczságh megh nyomattatott és verettetett sok zászloknak el nyérésivel, az mi részünkről Bozoki Páll és Majos István kapitányok vitézi modon multanak ki hazájokért.

Majd egy üdö tájban Deák Ferencz kapitány is Halásznál meg harcolván mindkét részről alkalmasint hullottanak, de ugyan a kuruczok nyomottattak megh.

Várad alá való bloqvadásra constituálttának Jármay Ferencz és Torday kapitányok. Kegyelmes Urunk szerencsésen érkezvén Tokajhoz édes Nemzetemhez holtig való hitemet töttem le, Tekintetes és Nagyságos Andrássy György sogorommal, mely idő tájban Tekintetes Nemzetes Buday István Uram lévén Kassa alá portára alkalmas számú némett vágott egy kapitánnyal edgyütt Rabokat is hozott.

Magamat az Méltóságos Fejedelem bocsátott Károlyban házamhoz úgy hogy onnat egyenesen indullyak Szolnok Kecskeméth felé való hadakhoz az Ráczok ellen, kinek is eleget akarván tennem két napi

²⁴ Itt ér véget a KATONA által idézett rész.

házaminál való mulatásom után Szatthmárra szorultaknak adhottáló levelet bocsájtván, mentem volna fel vőtt utamra azomban Kegyelmes Urunk contra orderire nézve, Tokajhoz kellett vissza mennem, holott is Gentsi Sigmond kapitányt cö Nagysága kezem alá adván circa finem octobris Szolnok felé indultam holott némely részit az meg irt hadaknak találván másnap Kecskeméthez mentem.

Nem kevés confusioban lévén az ottan lévő had azokat jó rendben venni munkálkodtam, és szegedi próbához készületvén alkalmatosságot kerestem.

Az alatt Méltóságos Groff Bercsényi Miklos Eger alá ment és az várost az megh holdulásra disponálta kinek vitézlő rendgyének nagy inclinatioja is volt.

Kegyelmes Urunk pedig maradt Tokajnál. Tokajnál Kassát is bloqvada formában való kemény portázással constringálta, lévén a felső Tot vármegyékre is szüntelen expeditiok az had naponkint annyira szaporodott és terjedett hogy minden várat várost maga vármegyéje és környéke bloqvadában vévén környül fogott.

Azomban Schlikk Generális in initio novembris Groff Forgács Simonnal Ocskay Lászlót Levából ki nyomván Levát obtineálták micinknek nem kevés kárával, honnat is nagy kegyetlenségek után Bánya Városok felé nyomult circitelt 3500^d magával.

Melyen nem kevésse consternálottnak volt az Méltóságos urak de leg kiváltképpen azon hogy az Ocskaival való had jobbára széllyel oszlott.

Azonnal érkezett orderem hogy éjjel nappal mennek Léva felé. Minthogy Méltóságos Generális Bercsényi Miklos Uram cö Nagysága is közelitvén az Eger várossával volt dolgokat szerencsésen végezte Hadát azzal alkalmasint szaporította, az város népét kiszállitván edgyütt a Méltóságos Püspökkel Telekessy Istvánnal a várbán lévő praesidiumot jó bloqvadában vette s maga Losoncz felé fel indult.

Én is a velem lévő corpussal admaturáltam Léva felé utamat s az midőn Szent Mártony nap tájban oda értem volna az megh irt Generális orderire Losonczhoz kellett vissza mennem hova is die 13^a novembris érkesztem.

Schlik Zólyombul ki jött volt arra az végre hogy Bercsényi Uramra mennyenn, de hogy megh értette érkezésemet másnap reggell vissza dobolt Zojomban.

Egy más köszt más nap conferálván mi is által indultunk s táborban szállottunk igen szép haddal ki minden nap szaporodott.

Die 15^a Leopold napján érkezvén Zojomhoz Schlik Generális Tavo-nat Camerae Praesessel²⁵ Beszterczére menvén Forgács Generalisé volt a commando, ki is az némettyeit az kapu eleiben ki hozván alkalmas ellen-kezések után rajta mentünk, Isten az németett megh rémitvén az Város

²⁵ Báró Thavonath Lajos 1703-ban még nem volt elnöke a kamarának, 1715-ben lesz az, s tanácsosként is csak 1709-ben tűnik fel. (EMBER GYŐZŐ szíves közlése.)

kapujának²⁶ szalatt, kinek az hátán vitézi módon az kapunn is be ment a Magyar s benn is vágta, hanem gyalogh dragonyosok vetvén ell rólla recedálni kellett ha az gyaloghságot az lovas meg nem előzte volna azonnal mind város vár vérrel magyar kézre esett volna, de ki nyomattattván az hostancz²⁷ porra égettetett, az ki magyar labbancz volt nagyobb részint az németh mellől ell ment ki közinkben ki hazájokban.

Ezen Tüzett és Lármát meg halván Schik Generalis Beszterczére azon éjjel indult es onnat Bajnocz Várába.“

PÁSZTOR LAJOS.

²⁶ Ezzel végetér a SZALAY által közölt önéletrajzból hiányzó rész. A továbbiak így már az ő kiadásában is megtalálhatók.

²⁷ Hostancz = előváros. (V. ö. SZARVAS G.—SIMONYI ZS.: i. m. I. k. 1495. l.)

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Zolnai Klára 1892—1945. Az Országos Széchényi Könyvtár háborús áldozatai között kell megemlékeznünk róla. Az ostromot megelőző idők nehéz életviszonyai, az ostrom borzalmi ásták alá egészségét. Az ostromot követő járvány már nem a régi, szívósan ellenálló, hanem a háborús körülményektől megviselt szervezetét támadta meg és ragadta el körünkből 15 évi szolgálat után fáradhatatlan, örökké tevékeny társunkat.

ZOLNAI KLÁRA 1892-ben Székesfehérváron született, középiskoláit a kolozsvári állami felsőbb leányiskolában és az ottani kegyesrendi főgimnáziumban végezte, majd az Országos Zeneművészeti Főiskolán zene-tanári oklevelet szerzett és tizenöt évig zenetanárként működött. A huszas évek legvégén kezdte meg egyetemi tanulmányait és még mint egyetemi hallgató, 1930-ban önkéntes gyakornokként az Országos Széchényi Könyvtár szolgálatába lépett. Doktori oklevelének megszerzése után, 1932-ben rapidíjasként alkalmaztatott. Utolsó kinevezését könyvtárnokká 1944-ben kapta. ZOLNAI KLÁRÁNAK a könyvtári szolgálat nem a hivatal szokványos ellátását, hanem hivatást jelentett. Bármely állomásra rendelte a Könyvtár vezetősége, ő mindenkor alapos szakismerettel, a legkisebb részletre kiterjedő minuciózus pontossággal látta el munkáját. Résztvett az Apponyi Könyvtár feldolgozásában, mint a kölcsönző állomás tisztviselője pedig körültekintő gondosságával és lelkiismeretességével sok-sok száz régi kölcsönzőnél kallódó könyvet mentett meg a Könyvtárnak. Néha valóságos nyomozást indított egy-egy elköltözött vagy időközben elhunyt kölcsönzőnél maradt könyv után. A reference-osztály vezetőjeként időt és fáradságot nem kímélve sok szaktudással és kitűnő filológiai érzékkel tette magáévá kutatóközönségünk problémáit. Egy-egy nehezebben megközelíthető kérdés megoldására a szokásos reference-szolgálat és a hivatalos órák határain túl messze túlmenően éjt nappallá téve valóságos bibliográfiákat készített hozzáforduló közönségünknek.

Tudományos munkásságát is a bibliográfia terén fejtette ki. Főmunkája a *Bibliographia bibliothecae regis Mathiae Corvini* (Bp., 1942, Országos Széchényi Könyvtár, 160 l.), a Corvina irodalmát öleli fel, annak történetét követő csoportosításban. A munka „bibliographie raisonnée” és egyben analitikus bibliográfia is, amennyiben nemcsak Mátyás király könyvtárával és a Corvinákkal foglalkozó műveket és cikkeket lajstromozza, hanem azokat a munkákat is, melyekben a Corvináról és annak kódexanyagáról jelentősebb említés történik. A gondos és alapos munka sokáig hasznos és forgatott kézikönyve lesz a Corvina-kérdésnek.

ZOLNAI KLÁRA az ostrom után már nem tért vissza hivatalába. A Gondviselés megkímélte a háborúdúlta Könyvtárunk látványától. Betegágán, néha már félig önkívületben is, ezer kérdése volt, nem esett-e kár, nem pusztult-e el semmi, nem történt-e baja kartársainak. Annyi aggodalom és szeretet volt érdeklődésében, hogy látogatói mindent letagadtak. Ő a régi Könyvtár képét vitte magával.

Eltávozása háborútól megviselt Intézetünknek egyik legnagyobb vesztesége, serény, gondos keze hiányzik az újjáépítés munkájában. De még jobban hiányzik mindig segitenikész, kartársi szellemtől áthatott, talpig becsületes, jellemzilárd lénye azoknak, akiket az elmúlt viharos idők a régi Könyvtárból meghagytak. G. A.

Joó Tibor 1901—1945 Ő volt közöttünk az örök optimista. Derűs lényével, becsületes igaz magyar szívével lehetőleg az élet napos oldalára fordult. Egyetlen gondja a rabságba sodort magyarság sorsa. Rendületlenül bízott jövőjében, abban, hogy a helyes útra mielőbb rátalál és meggyőződését ellentmondást nem tűrő hangon, bátran vallotta. De műre az általa oly mélységesen gyűlölt nácihadat kiverték az országból, már nem élt. A felszabadulás pillanatának élményét megtagadta tőle a sors.

Szinte látom bizakodó hangulatban, Buda hosszú ostroma alatt a bunkerban. Hiszen családja körében volt, szép otthonát sem érte gránát-tűz. S akkor a már elcsendesedő harc utolsó napján kimegy az utcára s egy robbanó légiakna szilánkja halálra sebzí.

Az Apponyi-Könyvtár, a Nemzeti Múzeumnak kutatóktól és könyvbarátoktól sűrűn látogatott helye, most szomorú képet nyújt. APPONYI SÁNDOR féltve őrzött és a bombaveszély elől a veszprémi hegy mélyébe menekített Hungaricait, nácik hurcolták el. A könyvtár két állandó lakója, HALÁSZ GÁBOR és JOÓ TIBOR többé nem tér vissza. Egyiket, méltatlanul munkatáborba hurcolva, gyilkos kór ölte meg. A másik a szilánkos sérültek szomorú sorsát követte. Szilánktól sérülten magam is hónapokig küzdöttem az életért, de megengedtetett, hogy visszatérjek és ezentúl a könyvek mellett e két igaz barát, a két legjobb kolléga emlékét is őrzöm.

JOÓ TIBOR korai halála komoly vesztesége könyvtárunknak és a magyar tudománynak. Bár történetfilozófiai munkássága mindenekelőtt az egyetem felé vonzotta, filozófiai műveltségét a Széchenyi Könyvtár Kézirattárában töltött évek alatt is értékesítette. Annak tudatában, hogy a hazai filozófia történelmének megírása a magyar tudomány régi tartozása, megkezdte a magyar filozófiai irodalomnak számbavételét. Elsőnek a hazai bölcselek magyar nyelvű kéziratait foglalta kitűnően szerkesztett jegyzékbe s ez a Széchenyi Könyvtár kiadványai sorában meg is jelent. A pedagógiai és iskolatörténelmi kéziratokról készült lajstrom sajtó alá rendezése, halála miatt már a Könyvtárra hárul. Sokoldalú érdeklődésének köszönhető még, híres magyar színészek leveleinek az Irodalmi Levelestárból történt kiválogatása; ezzel a Rédey Tivadar által kezdeményezett Színháztörténeti Gyűjtemény felállításában ő is részt vett.

A legutóbbi évek politikai élete JOÓ TIBORT mindinkább a publicisztika szolgálatába állította. Napilapok és folyóiratok hasábjain a ma-

gyar társadalom, állam és nemzet kérdéseivel foglalkozott, dacolt a cenzura szigorával és a magyar mult tanulságaira figyelmeztetve, lelkesen hangolta az idegen propagandától károsan befolyásolt közvéleményt. Most már a túlvilági magyarokat gyűjti maga köré s félkarral talán még lelkesebben beszél nekik a magyarság hivatásáról, jogairól és kötelességeiről az ég alatt.

HUBAY ILONA.

A kötelespéldányszolgáltatás fejlődése és visszaesése az utóbbi esztendőben. Ha az Országos Széchényi Könyvtár 1935—1943. évi kötelespéldányszolgáltatását tanulmányozom, legszembetűnőbb az a körülmény, hogy a nagyobb ellenőrzés minő ugrásszerű eredményt ért el a besolgáltatások terén.

A Könyvtár a törvény szigorú és következetes megtartásának ellenőrzésével elérte, hogy a nyomtatók már nem merik a nyomdatermékeiket hiányosan beküldeni, vigyáznak a beküldés határidejére és ügyelnek, hogy a törvény által előírt módon állítsák össze kimutatásaikat. A kötelespéldánybesolgáltatás és ellenőrzés közötti nagy összefüggést egypár adattal világítom meg. 1935-ben 852 nyomda közül 223, 1943-ban 1180 közül csak 25 nem adott életjelt. A javulás évről-évre fokozatosan történt.

Hogy az 1944—1945. évek kötelespéldányszolgáltatása mennyiben tudott megfelelni a kötelespéldánytörvénynek, azt a következőkben ismertetem.

1944 első negyedében — amikor még a háborús események a nyomdák működésében nagyobb zavarokat nem okoztak — 398 fővárosi nyomda közül 22 nem adott életjelt; az év utolsó hónapjában — amely már telítve volt a háborús cselekmények borzalmaival — 368 nem jelentkezett. Körülbelül ugyanez az arány vidéken. A 785 vidéki nyomda közül az első évnegyedben 59, az utolsó hónapban 757 maradt jelentéstétel nélkül. Azonban az, hogy 1183 nyomdánk közül az év végén csak 58 szolgáltatotta be kiadványait, még nem azt jelenti, mintha a többi 1125 nem működött volna, vagy kötelességmulasztást követett volna el a besolgáltatás terén. Ezek a szomorú számok inkább azt fejezik ki, hogy hány nyomda ment tönkre, vagy bénult meg olyan fokban, hogy az összegyűjtött kötelespéldányokat beküldeni már nem tudták. Meg kell említenem, hogy a 11.000/1944. M. E. rendelet megvonta a zsidók számára kiadott iparjogosítványokat. Ez is mintegy 17% nyomdacsökkenést okozott.

A harctéri események és a főváros ostroma pótolhatatlan károkat okozott a nyomdavilágban. A németek kivonulásuk előtt a nyomdagépeket több helyen leszerelték, vagy felrobbantották, számos nyomdát bombatalálat ért, vagy más okból szünetel. Több fővárosi nyomdát is ért bombatalálat. A nagymultú Franklin-Társulat a nyomdával együtt teljesen elpusztult. Vidékről eddig Balassagyarmat, Barcs, Békéscsaba, Cegléd, Csurgó, Debrecen, Gödöllő, Mezőkövesd, Mezőtúr, Nagykőrös, Miskolc, Nagyatád, Sárvár, Siklós, Sopron, Soroksár, Szeged, Szombat-hely, Tiszaföldvár és Zalaegerszeg városok, illetve községek területén működő nyomdákban érkezett károsodási jelentés. A Könyvtárnak a tel-

jes nyomdakárokról és a megsemmisült kötelespéldányok mennyiségéről még nincs teljes képe, annyi azonban bizonyos, hogy rengeteg elküldésre előkészített anyag lett az ostrom alatt részben a tűz martaléka, részben más okból nem került rendeltetési helyére.

Most még röviden megemlítem, milyen körülmények között gondtal iparkodott a Könyvtár az 1944. év augusztusában, amikor Erdély délkeleti részében megindult a nagy orosz offenzíva, a nyomdatermékek kötelespéldányaiból a jövő számára minél többet megszerezni. Ezért az 1929. évi XI. tc. 36. §-a 10. bekezdésére való hivatkozással felszólította a nagyobb budapesti és vidéki, főleg hírlapelőállító nyomdákat, hogy a beszolgáltatásra kötelezett nyomdatermékeket megjelenésük után ne negyedévenként, hanem félhavasankint küldjék be. Nyomdánk a kérdésben nagy megértést tanúsítottak. A felszólítás eredményes volt.

Budapest ostroma után Könyvtárunk nem folytathatta a kötelespéldányok számonkérését. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány ugyanis úgy rendelkezett (390/1945. M. E.), hogy a nyomtatók a kötelespéldányaikat a területileg illetékes törvényhatóság első tisztviselőjéhez küldjék. Az Országos Széchényi Könyvtár a vallás- és közoktatásügyi miniszter útján rögtön kérte a rendelet hatálytalansítását. Tette ezt elsősorban azért, mert hiányzott a rendeletben a beszolgáltatási kötelezettség szankciója, másrészt, mert az az aggodalma volt, hogy idegen szerv bekapcsolása bonyolítani és késleltetni fogja a kötelespéldányszolgáltatást. A rendelet hatálytalansítása csak szeptember hó 1-én történt meg. Voltak azonban nyomdák mind a fővárosban, mind vidéken, melyek a szóbanforgó rendeletről nem tudtak és továbbra is az Országos Széchényi Könyvtárba küldték be kötelespéldányaikat.

A Könyvtárnak még most sincs teljes képe az újonnan megalakult vagy a működésben maradt nyomdákra. Április hó végén a Városháza illetékes ügyosztályában nyert értesülés szerint Budapesten csak öt működő nyomda volt. Ma már körülbelül 300-ról van értesülésünk. Ezek közül 80 küldött anyagot, 53 nemleges jelentést. A vidéki nyomdákrol kevesebb ismeretünk van. Összesen 109-ről van tudomásunk. Éppen ezért kénytelen volt a Könyvtár az összes törvényhatósági terület első tisztviselőit felszólítani és kérni, hogy a területükön működő nyomdákat jelentsék be.

Végül megemlítem, hogy az ostrom után bizony nagyon nehezen indult meg az új nyomdatermékek előállítása. Nagy a papírhány. Tíz hónappal az ostrom után összesen 670 könyv, illetve füzet, 95 fővárosi, 66 vidéki hírlap, illetve folyóirat, 4340 plakát, gyászjelentés és egyleveles nyomdatermék megjelenéséről van tudomásunk. Megemlítem még azt is, hogy a beszolgáltatásban nincs meg a régi rend. Tetszés szerinti időben küldik be az anyagot. A kísérő kimutatásokban hiányzik az előírt csoportosítás, nincs tudomásunk arról, vajjon a kötelespéldányokat hiánytalanul kapjuk-e.

A Könyvtárnak nagy gondot okoz, hogyan fogja tudni a beküldésre előkészített megsemmisült kötelespéldányokat más úton pótolni. Számít a közgyűjtemények hathatós segítségére és reméli, hogy az átmeneti idő-

tól, körülbelül 1944 októbertől, megjelent sajtótermékeket összegyűjti és eljuttatja a valamennyi magyarországi nyomtatvány megőrzésére hivatott Országos Széchényi Könyvtárba. De számít a társadalom megértő közreműködésére is, amely eddig is jelentékeny mértékben gazdagította országunk legnagyobb könyvtárát.

GÁSPÁR MARGIT.

A Lenin-könyvtár. A nagyszerű Moszkvát, nevezetességeit megismerni vágyódó, kíváncsi szemű idegen a régi főúri paloták, hatalmas, új építészeti műrecek között kóborolva, csodálkozással áll meg a város szívében, szemben a Kremllel: négy utcától határolt, igen nagy árkádos-oszlopos, gyönyörű régi épület bűvöli el, körülötte a világszerte ismert írók, tudósok, filozófusok szobrai. A városképbe finoman illeszkedő épülettömb a XVIII. század végén alapított *Rumjancev Múzeum*, mely 1924-ben megszűnt, hogy állományával beolvadva helyet adjon berkeiben a nagy orosz szociális mozgalom és forradalom történetét felölelő könyvtárnak is. Így létesült a *Lenin-könyvtár* és évről-évre számos gyűjteménnyel gazdagodva, a világ legnagyobb könyvtárai közé emelkedett.¹

Moszkvában igen sok az értékes könyvgyűjtemény: magángyűjtemények és közkönyvtárak. A *Lenin-könyvtárral* egvűtt három világhírű közkönyvtára van: a másfélmillió kötettel és bibliotekonómiai múzeummal rendelkező *egyetemi könyvtár*, a Kommunista Párt Központi Bizottsága közelében működő, 1931-ben a Lenin és a Marx—Engels Intézet egyesítéséből alapított *Marx—Lenin Intézet* bibliotékája, de mindkettőnél gazdagabb a még — világviszonylatban is gigantikus — *Lenin-könyvtár*, amely a mult esztendőben ünnepelte fennállásának 80 éves fordulóját.

Gyűjtőkörénél fogva mindenekelőtt beszerzi és megőrzi az orosz- és idegennyelvű oroszországi és a külföldön megjelent orosz vonatkozású nyomdatermékeket, valamint e művek tanulmányozásához szükséges segédmunkákat. Hatalmas a külföldi kézirat-, könyv- és sajtógyűjteménye is. A ma már közel 6 millió kötetet is meghaladó állományának alapját a *Rumjancev Múzeum* könyvtára képezi orosz nemzeti anyagával, a könyvnyomtatás első idejéből való inkunábulumaival, XV. és XVI. századi könyvritkaságaival: a velencei Aldus Manutius nyomdász-család műhelyéből származó aldináival és a híres-neves hollandi műhelyben — Leidenben, Amszterdamban — készült elzevireivel. Az évek során mindehhez sok értékes, új szerzemény csatlakozott: II. SÁNDOR cár közművelődési miniszterének, KORCOVNAK 16.000 kötetes könyvtára, megannyi ritkaság. POLTORACKINAK, a közismert szakembernek 25.000 kötetes gyűjteménye. GRÓF GUREVNEK, egyik legszorgalmasabb orosz gyűjtőnek irodalmi és művészeti tárgyú művei, mintegy 8000 kötet. A cárizmus idejének tiltott könyvei. 1929-ben kebelezték be a régi orosz vezérkari könyvtárt. Ma már e könyvtárnak, egybevetve a Szovjet-Ünión többi

¹ A tárgykörünkre vonatkozó tájékoztatásért ezúton is hálás köszönetet mondunk BABENCSEVA SZONJA szakírónőnek, a magyar-orosz kultúrkapcsolatokat olyan szeretettel, nagy tudással ápoló GURKIN őrnagy úrnak és ABELOVSKY ANTÓNINAK.

közgyűjteményével, páratlan az editio princeps, az unikum és rariora gyűjteménye.

Kéziratainak száma meghaladja a 40.000-t, közöttük vannak a világ-szerte ismert orosz írók: PUSKIN, GOGOLJ, TOLSZTOJ kéziratai, a híres Szent-Háromság kolostornak (Sergeeva Lavranak) nagyon értékes orosz és külföldi kéziratgyűjteménye. Állandó kiállítási tárlóiban pedig KRILOV, ZSUKOV, GOGOLJ és a többi nagy orosz író, tudós, közéleti férfiú autográfjában, NAGY PÉTER cár leveleiben, rendeleteiben, államigazgató-sával kapcsolatos irományaiban merülhet el a szemlélő.

A *Lenin-könyvtár* még „múzeum-könyvtár“ állapotában, a forradalom fellobbanása előtt is igen jelentős szerepet játszott Oroszország kulturális életében, pedig állománya a szovjeturalom esztendői alatt megtízszereződött. Kevés nemzeti könyvtárat ismerünk, mely a fejlődésnek ilyen gyors ütemével dicsekedhetik, még a közelmúlt háború alatt is közel 400.000 új könyvvel és 150.000 folyóirattal gyarapodott. Sok emeletes vasállványokkal felszerelt raktárainak polcai ijesztő mértékben duzzadnak meg az egész Szovjet-Únióra kiterjesztett kötelesepéldány-, csere-, vétel- és ajándékképpen bekerülő művek által; ha e polcokat valamilyen szeszélyes erő egymásmellé helyezné, 250 kilométer hosszú könyvsor kígyózna a szemlélő előtt. E hatalmas anyag természetesen már nem „múzeum-könyvtár“, kapui mindenki számára megnyílnak s a különböző képzettségű, korosztályú, nemű és nemzetiségű érdeklődőt egyforma buzgalommal szolgálja könyvvel, útbaigazítással nagylétszámú tudományos és segédtsíztviselő kara.

Még vasárnapon, ünnepnapokon is a dolgozók tömegesen keresik fel magasabb szellemi szórakozásért kedves könyvtárukat s a művelődésnek e kolosszális vártáján egész tudományos hadsereg áll őrt, hogy megfelelő olvasótermébe irányítsa az egyetemi hallgatót és tanárt, tudóst, polgárt, munkást, gyermeket. A nem szakkérdésekkel foglalkozók a nagy, ezer-háromszáz embert befogadó, közös-olvasóterem asztalainál böngészik szórakoztató olvasmányaikat, kedvenc lapjaikat, folyóirataikat. Asztalok, melyeknél egykor TOLSZTOJ LEO, DOSZTOJEVSZKIJ, vagy az ifjú LENIN tanulták vérré az irodalmat és a tudományt, hogy megírassák az emberiség fejlődését, a világ kultúráját továbbvivő műveiket. De nemcsak az orosz, a külföld irodalmának és tudományának vezéremberei is gyakran ellátogatnak műveik forrásanyagáért a *Lenin-könyvtárba*.

A könyvtárban lázas munka folyik, mely a tisztviselőt és a kutatót egyformán magával ragadja. Az olvasó, ha még oly szakképzett is, még oly jártas a kutató munkában, e könyvtáróráis berkeiben, a világ kultúrtermésének e duzzadó „magtáraiban“ könnyen eltéved; tájékozatlanságát növeli a folytonosan megjelenő újabbnál újabb művek sorozata s ekkor lép be a kutató életébe a könyvtári tisztviselő segítő, irányító munkájával, a bibliográfiai hadsereg, hogy megadja a keresett kérdés szükséges irodalmát, könyvcímekhez megmondja az ismeretlen szerzőt; a tudományos munkást tudományága legfrissebb eredményeihez juttassa s ennél fogva a tudomány haladását biztosítsa. Miként a *British-Museum*

könyvtárát, vagy a párizsi *Bibliothèque Nationale*t, hasonlóan a *Lenin-könyvtár*t is gyakran keresik fel a könyvtár belső életét, munkamódszerét tanulmányozó külföldi látogatók. A londoni parlamenti küldöttség külön beszámolóban nyilvánította erre vonatkozó elismerő véleményét. Nemkülönben az amerikai WILKEY, akit szintén magával ragadott a könyvtárnak sokoldalú és minden vonatkozásban nagy kiterjedésű munkálkodása. A *Lenin-könyvtár*nak elsőrangúan képzett tudományos tisztviselői vannak. Szaktudományukban feltétlenül jártasak s csak ilyenek kerülhetnek a könyvtárhoz, mert egyedül e képesség birtokában tájékozathatnak és tájékozódhatnak a világ könyvpiacán egyre nagyobb számban megjelenő szakmunkák beszerzésének a szükségességéről, óvhatják meg a könyvtár raktárait a fölösleges balasztól, az olvasót az értéktelen, hitvány fércműtől. E tisztviselők rendszerint maguk is termékeny tudósok, a könyvtár kiadványainak — önálló művek, folyóiratok — szorgalmas munkatársai, irodalmi és tudományos „nagydíjak” nyertesei, tehát mindenképpen hivatottak arra, hogy a könyvtár számára beszerzendő munkákra vonatkozólag javaslatot tegyenek. A művek beszerzése egyébként nem csupán az ő véleményezésüktől függ. A javaslattétel a könyvtár valamennyi tudományos tisztviselőjének a részvételével, hivatalos helyen és időben, munkarendben történik. Rendesen élénk vita előzi meg a döntést s ha egyhangúlag ajánlják is beszerzésre a vitatott művet, a végleges hozzájárulást az egyes osztályok vezetői és a könyvtár főigazgatója adják meg.²

Igen fontos munkaállomása a *Lenin-könyvtár*nak a központi tájékoztató, a reference- vagy információs osztály. Naponként majdnem 100 felvilágosításra váró kérdés is befut ide, köz- és magánhivatalok, magánosok gyors választ óhajtó érdeklődései. A könyvtár munkafeltételei megkínálják, hogy lehetőleg 48 órán belül feleljenek rájuk. Érdekes jelenség a könyvtár által kibocsátott és megválaszolás céljából a nagyközönség legszélesebb rétegéhez eljuttatott, az élettel kapcsolatos kérdéseket tartalmazó ívek sorsa. Kitöltésük után visszakerülnek a könyvtárba, ahol azt a megfelelő munkaállomás tudományos tisztviselői feldolgozzák. E kérdőívek válaszai igen sok esetben adtak érdekes, ösztönző, értékes gondolatokat és jelentettek kezdeményező erőt vérbeli tudósok számára. A közelmúltban lezajlott második világháború e kérdőívekre is rányomta bélyegét. Ankétet indítottak például az elsötétítés minél tökéletesebbé tételére, a vasutak, közüzemek, gyárak elsötétítésére, az óvóhelyekre, az értékek elmenekítésére vonatkozóan. Az általános tájékoztatás meggyorsítására a reference-osztálynak külön segédkönyvtára van, amelyben természetesen ott van a többi mű között a *British-Museum* nyomtatott katalógusa, a *Library of Congress* katalógusa — 1,300.000 könyvet felölelő segédmű — a tudomány és a művészetek orosz és külföldi bibliográfiai tájékoztatói, folyóiratok, könyvtárusi jegyzékek.

² V. ö.: SZEMZŐ PIROSKA: A moszkvai akadémiai könyvtár. — M. Kszle. 1944. 2—4. sz.

A könyvtár bibliográfiai információs munkája természetesen nem korlátozódik a Szovjetunió hatáira. Igen érdekes a külföld idevágó érdeklődése: így ROYCEOT, a neves amerikai irodalomtörténészt és író-t például az érdekli, hogy Oroszországban milyen művek jelentek meg BALZAC-ról, melyek a BALZAC-kiadványok, hány kiadást értek meg. A toledói *Cervantes-Társaság* tudni szeretné a DON QUIJOTE orosz fordításait időrendben, népszerűségüket, példányszámukat. De az orosz szellemi és társadalmi élet minden megnyilvánulására vonatkozólag befutnak kérdések és nem kisebb a technikai tudománvos érdeklődés sem. Ez magyarázza a könyvtárnak széleskörű levelezését, elsősorban a Szovjet-Unió különböző nagyvárosainak könyvtáraival, kívülük pedig még 16 európai állam, tengerentúli ország — számszerint 173 — nagy könyvtárával. Állandó és igen szoros a kapcsolat a *British Museum*mal és a *Library of Congress*-szal.

Mint hogy egyformán jellemző a közelműltra, valamint a könyvtáraknak az élettel való szoros kapcsolatára — hiszen az igazi könyvtár nem maradhat szűkkeblű, elszigetelt intézmény —, nem hagyhatjuk említés nélkül a *Lenin-könyvtár*nak a „fronttal” folytatott tájékoztató levelezését sem. E levelezők legnagyobb része azokból a harcosokból került ki, akik békében a könyvtár buzgó látogatói voltak s már ekkor számos alkalommal elégítette ki „tudománvos” kíváncsiságukat a könyvtár. Miről írhatnak könyvtárunknak harci állásaikból a halállal kacérkodó katonák? Milyen tárgy érdeklődés irányíthatja őket a békés kutató munka falai felé? Az egyik az ellenséges város elfoglalása után könyvet talált és a hosszabb lélekzetű harci szünetben el is olvasta. A mű nagyon tetszett neki s most már szeretné tudni, mi a címe, ki a szerzője, mert a nagy, pusztító háborús vihar a könyv címlapját is magával sodorta. A könyvtár segítségét kéri, árulja el a nagy rejtélyt, írja meg minél előbb a hiányzó adatokat. A másik katona talált könyvének éppen a legérdekesebb része, a vége hiányzik. Ez a befejezést várja a könyvtártól, csonka könyve hőseinek a sorsát. A frontnak a műkedvelő körei műsoranyagot sürgettek; majd hálásan köszönték meg a sok sikert aratott színdarabokat a „frontszínházi rendezők”.

ROMAIN ROLLAND halálának híre eljutott a harctereken küzdőkhöz is. A kiváló író Oroszországban is igen népszerű. Műveinek fordításai igen sok kiadást értek meg, nem váratlan ennél fogva, hogy a kedvenc író haláláról minél többet szeretne tudni, még az ágyútűz mellett is, egykori olvasója. És már futnak is a könyvtárból a tábori postaszámra a Romain Rollandról szóló cikk-kivágatok, a ROLLAND-oeuvre jegyzéke.

Még hosszú oldalakon keresztül idézhetnénk e könyvtári „frontlevelezést”, csupa meleghangú, kíváncsiskodó, türelmetlenkedő, majd hálálkodó írást, annak a vágnak a kifejezését: már jó lenne ismét a barátságos olvasóterem meghitt, csendes óráit élvezni...

Igen fontos ténykedése a *Lenin-könyvtár*nak a könyvcseré, kiadványainak, főlős példányainak végleges, ritkaságainak időleges cseréje. KOLISEV, a *Lenin-könyvtár* igazgatója szerint, a könyvcseré a háborús nehézségek közepette sem szünetelt. Az Egyesült Államokkal, Angliá-

val, Kanadával, Ausztráliával folytattak cserét. A hajók a fegyvereken, gépeken kívül könyveket, folyóiratokat, újságokat is igen nagy számban hoztak a Szovjet-Únióba, vagy vittek onnan. Jelenleg is több mint 40 országgal áll a könyvtár csereviszonyban, közöttük van Jugoszlávia, Bulgária, Románia, Finnország és Svédország s az egyre mélyülő baráti kapcsolatok arra engednek következtetni, hogy a könyvcseré hamarosan kiterjed Lengyelországra, Csehszlovákiára, Ausztriára, Belgiumra, Hollandiára, Dániára és Magyarországra is.

A békeévekben a *Lenin-könyvtár* olvasótermei sokszor voltak túlzsúfoltak; ezért sem zárkózott el a kölcsönzés elől. Voltak természetesen korlátozó rendelkezései: a kinek és mit elv alapján, az értelmiségi fok és személyi megbízhatóság, a kölcsönként mű természete döntötte el, hogy egy-egy könyv kölcsön adható-e vagy sem. Egyszóval, nem kölcsönözték ki magánosoknak az ősnymtatványokat, a könyvtár első nyomtatványait, az unikumokat, editio princepsket, rariorákat. Az értékes és nehezen megszerezhető műveket — ha kölcsönözték — lehetőleg csak rokonintézményeknek adták ki a kutatás megkönnyítése végett. A kölcsönzésnek megvoltak a maga sajátos és jól indokolt szabályai. Ez alapján véve ma sem változott.

1941-ben, mikor a fasiszta Németország megtámadta a Szovjet-Úniót, a *Lenin-könyvtár*nak is gondolnia kellett értékeinek elmenekítésére. Ekkor elszállították féltett könyveit az ország kevésbé veszélyeztetett belsejébe; a mentési munkálatok azonban kitűnő szervezettségüknel fogva egy napra sem szakították meg a könyvtári ügymenetet, a tudományos munkát. Az olvasó éppen úgy megkapta a kért művet — feltéve, ha nem szerepelt az elszállítottaknak a listáján —, az érdeklődő a felvilágosítást, mintha mi sem történt volna az orosz határokon kívül és belül. Nem állítható természetesen, hogy a háború nem jelentett a *Lenin-könyvtár* életében is kisebb-nagyobb zökkenőket, mely azonban 1944-ben, az elmenekített anyag visszaszállításával elsímult. A könyvtár hősieken dolgozó, mindenrangú munkásgárdája pedig magas kitüntetést nyert Sztálintól: a „Moszkva védelméért“ érmet, mert fáradságot, áldozatot nem tekintve, szívós munkával állt helyt az orosz kultúrkincsek megmentésében.

Ma újra megindult a *Lenin-könyvtár*ban a békeévek szorgos élete. A munka talán még változatosabb, hiszen az egész világ harcát az egész világ békéjének kell követnie, az embereknek egymástól való eltávolodását újra a szerető egymásratalálásnak... És a *Lenin-könyvtár* egész erejével ezt a békét kívánja szolgálni: megtartani és bemutatni a könyvet saját és minden más nemzet békés, művelődésre vágyódó fiainak.

SZEMZŐ PIROSKA.

Borbélysebeszek könyvtára Orvosok könyvtárainak ismertetése halás foglalkozás. GULYÁS PÁL nemrégiben hatalmas kötetben ismertette a XVI. század kiváló magyar humanista orvosának, ZSÁMBOKI JÁNOSNAK könyvtárát, M. NAGY OTTÓ GYARMATHY SÁMUEL könyvtárának jegyzékét (*Erdélyi Múzeum*, 1943), DIÓSDI ELEKES GY. pedig WESZPRÉMI IST-

VÁN könyvtári hagyatékának jegyzékét közölte (*Magyar Könyvszemle*, 1942). Borbélysebéseink könyvtáráról azonban eddig nemigen esett szó. A következőkben a debreceni borbélysebeszek 1799. évi könyvvállományát mutatom be.¹

1799-ben 12 borbélysebézmester volt a debreceni borbélyi atyafiúság kebelében, közülök azonban egy el volt tiltva a gyakorlattól. A többiek nagyobb részét a pesti egyetem sebészi tanfolyamát is hallgatták, sőt vizsgát is tettek, azonkívül akadtak közöttük olyanok is, akiknek szülés-mesteri és állatgyógyászati vizsgájuk vagy képesítésük is volt.

Magának a céhnek nem volt céhális könyvtára, az *Orvosi Társaság* csak ZILAHY városi fizikus felszólítására fizettek elő 1840 körül. A 12 sebész közül orvosi könyvet csupán kilencnél találunk. A könyvek a következők:²

Könyv szerzője és címe:	Mely sebészeknél található:
1. Sam. Benkő: De arte medendi	St. Szántai, St. Szemerjay.
2. St. Blanckard: Lexicon chimic. med.	Joa. Bata, Andr. Végh.
3. Boerhaave: De arte medendi, 5 kötet	St. Szántai.
4. Burneth: Thesaur. med.	Joa. Bata.
5. Cranz:	Joa. Bata.
6. Jos. Csapó: Herbarium	St. Szántai.
7. Martin Cseh: De Lue Pecorum	St. Szántai.
8. Dispensatorium Viennense	Andr. Végh.
9. Laur. Heister: Opera omnia	Joa. Bata.
10. Laur. Heister: Chirurgia, vol. I—II.	St. Szántai.
11. Hippokrates: Aphorismi	G. Bihari.
12. Jos. Kiss: Pathologia de venae sectione	G. Bihari, St. Szántai.
13. Jos. Kiss: De educatione Puerorum	St. Szántai.
14. Adam Kulm: Tabella anatom.	Joa. Bata.
15. Steph. Madai: De Peste	Andr. Végh.
16. Henr. Marschal: De Obstetritia	St. Szántai.
17. St. Mátyus: Dietetica	G. Zombory, Sam. Szemerjay.
18. Miskolczy: Manuale chirurg.	Sam. Csáthy, G. Bihary.
19. Carl Motsi: Initium artis Obstetritiae	G. Bihary, G. Zombory, Sam. Csáthy.
20. Musitany: Chirurgia	Joa. Bata.
21. Pápai Páriz: Pax Corporis	St. Gyursa.
22. Pharmacopoea Austr. Provinc. Viennae et Posonii	St. Szántai.
23. Jos. Jac. Plenck: Taxa medicam	St. Szántai.
24. „ „ „ Anatom.	Sam. et St. Szemerjay, Joa. Bata, St. Szántai, G. Bihary, G. Zombory, Andr. Végh.

¹ Forrás: Bpesti Orsz. Levéltár, Helytartó Tanács iratai, Res Sanit. ao 1799. fasc. 2, no 21.

² Megjegyzés: a könyvcímek és szerzőik neveinek írásában az eredeti szöveget követtem, ugyancsak változatlanul hagytam a rövidítéseket.

25. „ „ „ Chirurgia ..... Sam. et St. Szemerjay,
Sam. Csáthy, St. Szántai,
Joa. Bata, G. Zombory
26. „ „ „ Pharmacopoea ..... St. Szántai, Joa. Bata, G.
Bihary, St. Szemerjay.
27. „ „ „ Morbi oculorum ..... St. Szántai, G. Bihary,
Joa. Bata.
28. „ „ „ Morbi cutanei ..... Joa. Bata.
29. „ „ „ Solutio Mercury ..... Joa. Bata, G. Bihary.
- Könyv szerzője és címe: Mely sebészeknél található:
30. „ „ „ Institutio ..... G. Bihary.
31. Jos. Quarin: Methodus medendi ..... Joa. Bata.
32. Sam. Rátz: Physiologia ..... St. Szántai, Sam. Szemerjay.
33. „ „ De febre scarlatina ..... G. Zombory, St. Szántai,
St. Gyursa, Sam. et St.
Szemerjay.
34. „ „ Chirurgia forensis ..... St. Szántai.
35. „ „ De medicamentis ..... Sam. Csáthy, G. Zombory.
36. „ „ Instructiones ..... G. Bihary.
37. Raphael Stejdele: De obstetricia ..... St. Szántai.
38. Jos. Stejdele: Praxis Obstetriciae ..... Joa. Bata, G. Bihary, St.
Gyursa, G. Zombory
Sam. et St. Szemerjay,
St. Szántai.
39. Aug. Scharschmidt: Tabella anat. .... St. Szemerjay.
40. Mich. Schosulin: De Medicamentis ..... Sam. Csáthy.
41. Florent Schuyt: Renatus des Cartes: De Homine,
cum figuris ..... St. Szemerjay.
42. Severin: Medicina et chirurgia ..... Andr. Végh.
43. Szind: De morbis Equorum ..... St. Szántai.
44. Anton Störck: Praxis med. .... G. Bihary, Andr. Végh,
G. Zombory.
45. „ „ Manuale chirurg. .... St. Gyursa.
46. „ „ De arte medendi (vers. per
Sam. Rátz) ... Sam. et St. Szemerjay,
Joa. Bata, St. Szántai,
Sam. Csáthy.
47. Tissot: De arte medendi ..... Andr. Végh.
48. „ De obstetricia ..... St. Szemerjay.
49. Alexand. Tolnai: De Lue Pecorum ..... Sam. Szemerjay, St. Szántai.
50. „ „ De arte veterinariar. .... St. Gyursa.
51. Hyeron. Tragy: Pharmaceut ..... G. Bihary.
52. St. Vally: Herbarium ..... Andr. Végh.
53. Steph. Veszprémi: De obstetricia ..... St. Szántai, G. Bihary,
Andr. Végh, St. Gyursa,
St. et Sam. Szemerjay,
G. Zombory, Joa. Bata.
Sam. Csáthy.

54. Voltſchmiedt: Praxis med. .... G. Bihary.
 55. „ Anatomia ..... Andr. Végh.
 56. Volstein: Morbis Equorum ..... Sam. Csáthy, Joa. Bata.

A „best-seller“-könyv kétségtelenül WESZPRÉMI szülészete volt, és e sebészeket, szülészeti műveltségüket tekintve, joggal tarthatjuk az ő tanítványainak.

A könyvekre meg kell még jegyeznem, hogy a Helytartó Tanács gyakran ajánlotta orvosaink, sebészeink figyelmébe azokat a könyveket, melyek főleg az éppen aktuális betegségek vagy problémák megoldására legkorszerűbbnek látszottak. Így találkozunk STEIDLE (1788), TOLNAY (1796), VOLSTEIN (1785) stb. könyveinek kommandálásával (LINZBAUER: *Codex San.* III. k.). A könyvek általában közismertek és közhasználatban levők voltak, egyedül MADAI ISTVÁN neve ismeretlen, sem SZINNYEI, sem PETRIK, sem SZABÓ, sem az orvostörténeti bibliográfiák nem említik.

CSAPÓ eme összeírása említi, hogy 1799-ben mind a 14 bábának megvolt egy Debrecenben 1766-ban kiadott *Bábakönyve* és azt „legere et relegere tenentur“, mivel írni-olvasni mind tudott. A kérdéses könyv: Weszprémi bábakönyve. DIÓSADI ELEKES GYÖRGY.

FIGYELŐ

Könyvtárak Kanadában.

A *Bookseller* 1945. szeptember 27-i számában érdekes cikk jelent meg a kanadai könyvtárak mai helyzetéről. A cikkíró abból indul ki, hogy Kanada könyvtár-ellátása 1931 óta úgyszólván semmit sem fejlődött. A stagnálás okát egyrészt a háborút megelőző gazdasági válságban, másrészt magában a háborúban kell keresni. Szomorú tényként könyveli el, hogy Kanada lakosságának majdnem a fele még mindig nincsen közvetlen kapcsolatban egyetlen könyvtárral sem. Hivatalos adatok szerint a könyvtárakra fordított évi kiadás személyenként nem volt több 20 centnél, holott Nagybritanniában körülbelül 30 cent, az Egyesült Államokban pedig éppen 40 cent az évenként és fejenként könyvtári kiadásokra fordított összeg.

Ha a kanadai könyvtárak száma nem is felel meg a kívánalmaknak és könyvvállományuk nem is gyarapodott az elmúlt tízegynéhány esztendőben, azért a meglévő könyvtárak működőképességét erősen felfokozta a hivatásos, képzett könyvtárosok számának megnövekedése. Kanada közkönyvtáraiban ma már aránylag igen nagy létszámú és elsőrangúan képzett könyvtárosi gárda működik és ezeknek a működése már a szebb jövő ígérétét hordja magában. Ez annál is inkább valószínű, mivel a nép széles rétegei egyre inkább tudatára ébrednek a könyvvel való ellátottság egyenetlenségeinek és a közületek is egyre inkább kezdenek „könyvtár-tudatosá” válni, vagyis érdeklődni a könyvtár-kérdés iránt. Könyvtár-társaságok és könyvtár-bizottságok alakulnak, amelyek a könyvtárügyet mint a kanadai köznevelés egyik fontos tényezőjét kezelik és igyekeznek minden lehető eszközzel előmozdítani.

A kanadai közkönyvtáraknak könyvvel való ellátása nem állami feladat. Minden könyvtár közvetlenül vásárolja könyvanyagát a kiadóktól, akik utazó ügynökök, katalógusok és egyéb bevált üzleti módszerek segítségével tartják fenn a kapcsolatot a könyvtárakkal. Így azután a brit könyvek meglehetősen hátrányban vannak a közelebből induló egyesült-államokbeli könyvekkel szemben. Az Egyesült Államok könyvkiadócégei könnyebben tudják elhelyezni új anyagukat a dominium könyvtáraiban, mint például a brit cégek és így a kanadai könyvtárak egyre jobban telítődnek az Egyesült Államokból származó könyvekkel.

Az amerikai könyveknek még az az előnyük is megvan az angolokkal szemben, hogy külsőleg jobban megfelelnek a kanadai ízlésnek. A kanadai ízlés meleg és gazdag színeket kíván, nem szereti, vagy legalább is közönnnyel fogadja az angol könyvek nyugodtabb színeit. Kanadai könyv-

tárosok megfigyelései szerint igen nagy mértékben használ a könyv népszerűségének, ha a feltűnő színű borítás hátsó lapján a könyvkiadó bemutatja az író fényképét és közli a legfontosabb életrajzi adatokat is. Ez minden amerikai könyv borítékján megtalálható, de a brit könyveknek csak kis százaléka ad ilyen természetű felvilágosítást. Hasonlóan fontos tényezője a könyv népszerűségének a formátum. A könyvtárosok megfigyelése szerint a kanadai átlagolvasó nem szereti a kisalakú könyveket. Az ilyeneket csak akkor hajlandó kézbevenni, ha legalább egy kis súlya van. Ezért például az amerikai *Modern Library* nagy nyolcadrét alakú kiadványai sokkal népszerűbbek, mint az *Everyman's Library* kötetei, amit könnyen meg lehet állapítani azoknak a könyveknek a segítségével, melyek mindkét sorozatban egyaránt szerepelnek.

Talán különösen hangzik, de tapasztalati tény, hogy a gyermekolvasók — akikről pedig azt hinnénk, hogy igazán külsőségek alapján ítél meg a kezükbe kerülő könyvet —, teljesen érzéketlenek a papír, a nyomás, az illusztrációk, egyszerűen a könyv kiállítása iránt. Náluk a tartalom a fontos. És éppen ezért a nagymultú angol ifjúsági irodalom viszonylagosan sokkal inkább szóhoz jut a kanadai könyvpiacra, mint az amerikaiaknak hasonló termékei.

A mai olasz könyvkiadás.

A mai olasz könyvkiadás hasonló nehézségekkel küzd, mint a magyar. Itália a háború alatt két részre szakadt és a két rész érintkezése csak most van kialakulóban. A milánói, torinói és firenzei nagy könyvkiadócégek közül igen sokan már akkor áttették székhelyüket Rómába, amikor a szövetségesek olaszországi partraszállása előrevetette Róma felszabadításának árnyékát és ott folytatták könyvnyomtató tevékenységüket. Így Róma egészen váratlanul középpontjává lett az olasz könyvkiadásnak, elhódítva az elsőséget az északi nagyvárosoktól.

1945 június végével körülbelül 150 könyvkiadóvállalat működött Rómában, közöttük persze igen sok tiszavirág-jellegű is. Ennek a nagy felvirágzásnak másik oka az volt, hogy Itáliában nem voltak papírkorlátozások, s így a papír hamarosan a feketepiacra bevezetett cikkek sorába kerülve, Rómában könnyebben volt megszerezhető, mint másutt. A felszabadulás után munkaerő is bőven akadt a fővárosban és a könyvsajtók akár éjjel-nappal is dolgozhattak. Az eredmény az lett, hogy változatos üzleti multra visszatekintő, de a könyvkiadással soha még kapcsolatban sem állott kapitalisták rávetették magukat erre az új lehetőségre és — természetesen — erősen lerontották a könyveknek mind kiállítását, mind irodalmi színvonalát. A jóhírnevű cégek természetesen továbbra is igyekeztek megmaradni a régi színvonalon, habár ők is kénytelenek voltak az inflációs papíráratat megfizetni s egy-egy regényért, amely 1943-ban még 40 lírába került, most 300-nál is többet kérni. Ez a drágulás aztán kihatott a tankönyvek és a szakkönyvek árának alakulására is, amely természetesen szintén felszökött, úgyhogy ma már sem tanárok, sem diákok nem igen engedhetik meg maguknak az egyéni tan-

könyv, vagy szakkönyv használatát és inkább többen, néha hatan-heten is, osztozkodnak egy-egy példányon.

A régi cégeknek a legtöbb gondot a szállítás és a közlekedés okozza. Rómától délre már van néhány lassú vonatjárat, Rómától északra is találunk néhány személyvonatot, de teherszállítás még egyáltalában nincsen Róma, Firenze és Milánó között. Ha valamelyik cég szállíttatni akar, kénytelen tehergépkocsival szállíttatni, ez pedig alig-alig akad most egész Itáliában, ami van, az is már régen kiszolgált. Ezekkel a megbízhatatlan és lassú járművekkel egy kilogramm súlynak a szállítása Rómából Torinóba 50 lírába kerül és a szállító nem kezeskedik az áru megérkezéséért. Hasonló bizonytalanság uralkodik a levélforgalomban is: a leg-rövidebb idő, amely alatt egy levél elérheti a célját a városok közötti forgalomban, legalább is egy hét, felső határt pedig egyáltalán nem lehet megállapítani. Tehát a könyvkiadó cég még levelezését sem tudja üzletfeleivel lebonyolítani. Ha pedig a könyvkiadó rászánná magát arra, hogy személyesen próbáljon ügyeket elintézni, akkor szintén egyhetes utazásra kellene előkészülnie, tele fáradalmakkal és kényelmetlenségekkel. Mindezek együttevén erősen bénítják a könyvkiadás üzleti részét.

Itt kell megemlítenünk azt is, hogy a régi cégek részben igen súlyos veszteségeket is szenvedtek a háború idején. A milánói HOEPLI-cég nyomdáját, hatalmas könyvkészletét, nagyértékű editio-princeps gyűjteményét és VENTURI nagyszabású művészettörténetének lemezeit mind egyszerűen tönkre egy angolzász légítámadás a háború utolsó napjaiban. Pótolhatatlan kincsek pusztultak el a zeneműkiadó RICORDI-cégnél is. Milánó azonban mindezeket a veszteségeket azzal a szívóssággal és határozottsággal viseli, amely oly nagy mértékben hozzájárult a város felszabadulásához is ez év tavaszán. A kiégett üzletházak és a 60%-ban elpusztult lakónegyedek között az emberek ráébredtek az együttműködés szükségességére és ez az együttműködés a legrövidebb időn belül helyre fogja állítani a város régi nagyságát. Már működik az *Olasz Könyvkiadók és Könyvkereskedők Egyesülete*; újra alakult a *PEN-klub* és az *Olasz Szerzők Szövetsége* is, az utóbbi VINCIGUERRA professzor vezetése alatt, aki az elmúlt 12 esztendőből hetet fasiszta börtönökben töltött. Ezek a szervezetek lehetővé teszik majd, hogy Itália méltóan képviselhesse érdekeit a békekötés után nyilván létrejövő nemzetközi kongresszusokon.

Az olasz könyvkiadók és könyvkereskedők egyik főtörekvése most az angol és amerikai könyvek fordítási jogának (és maguknak a könyveknek is) a megszerzése. Az utóbbi években az olasz irodalom színvonala erősen süllyedt és a könyvkiadók részint ezt a nivósüllyedést kívánják angol eredetű munkákkal ellensúlyozni, részben pedig azt a természetes érdeklődést kívánják kielégíteni, amely 20 éves elzártság alatt szükségszerűleg felgyülemlett az olasz olvasóközönségben az angol könyv iránt. Az érdeklődés részben a demokratikus életformának is szól, amelyről az olaszok nem sokat hallhattak az elmúlt évtizedekben s amelyet most az angolzász irodalom termékeiben szeretnének tanulmányozni. Azonban az érdeklődés kielégítése még egyelőre igen sok nehézségbe ütközik. A könyvkiadói kapcsolatokat csak a legutóbbi napokban sikerült végleg-

síteni; csak a legutóbbi hónapok óta tudnak olasz cégek angol copyright-ot szerezni, mióta megvan a lehetőség a lírában való fizetésre. Angol könyvek pedig egyáltalában nem jutnak még el Itáliába. 1945 júliusában egyetlen egy mutatkozott csak a római könyvpiacra: D. W. BROGAN: *The English People*, ez is napok alatt elfogyott.

A kisebb cégek ebben a helyzetben úgy segítenek magukon, hogy a szerzői jogot semmibe véve kalózkiadásokban jelentetik meg azokat a könyveket, amelyeknek sikerét biztosítva látják.

Az angol írók közül úgyilátszik, hogy G. M. TREVELYAN (a történetíró), G. B. SHAW, SOMERSET MAUGHAM, ALDOUS HUXLEY, T. S. ELIOT, ROSAMOND LEHMANN, CHARLES MORGAN, C. S. FORESTER, A. J. CRONIN, és P. G. WOODEHOUSE munkái örvendenek a legnagyobb népszerűségnek. Az amerikaiak sorában ott látjuk a Nobel-díjas SINCLAIR LEWIS-t, ERNEST HEMINGWAY-t, JOHN STEINBECK-et, PEARL S. BUCK-ot, LOUIS BROMFIELD-et és WILLIAM SAROYANT. Az olasz könyvek közül pedig a következőkről mondhatjuk, hogy népszerűségük erősen felül van az átlagoson: BENEDETTO CROCE történeti, bölcséleti és kritikai művei; SABA, MONTALE és UNGARETTI versei; DE RUGGIERO és SALVATORELLI történelmi tanulmányai; DEBENEDETTI kritikái; MALAPARTE *Kaput* című különös odisszeiája a megszállt Európából; MORAVIA *Agostino* című regénye egy serdülőfélfben lévő Oedipus-komplexumáról; és végül ALVARO és BUZZATI regényei. A művészeti, művészettörténeti és hasonló könyvek ismét a régi kiállításban kaphatók.

Könyvkiadás Észak-Németországban.

Északnyugat-Németország 1945 májusában került brit megszállás alá. Nem sokkal ezután megalakult a katonai kormányzat és egyik első tevékenysége az volt, hogy természetesen megtiltott minden könyvkiadói tevékenységet. Azonban alig telt el néhány hét, máris kezdtek szállingózni az első kérvények könyvkiadási engedélyek iránt. Amikor a német könyvkiadók között híre ment, hogy a katonai kormányzat tájékoztató szolgálatának van egy könyvkiadást ellenőrző szerve is, egész népvándorlás kezdődött a Radio Hamburg szép épületében elhelyezett irodák előtt. A könyvkiadók a szónak legvalódibb értelmében sorbanálltak, hogy kérvényeiket bejuttathassák az illetékesekhez. A legtöbb már régóta működő hamburgi könyvkiadó volt, de akadtak közöttük egykori berlini kiadók is, akik Hamburgban akarták újjáépíteni vállalatukat és voltak olyanok is, akiknek egyáltalán semmi közük sem volt soha a könyvkiadóiparhoz, csak éppen ki akarták használni az angol nyelvkönyvek iránt mutatkozó óriási érdeklődést és gyorsan ki akartak hozni egy szótárt vagy kifejezgyűjteményt. Azonban ez utóbbiak rendszerint póruljártak, mert a könyvkiadási osztály minden kérést külön ellenőrzött és csak nagyon indokolt esetben javasolta a könyvkiadási engedély megadását. Így például a jól ismert hamburgi cég, Hammerich és Lesser mindaddig nem kapott könyvkiadási engedélyt, amíg igazgatói között ott szerepelt a náci-érzésű Max Schmeling, az egykori ökölvívó világbajnok.

Jelenleg az a helyzet, hogy sok jóhírnevű könyvkiadó cég ismét dolgozni szeretne, különösen azok, amelyeket a náci-uralom utolsó hónapjaiban elhallgattattak. A könyvkereskedések majdnem teljesen üresek és Hamburgban magában óriási könyvkészletek pusztultak el a szövetséges bombatámadások idején, olyan készletek, amelyeknek pótlása a jelenlegi viszonyok között teljesen lehetetlen.

Egyelőre a papír és a munkaerő hiánya szükségessé teszi a kiadásra váró könyvek rangsorolását. Az első rangsorba szótárak és kifejezés-gyűjtemények tartoznak. Éppen nemrég kapott engedélyt a TAUCHNITZ-cég német-angol és angol-német szótárának nagy példányszámban való kiadására. Igen nagy a kereslet angolnyelvű irodalom iránt is, de ezt egyáltalán nem lehet kielégíteni; mindössze 100 mű fordítására adtak eddig engedélyt.

A tankönyvek kiadása egyelőre szünetel, eltekintve néhány még a nemzeti szocializmus uralomrajutása előttről származó könyv új kiadásától. Az új tankönyveket a katonai kormányzat nevelési bizottsága készíti elő és az is fogja kiadni, közvetlenül tárgyalva a nyomdákkal. Ezeknek a tankönyveknek kellő példányszámban való előállítására azonban óriási feladat, mert gyakorlatilag minden 1933 óta kiadott tankönyvet törölni kellett a tankönyvjegyzékekből.

Az új könyvek kiadásának ellenőrzése mellett igen fontos feladat a meglévő könyvanyag felülvizsgálása is. A nemzeti szocializmus eszméit hirdető könyveknek el kell tűnniök a könyvpiacról, ezért a katonai kormányzat előírja a nemkívánatos könyvek visszavonását. Minden olyan könyv, amely náci vezéreket dicsőít, amely alkalmas arra, hogy egyenlenséget szítson a szövetségesek között, amely alkalmas volna a szövetségesek tekintélyének csorbítására és végül minden 1933 óta megírt történelemkönyv indexen van, de mivel lehetetlenség lett volna minden egyes könyv címét felkutatni és jegyzékbe foglalni, a katonai kormányzat csak az irányelveket közölte a könyvkereskedőkkel és azok a saját hatáskörükben bírálják el, hogy mit lehet a közönség kezébe adni. Természetesen a felelősség is teljesen az övék. Ezek a rendszabályok valószínűleg rövid idő alatt átforgalmazzák a német könyvpiac általános képét.

(B. P.)

ISMERTETÉSEK

Jávor Egon: *Hét kézíratos pozsonyi missale a Nemzeti Múzeumban.* Budapest, 1942. Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtára. [4.] 126 l., 4 tábla. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai XV.)

Viszonylag szegény középkori kódexirodalmunk liturgikus emlékekben a leggazdagabb. A kéziratok másolásával foglalkozó szerzetesek érdeklődése természetszerűleg elsősorban fordult az egyház szükségleteit kielégítő misekönyvek felé, a hívők is fogadalomból, vagy valamely örvendetes családi esemény, avagy egyéb szerencsés körülmény fakasztotta hálából, gyakran ajándékozzák meg legkedvesebb templomaikat s a missaléknak nagyobb számban való fennmaradását az egyházaknak az idő viszontagságaival szemben viszonylag védettebb helyzete is magyarázza.

A középkori Pozsony mélyen vallásos életét, ha olykor csak emlékeiben is fennmaradt templomai, utcaelnevezései s számos egyéb vallásos vonatkozású emlékei mind ékesen bizonyítják. Ez magyarázza meg azt, hogy sehol hazánkban oly nagy számban nem maradtak fenn középkorunk liturgikus emlékei, mint Pozsony városában. E gazdag anyagból származó hét, a mult század elején a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárába került misekönyvet választotta vizsgálódásai tárgyául a szerző. E hét misekönyvet, melyeket BARTONIEK EMMA *Codices latini maedii aevi* című katalógusa „Missale Posoniense” címen említ, két külső körülmény, a pozsonyi lelőhely, valamint az egy alkalomból történő Budapestre kerülésük kapcsolja csupán egybe. A kérdést, vajjon eme accidentális kapcsolatokon kívül, van-e valami szorosabb, tárgyi, származási összefüggés is e kódexek között, felelet nélkül hagyja a szerző. Ez a laza összefüggés magyarázza meg az egész — egyébként roppant érdekes és tanulságos — tanulmányon végigvonuló szétesést is.

A szerző a legnagyobb alaposággal veszi a kéziratokat először egyenként vizsgálat alá. Megismerteti időrendi sorrendben a kéziratok tartalmával, korával és keletkezésük körülményeivel; leírja külső és belső ismérveiket. Pontosan ismerteti az e kéziratokkal foglalkozó korábbi irodalmat is, úgyhogy már ebből az első ismertető részből is világos képet nyerünk a szóbanforgó hét kézitról. A második részben, most már együttesen tárgyalva kézirateit, a hét kódex liturgikus érdekességeit fejtegeti, korábbi hasonló misekönyveinkkel, mindenekelőtt egyik legkorábbi és legérdekesebb emlékünkel, a *Pray-kódexszel* hasonlítva ezeket össze. Komoly és szép apparátussal dolgozza fel a liturgikus egyezéseket és eltéréseket, nem csupán a hazai, de a külföldi középkori liturgikus anyagot is figyelembe véve. A mi szempontunkból csak azt sajnáljuk, hogy magukra a kéziratokra, az azok között fennálló belső összefüggésekre

nem fordított nagyobb figyelmet a szerző. A liturgikus összefüggések ilyen szempontból nem sokat mondanak, mert hiszen ezeket az esztergomi érseki egyház központi irányítása, mint ahogy arra egyébként a szerző is tanulmányában egy ízben rámutat, megmagyarázzák. Ezzel szemben e kéziratoknak a *Pray-kódex*hez s esetleg többi ismert korábbi hasonló tárgyú kéziratokhoz viszonyított családfája sok érdekes összefüggésről, középkori kultúránk s egész szellemi életünk sok még tisztázatlan kérdéséről ránthatta volna le a leplet. Összefüggő és végleges képet viszont — ebben igaza van szerzőnknek — csak a hazánkban fellelhető teljes anyag feldolgozása nyújthat majd, sajnos, azonban a pozsonyi káptalan könyvtárában őrzött missalék igen tetemes része már 1931-ben nem volt semmiképen sem hozzáférhető.

A tanulmánynak talán egyetlen fogyatékosága túlzott óvatossága. Legsorgalmasabb és mindenre kiterjedő összehasonlítások eredményeit legtöbbször csak regisztrálja, a belőlük következő konkluziókat már nem vonja le a szerző. E második összehasonlító részben először a vasár- és ünnepnapi szokásokat veszi vizsgálat alá, s veti egybe a hazai és külföldi középkor liturgiájával, majd a kalendáriumok és proprium sanctorumok alapján a hét kézirat ünnepjegyzékét állítja össze. A szerző maga is érzi, hogy a sanctoralék — különösen, ha több hazai és külföldi missalék ünnepeivel egybevetve szólalhatnának meg — mind hazai liturgiánk keletkezéséről, mind különböző kultúrhatások alatti fejlődéséről, de Magyarország középkori szellemi életéről is sok érdekeset mesélhetnének. Bár ezt az összehasonlítást nélkülöznünk kell s következtetéseiben itt is általában óvatos a szerző, mégis ez a rész a sanctoralék régebbi kódexeinkhez viszonyított újabb rétegekkel való gyarapodásának kimutatásával s a hét misekönyv pozsonyi származásának a kódexeink sanctoraléjában szereplő szenteknek pozsonyi tiszteletével való bizonyítása érdekes és tanulságos. Az ünnepjegyzék után a kéziratok sequentiáival és a bennük fellelhető miserenddel foglalkozik a szerző. E rész csupán nyomdatechnikai szempontokból kifogásolható: a közölt sequentiák lelőhelyei meglehetősen nehezen áttekinthetők, a kódex-jelölés betűi mellett közölt folio számozások a sok betűjelzés miatt, a mindenütt kissé összefolyó képet még zavarosabbá teszik.

K. WALDAPFEL ESZTER.

Karsai Géza: *Középkori vízkereszt játékok.* Budapest, é. n. (1943). Szent István-Társulat kiadása, 312 l., négy műmelléklettel.

A vízkeresztjátékok vizsgálata minket, magyarokat, különösen érdekel, mert HARTWICK-ARDUIN, győri püspök, XI. századbeli Agenda Pontificalisában ugyanilyen játékra bukkanunk, amely elnevezésében egyedülálló *Tractus Stellae* néven, ahol a *Tractus* szó az egyhuzamban való elmondásra, előadásra vonatkozik.

A középkori vallásos színjátszás legkedvesebb műfajának, a vízkereszti latin játékoknak szövegkiadása terén a francia E. DU MÉRIL és a német K. WEINHOLD szereztek kiváló érdemeket. Újabban az amerikaiak kutatása és szorgalma számos ismeretlen szöveggel gazdagította a szövegkiadások számát (CH. YOUNG: *The Drama of the Medieval Church.* Oxford, 1933.)

KARSAI GÉZA a győri játékok elemzését nem szakítja ki a többi játék szövegéből, hanem összehasonlító módszerrel, párhuzamvonás segítségével a győri játékot a többi nyugati kézirrattal hasonlítja össze. Az eddig ismert 29 latin vízkereszti játék szövege mellé a lambachi, freiburgi és győri változatot csatolja. A játékok dallamai közül a győrit és freiburgit SZIGETI KILIÁN és FERENCZY CSABA közreműködésével helyreállítja, a győriről pedig facsimilés közlést is ad, úgyhogy mindez szerencsés kiegészítése TELLER FRIGYES: *Magyarország középkori hangjelzett kódexei*. Budapest, 1944. (Az Orsz. Széchényi Könyvtár Kiadványai, XX.) c. munkájának, ahol (31. l.) hivatkozás történik az *Officium stellae* neumált szövegére. A szerző szövegkritikával nemcsak a variánsok egyező részét tünteti fel, hanem betűrendben minden sor eredetére is rámutat, úgyhogy, ha az összeállítást megfelelően sűríti a kötet végén, akkor értékes *Incipit*-gyűjteményt nyerhettünk volna.

A magyar szellemiség igen hamar megkedvelte és átvette a liturgikus színjátszás nyugati alakját. A vízkeresztjátékok hazája Észak-Franciaország. A legtöbb kézirat ide mutat, innen ered (Nevers, Compiègne, Rouen). A győri *Tractus Stellae* is ezekkel mutat fel rokonságot. A kézirat maga, amely HARTWICK-ARDUIN győri püspök számára készült, bőszeges ismertetést nyert a *Magyar Könyvszemle* hasábjain (LXV. kötet, 1941., 1—21. l.). Lelőhelye Zágráb, Érseki Könyvtár M. R. 165. A XI. század vége felé készült, lényegében főpapi szertartáskönyv. Maga a vízkereszti játék 28^v—30^r lapon található. Fotókópiája megvan a Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi-Könyvtárában. A játék írása megegyezik a kódex többi részét másoló scriptor írásával. A játékszöveg fölé írt neumákat találunk. Helyesírása a XI. századéval egyezik. Érdekes rövidítési jele Cee, Caldee feloldásban. A kézirat feltárása, ismertetése, leírása, magyarázata körül FRÁNJO FANČEV, GERMAIN MORIN, KNIEWALD KÁROLY, KARDOS TIBOR szereztek érdemeket.

A játékot vízkereszt vigiliáján, Szűz Mária mennybemenetele tiszteletére felszentelt győri bazilikában adták elő. A mágusok a főoltár előtt találkoztak. Heródes trónja a templom közepén volt, míg a jászol közvetlen a hívők előtt állt. Az angyal a szószéken foglalt helyet. A mágusok három irányból érkeztek, a főoltár előtt átvették ajándékukat, majd a templom közepén felállított Heródes trónjához indultak. Őt elhagyva, még egyszer megpillantják a csillagot, elmennek a jászolig, ahol az angyalokkal és a bábákkal folytatott párbeszéd játszódik le. Az egész a *Te Deum* záróénekével ér véget.

A győri *Tractus Stellae* újabb bizonyíték arra a korai francia-magyar szellemi érintkezésre, amely a XI. századot áthatotta, és a magyar lelkeséget nyugati szintre emelő erővel töltötte el.

GÁBRIEL ASZTRIK.

Kertész Mihály: *A Népszava története*. II. kiadás. Budapest, 1945. Népszava kiadása. 45 l.

A magyar sajtótörténet érdekes fejezetét tárgyalja ez a kis füzet: a munkásság s vele együtt a szociáldemokrata párt napilapjának, a *Népszavának* a történetét. Bemutatja, hogyan alapították meg őseit, a

Munkás Heti-Krónikát 1873. elején, amelyik „...már az összeségnek, a pártnak a lapja volt. A párt saját lapja, a pártvezetőség szerkesztésében és kiadásában, a párt saját nyomdájában“. 1877-ben szakadás áll be a munkáspártban s ekkor alapítja meg KÜLFÖLDI VIKTOR a *Népszavát*; 1880-ban egyesül a két szárny s a *Munkás Heti-Krónika* beleolvad a *Népszavába*, amelyik így most már jelentős szerepet visz a magyar munkásmozgalom történetében. „A Népszava maga a párt, maga a munkásmozgalom.“ 1895. május 1-től lesz napilappá. A Magyarországon ebben az időben uralkodó rendszer erősen üldözi s így több ízben csak hetenként egyszer, majd hetenként háromszor tud megjelenni. 1905-től kezdve véglegesen napilapként szerepel és mind fontosabb és fontosabb szerepet visz a magyar sajtó történetében. Az első háború alatt az egyetlen, mely bátran mer tiltakozni a háború ellen. Igazi jelentősége a forradalomban domborodik ki, az ellenforradalom idején azonban ismét erősen üldözik, az elmúlt huszonöt év alatt pedig sajtóperekkel, büntetésekkel teszik nehezzé a sorsát s ezek a nehézségek a második világháború alatt csak fokozódnak: a mondanivalóit alátámasztó szaklapokat betiltják, a Sajtókamara felállításával több munkatársának működését lehetetlenné teszik, mikor pedig 1944. március 19-én ránehezedik az országra a német megszállás, újra betiltják. Mikor azonban az orosz hadsereg bevonul Magyarországra, újra szabadon megjelenhet és fokozott jelentőségű szerepet kap: „Nagy feladatok tömegének terhével a vállán, most az országépítés szolgálatában áll a Népszava“.

KERTÉSZ MIHÁLY könyve nem szakkönyv, a magyar sajtótörténet szempontjából mégis igen jelentős, mert gondos munkával összegyűjtötte a *Népszava* történetének fontosabb adatait. Elsősorban a kérdés politikai és mozgalmi része érdekli: — meg akarja rajzolni az utat, amelyet a magyar munkásság harcos szócsöve a kezdet küzdelmes éveitől kezdve mai, országépítő szerepéig megtett, — de bennünket, bibliográfusokat is érdekel, nemcsak azért, mert a *Népszava* a huszadik század irodalomtörténetében is jelentős (nem kisebb nevek szerepelnek hasábjain, mint Ady Endre, Babits Mihály, Kosztolányi Dezső, Juhász Gyula, Kassák Lajos, Illyés Gyula, József Attila és Révész Béla), hanem azért is, mert a munkásmozgalom lapjának fejlődése jelentős fejezet a magyar szellem-történet fejlődésében is.

A rövid, de sokatmondó munkát nemcsak azok forgathatják haszonnal, akiket az elmúlt hetvenkét esztendő politikai és társadalomtörténete érdekel, hanem azok is, akik sajtónk történetével foglalkoznak.

KÖ ISTVÁN.

K. Dedinszky Izabella. *Zeneművek 1936—1940.* Összeállította —. Budapest, 1944, Országos Széchényi Könyvtár, IV, 2, 286 l. 8° —. (Az 1936—40. évkör szakkönyvészete.)

Öt év hazai zeneműterméséről akar képet adni ez a bibliografia. A megjelent muzikáliákat öt kategóriába osztja az összeállító: I. Ének. II. Hangszerek. III. Kottafolyóiratok. IV. Színpadi művek. V. Vegyes-tartalmú művek. — A könyv végén alfabetikus mutatót találunk a „nóta-

kezdetek"-ról, a zeneszerzőkről, illetőleg átírókról és a szövegírókról, illetőleg szerkesztőkről.

Egy kis statisztikai szemlét végezve a felsorolt művek között, elég szomorú kép tárul a szemlélő elé. Eltekintve az egyházi és vallásos zenét képviselő kiadványoktól (7%), a komoly művészi zene területét érintő művek száma alig éri el a 3%-ot.

A felsorolt kiadványoknak mintegy 70 százalékát az „Ének“-csoportjában találjuk meg, de számításba véve, hogy az összeállító által jelzett „Kottafolyóiratok“, „Színpadi művek“ és „Vegyestartalmú művek“ fejezetei is csaknem kizárólag vokális műveket tartalmaznak, megállapíthatjuk, hogy a vokális kiadványok legalább 76%-ban uralják az egész zeneműtermést. Ennek az óriás csoportnak több, mint felét az ú. n. „nóták“ teszik ki (nem számítva ide az összeállító által közéjük kevert eredeti népdalokat). Az Ének-csoport kisebbik, de szintén igen nagy része a filmdalok, operettek, tánc-slágerek területéről regrutálódik. A komolynak mondható — de nem túlzott igényvel kiválogatható — műdaltermés az összes kiadványok 0,5%-át sem haladja meg. Egyetlen örvedetes pontja e fejezetnek, hogy a népdalkiadványokat és népdalfeldolgozásokat összevetve *aránylag* elég szép eredményről beszélhetünk (az összes kiadvány 2%-án felül!). A népdalfeldolgozások legnagyobb része a körülbelül 10 százalékos képviselő énekkari művek között található meg.

A hangszeres műveknél a helyzet még szomorúbb. A számukra fennmaradó 24 százalékból mintegy 17 százalékos foglalnak le a jazz-zene-kari kiadványok, a további 7 százaléknak pedig tetemes részét szalonzenekari, harmonika, jazz-zongora és hasonló zenedarabok alkotják. (Mellesleg megjegyezhetjük, hogy a jazz-zenekari kiadványok rendszerint nem egyebek, mint szöveges slágerek hangszerelése, így félig-meddig a vokális csoporthoz tartozván, a hangszeres művek fenti arányát erősen kétségessé teszik.) Mint legjellemzőbb adatot, a „Kamarazene“ című alcsoportot emeljük ki, amely összesen 1, azaz egy darab zeneműről számol be.

A fenti *hozzávetőleges* adatokat nem egyszerű feladat kiolvasni a könyvből, mivel csoportosítási módja meglehetősen önkényes. Az egyházzenei művek feltétlenül külön fejezetet érdemeltek volna, míg a filmzene, tánczene, de különösen a népdalok számára külön alcsoportokat kellett volna felállítania. Ezek hiánya eredményezi, hogy az egymástól erősen különböző műfajok közös gyűjtőmedencében keveredtek össze, míg az egymással rokon-színvonalú művek messze elkallódtak egymástól. Ezenfelül minden fejezetben belül ajánlatos lett volna szétválasztani az önálló, sorozati és folyóirat-alakban megjelent termékeket, ebben az esetben a „Kottafolyóiratok“ váratlan felbukkanása sem zavarná meg a csoportosítás általános menetét. A pedagógiai művek szétválasztása csak a vokális művek csoportján belül történt meg. A zenekarféleségek felsorolása minden eddigi konvenciót nélkülöz és indokolatlanul szakítja meg a hangszerek felsorolásának rendjét. Ha el is fogadjuk az összeállító csoportosítási módjának alapján azt a tételt, mely szerint a vonóhangszerek nem húrosak, sőt közöttük elválasztás gyanánt igényelnek helyet a

fúvósok, a húroshangszerek közé telepített „Táncoktatás zongorakísérettel” című alcsoporttal értetlenül állunk szemben.

A bibliográfia végén található indexek összeállítása helyesnek mondható, kár azonban, hogy a szövegkezdetek útmutatója nem terjed ki az összes dalokra s hogy a „nótakezdek” alatt népdalkezdeteket is kénytelenek vagyunk érteni. A névmutatónak zenei és nem-zenei részre való osztása gyakorlati szempontból megkönnyíti a kutató dolgát. A könyvben kevés sajtóhiba akad, értelemzavaró sajtóhiba alig található. Az alkalmazott rövidítések legnagyobb része megfelelően konvencionális, ezekről különben a mű elején táblázatot is találunk.

VÉCSEY JENŐ.

HÍREK

„Nemzeti Múzeumi terveink“ címen BISZTRAY GYULA a *Köznevelés* 1945. évi 7. számában cikket írt az intézmény munkaprogramjáról. Ebben az Országos Széchényi Könyvtárral kapcsolatos tervekről a következőkben tájékoztat:

„A Széchényi Könyvtár egyszerre négy kiadványsorozattal folytatja nagymultú adatközlő és feldolgozó munkásságát, amely eddig is kizárólag csak az anyagi eszközök elégtelensége miatt haladt a kívánatosnál lassúbb ütemben.

A „Bibliográfiai Kiadványok“ sorában GULYÁS PÁL tovább folytatja „Magyar írók élete és munkái“ című hézagpótló bio-bibliográfiáját, melyből eddig hat kötet jelent meg. Mivel a további kötetek is csaknem sajtókész állapotban vannak, a kitűnő könyvtártudós évenként két kötet sajtó alá rendezését is vállalja.

„Magyarország évi könyvészeté“ből eddig szintén hat kötet jelent meg, az 1936—1941. évek magyar könyvtermelését foglalván össze. A folytatást ugyancsak DROSZT ÖLGÁTÓL várjuk, akinek eddigi feldolgozásai — mondhatni — mintaszerűek. A Széchényi Könyvtár mai lelkes, fiatal könyvtárosgárdáját ismerve, pusztán pénzkérdés, hogy végre az 1712—1935. évi bibliográfiák is újra felvétesse, mert a multbeli feldolgozások (PETRIK—KISZINGSTEIN bibliográfiái) nagyobb évkörök szerint foglalták össze az anyagot ábécé rendben; márpedig a tudományos kutatót csak az egyes évek könyvtermése érdekli, nem pedig az, hogy pl. 1848-tól a kiegyezésig hány E, vagy I, vagy P betűvel kezdődő szerző könyve látott napvilágot Magyarországon.

Ebben a könyvsorozatban jelennek meg azután az egyes évek vagy évkörök szaktudományos bibliográfiái (pl. KOZOCSA SÁNDOR irodalomtörténeti repertórium, továbbá nyelvészeti, kémiai, fizikai stb. bibliográfiák), itt folytatja DEZSÉNYI BÉLA kitűnő sajtótörténeti repertóriumait és tanulmányait, VARJAS BÉLA a régi magyar nyomtatványok tudományos lajstromát stb.

A „Könyvtörténeti Kiadványok“ sorozatában RADÓ POLIKÁRP bencés tanárnak az egyházirodalmi könyvészet körébe vágó két repertóriumát vár kiadásra. A „Facsimile Kiadványok“ között a Széchényi Könyvtár a művészi szempontból értékes kódexeket, a legfontosabb nyelvemlékeket, unikumokat és régi nyomtatványokat készül megjelentetni.

Az irodalmárok és a nagyközönség bizonyára a „Történelmi és Irodalmi Forráskiadványok“-at várják s fogadják majd a legnagyobb érdeklődéssel. Ebben a vállalatban végre hozzá akarunk fogni a Széchényi Könyvtár (s akár más könyvtárak vagy magánosok) tulajdo-

nában levő kézíratos irodalmi emlékek (levelek, naplók, töredékek, ritkaságok stb.) lehetőleg teljes kritikai kiadásához. Már eddig is igen tekintélyes kézírati anyag van kiadásra előkészítve, úgymint: „Justh Zsigmond levelezése a francia irodalom nagyjaival“, „Salamon Ferenc levelezése“, „A XIX. századvég levelestára“ (VAJDA, REVICZKY, KOMJÁTHY, JUSTH ZSIGMOND, TOLNAI LAJOS stb. levelei igen nagy mennyiségben még ma is kiadatlanul őriztetnek a Széchényi Könyvtár irattárában); „Az 1848 utáni emigráció levelestára“ (mely főleg PULSZKY FERENC rendkívül gazdag levelezése körül csoportosul), végül „Kuruckori levelestár“: a kuruc és labanc katonák és politikusok gazdag levélváltása, mely már csak azért is sok meglepetést és érdekességet tartogat, mert még semmiféle ehhez hasonló kiadvánnyal nem rendelkezünk.“

BISZTRAY nem titkolja, hogy a tervek megvalósítása ma is anyagiakon múlik, de reméli, hogy az illetékeseknek a jövőben megértőbb pénzügyi politikája lehetővé teszi majd, „hogy a fegyverzaj elcsitultával szóhoz (magyarán: pénzhez, papiroshoz s munkadíjakhoz) jussanak végre a Muzsák!“

A Lederer Rudolf-féle zenetörténeti és zeneelméleti könyvtár nagyrészt az Országos Széchényi Könyvtár vásárolta meg, hogy a Budapest ostroma következtében tetemes károkat szenvedett zenei gyűjteményét kiegészítse és az ahhoz tartozó segédkönyvtár hiányait pótolja.

Országos Gyűjteményügyi Bizottság felállítását rendelte el a 4450/1945. M. E. számú kormányrendelet. A Bizottság feladata, hogy a nemzet szempontjából jelentős és veszélyeztetett magángyűjtemények (könyvtárak, levéltárak, műtárgyak) biztonságáról gondoskodjék. A Bizottság, melynek elnöke MIHALIK SÁNDOR az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum igazgatója, tagjai KOSSÁNYI BÉLA országos főlevéltárnok, VARGHA LÁSZLÓ közgyűjteményügyi előadó és VARJAS BÉLA múzeumi könyvtárnok, jegyzője pedig FÜGEDI ERIK áll. gimnáziumi r. tanár, 1945. szeptemberében kezdte meg működését. Végzi s részben már befejezte a szükséges adatgyűjtést a magánkézben levő országos jelentőségű könyv-, oklevél-anyag, valamint műtárgyak tekintetében, ideértve azok jelenlegi állapotáról való tájékozódást is. Megindította az ország egész területén a biztonsági munkálatokat s e végből a vallás- és közoktatásügyi minisztérium jóváhagyásával vidéki, körzeti bizottságokat alakított, amelyek a mentési munkálatokat az Országos Bizottság legfőbb irányítása mellett folytatják. A Bizottság működését a közlekedési nehézségek és a szállító eszközök hiánya súlyosan érinti s ezért — noha már eddig is jelentékeny anyagot sikerült megmentenie a további pusztulástól — a mentési munkálatok mégsem folyhatnak olyan ütemben, amint az kívánatos volna.

Ernyei József nyugalmazott múzeumi igazgató elhalálózásával a tudós gyűjtő hagyatékából igen értékes, főképp XVI—XVIII. századi kéziratgyűjtemény került az Országos Széchényi Könyvtár birtokába. E kézírati hagyaték részletesebb ismertetésére folyóiratunk hasábjain még alkalomadtán visszatérünk.

Könyvtárközi Bizottság kezdte meg működését **HAJDÚ HENRIK**, a Fővárosi Könyvtár igazgatójának kezdeményezésére. Ennek az önkéntes tömörülésnek célja, hogy a fővárosban székelő könyvtárak az őket közösen érdeklő kérdésekben egymással együttműködve járjanak el, s közösen alakítsák ki problémáikban a megfelelő eljárás elveit. Ma természetesen a legégetőbb problémák: az egyes könyvtárak anyagának mentől biztonságosabb konzerválása, azaz az ablakhány pótlása, valamint a hivatali, olvasó és kutató helyiségek fűtésének megoldása. Mindenik feladatnál szinte leküzdhetetlen akadályokkal kell megküzdenie az egyes könyvtárak vezetőségének. Csak hálások lehetnek a különböző könyvtárak, hogy a Fővárosi Könyvtár kieszközölte a nehézségek leküzdésében Budapest székesfőváros illetékes hatóságainak legmesszebbmenő támogatását. A kéthetenként tartott bizottsági üléseken sikerült, az egyes könyvtár-típusok rendeltetésének és szempontjainak figyelembe vételével, a könyvkölcsönzés mai kérdéseiben is közös elvi megállapodásra jutni. Szőnyegen van a könyvtárak duplumainak közérdekű, illetőleg tudományos hasznosítása tekintetében a közösen követendő eljárás mód kidolgozása, valamint hiányzó bibliográfiáink elkészítésének tervezete s az idevágó munkálatok mielőbbi megindításának kérdése. A Könyvtárközi Bizottság a pillanatnyilag megoldandó feladatok elvégzésénél azonban jóval messzebbre tekint s előfutárja kíván lenni egy a „Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületé”-hez hasonló szakmabeli egyesülésnek s egy ilyen szervezet életre hívására — amint azt a körülmények megengedik — javaslatot is óhajt tenni.

Bisztray Gyula miniszteri tanácsost, a Magyar Könyvszemle szerkesztő bizottságának tagját a budapesti Pázmány Péter tudományegyetem bölcsészettudományi karán újonnan szervezett harmadik magyar irodalomtörténeti tanszékre a kar meghívása folytán egyetemi nyilvános rendes tanárrá nevezték ki.

Berkovits Ilona I. o. műemléki őr, a Magyar Könyvszemle munkatársa a budapesti Pázmány Péter tudományegyetem bölcsészettudományi karán a „Miniaturafestészet” című tárgykörből egyetemi magántanári képesítést nyert.

A Budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Sajtótudományi Intézete 1945. október 1-én **HAJNAL ISTVÁN** dékánnak, **ZSEDÉNYI BÉLA** az Ideiglenes Nemzetgyűlés elnökének és **TASS TIVADAR** egyetemi tanárnak, a Sajtótudományi Intézet igazgatójának előadásaival kezdte meg a Tudományegyetem bölcsészeti karán működését. Székeskörű tantervből eddig már számos kitűnő előadás hangzott el a könyvtudomány, könyvtörténet, könyvkiadás, nyomdászat, sajtótudomány, sajtótörténet, színháztörténet, dramaturgia, szinikritika, rádió, stb. köréből. A közismert szakelőadók sorából (**BENEDEK ANDRÁS**, **BRÓDY LÁSZLÓ**, **DESSEWFFY GYULA**, **FAUST IMRE**, **KÁRPÁTI AURÉL**, **KUNSZERI GYULA**, **SCHÖPFLIN GYULA**, **SZÜCS LÁSZLÓ**, **TAMÁSI ÁRON**, **TIRY LÁSZLÓ**, **TRÓCSÁNYI ZOLTÁN**, stb.) kiemelkednek a külföldi vendégelőadók: **ARTHUR WHITNEY** a Brit Politikai Kirendeltség sajtóattaséjának és **O. W. RIEGEL** amerikai kultúrattaséjának nevei.

WHITNEY okt. 22-én *Angol sajtó a háború alatt* címmel tartotta magyarnyelvű előadását. Rámutatott arra, hogy a közelmúlt világháborúja a nehézségek ellenére sem jelentett túlságos korlátozást és csökkentést a folyóiratok és lapok életében. Valamennyi továbbra is az eredetileg meghirdetett időpontban jelent meg. A papírhíányt természetesen az angol lapok is megérezték és kisebb terjedelemben, alacsonyabb példányszámban jelentek meg. Különösen érezhető volt ez a tudományos folyóiratoknál. A reklámhírszolgálat is $\frac{1}{4}$ -re csökkent.

A cenzúra egy esetben sem korlátozta a lapokat. Miként minden hadviselő államban, Angliában sem hozhatott a sajtó az angol állam érdekeit, a háború eredményes kimenetelét veszélyeztető cikkeket. A lapcenzúra nem volt azonban kötelező. A kormány csak a legkritikább esetben élt lapbetiltó hatalmával; legfeljebb büntetést szabott ki a „veszedelmes” cikkért. A lapoknak a közállapotok bírálatától sem kellett tartózkodniuk.

A cenzúra szempontjából a képek, illusztrációk sorsa ugyanaz volt, mint a szövegeké.

A hivatalos tájékoztatást a lapok az információs minisztériumtól kapták. A hadi eseményekről a háborúban katonai egyenruhában résztvevő haditudósítók tájékoztatták a lapokat.

A londoni sajtónegyed igen sokat szenvedett az ellenséges légitámadásoktól. Nagyon sok szerkesztőség, kiadóhivatal, nyomda ment tönkre. Lapjaik mégis megjelentek, mert ilyenkor az épségben maradt szerkesztőségek, nyomdák siettek segítségükre anyaggal, munkahellyel. Ezt nem csupán az együvé tartozás szelleme sugallta, háborús érdekből is tették, az elszenvedett károk leplezésére, az ellenség félrevezetésére.

Az angol lapok — pl. a *Times* is — mikrofotóformában, repülőszolgálatral külföldre, az ellenséges országokba is eljutottak, hogy továbbra is megfeleljenek feladatuknak: tudósításaikkal fenntartsák a kapcsolatot a Brit Birodalom és barátai között.

O. W. RIEGEL okt. 24-én *Amerikai újságíróképzés* címen tartott angolnyelvű előadást az Intézetben. Riegel a sajtószabadság kérdéséből indult ki. Az amerikai demokrácia szerinte a sajtószabadságot a szószoros értelemben vette.

Ennek következményeképpen mindenki, aki elegendő tőkével rendelkezett, a nélkül, hogy megfelelő képzettség és képesség birtokában lett volna, lapot alapított. Így indult el a rosszabbnál-rosszabb lapoknak valószínűs áradata, ami természetesen az amerikai sajtó színvonalának állandó süllyedését eredményezte. Ennek a nem sok erkölcsi, de annál több anyagi hasznothajtó folyamatnak akartak az újságíró főiskolák megszervezésével gátat vetni.

A sajtófőiskolák együttműködtek az egyetemekkel. Tanulmányi idejük szintén négy évre terjed, tananyaguk többek között sajtótudomány, sajtótörténet, sajtójog, szociálpolitika, gazdaságtudomány, történettudomány, gyakorlati újságírás, reklámtudomány stb. Három évvel ezelőtt 32 újságírófőiskolát tartottak nyilván Amerikában. Számuk azóta emelkedett.

A nagy amerikai lapok legszívesebben olyan újságírókat alkalmaznak, akik valamelyik sajtófőiskolát elvégezték. Az amerikai újságíró szellem azonban nem zárja ki azokat sem köréből, akik e főiskola elvégzése nélkül megütik a kívánt mértéket. (Sz. P.)

Franciaországban a felszabadulás óta a régiek mellett sok új napi- és hetilap, valamint folyóirat jelenik meg. A régiek közül egyesek újra keresztelve, mások csak új köntösben látnak napvilágot. Akiket érdekel a francia időszaki sajtó mai állása, azokat az alábbiakban tájékoztatjuk. A hagyományos *Le Figaro*, *L'Aube*, *Le Populaire*, *L'Humanité*, *L'Époque* című lapok mellett *France-libre*, *Libre Soir*, *Le Parisien-libre*, *Libres*, *Le Monde*, *Ce Soir*, *La Nation*, *Liberation*, *France-Soir*, *Midi Cité-Soir*, *Franc-tireur* című új lapok jelennek meg. Az irodalmi érdeklődésű hetilapok közül a *Les Nouvelles Littéraires* régi alakjában él tovább. Ezenkívül meg kell említenünk még a *Temps présent*, *Les Lettres Françaises*, *Les Étoiles* (női hetilap), *Carrefour*, *Mondes*, *Action*, *Ici Paris*, *Clartés*, *Dimanche Paysage* címűeket; a gazdaságiak közül pedig a *La Semaine économique*-ot és a *La Tribune économique*-ot. A havonként megjelenő folyóiratok közül ki kell emelnünk az ALBIN MICHEL kiadásában megjelenő *La Nef*-et, továbbá a *Renaissance*, *Les Cahiers du Sud*, *La République Française* címűt. Ez utóbbinak newyorki kiadása is van. A *Cahiers de la Nouvelle* pedig orosz munkatársakkal dolgozik. (G. A.)

RÉSUMÉ — EXTRACT — INHALTSANGABE

Zoltán Trócsányi: *The German looting of books in Budapest.* The introduction to this essay deals with the official measures taken by the authorities during the past fascist regime of Hungary with a view to wipe out writing that emanated from Jewish authors. On the 30th April, 1944, the Royal Hungarian Government issued ordinance No. 10.800/1944. M. E., on „protection of Hungarian spiritual life against the works of Jewish writers“; ordering in ten paragraphs all literary creations of Jews, in possession of publishers, printers, booksellers and circulating libraries, to be seized, collected and destroyed by crushing; all offenders thereof being punishable. A supplementary sheet enumerates those authors, both Hungarian and foreign, whose books are to meet with that fate. After the ordinance had come out in the official gazette, collecting of the works referred to started; and on the 15th June, 1944, Michael Kolosváry-Borcsa governmental commissary of the Press, attended by a batch of pressmen and by a representative of the German embassy, staged a theatrical opening ceremony of their destruction, accompanying it by a speech. Next day the fascist papers narrated in voluminous reports how 447.627 books of Jewish origin, handed up so far, had commenced being transformed into pulp.

Besides the Hungarian authorities, the German occupation forces too laid hands on the books, and placed the matter thus obtained in storages of their own. The Germans went through stocks belonging to 22 first and second-hand booksellers of Budapest; they did not restrict themselves, however, to Jewish writings, but took along also those of such Christian authors who, in the eyes of their Hungarian informers, were leftists; e. g., original works and translations of the above-mentioned essay's author also, and valuable old editions to boot. The Hungarian authorities interfered, and as a result of their step the German military command admitted the „requisitioned“ stuff to be examined by Hungarian experts, and to be re-taken. But this concession was extorted at the end of July only; that is, when the books had already been for one full month at the mercy of German scientists, librarians and antiquarians, all clad in SS uniforms. It is impossible to ascertain what of that material has been shipped off to Germany; according to the testimony of a Jewish labour-service man employed at the storage, several motor-truck loads have left the country.

Desirous to recuperate the books held by the Germans, the Ministry of Public Education delegated a committee, headed by dr. Zoltán Trócsányi, at that time professor of Bibliology, editor of the bibliographic revue „Magyar Könyvszemle“ and librarian of the National Museum in Budapest. (He has since been appointed professor of literary history at Budapest University.) Professor Trócsányi presented not less than three memorials to the governmental press-commissary, stressing (with reference also to recent German practice) that books

must not be destroyed before the danger of shelling be over, the knowledge of their contents being indispensable for the spiritual portraiture of the past epoch. Whether the fact is due to the impression made by these arguments or to the perpetual menace of bombing is hard to decide: the books recovered from the Germans all were safe when the Russians closed in on Budapest; it is true, though, that most of them were annihilated during the siege of Budapest. Out of the 51,765 volumes found and inventorially put down by the committee the Germans selected additional 7174 for their own use, but were already unable to get away with them; also these, whilst in the store-rooms, became victims of the struggle for the Capital. The same fate befell a big part of the books which we had re-taken for Hungary. The material owned by such Jewish libraries and second-hand booksellers as had not been looted was catalogued by another committee, equally as from 1st August, 1944.

Ilona Berkovits: *L'origine d'un manuscrit de la bibliothèque de Mathias Corvin. — Un ambassadeur du roi Mathias en France.*

En été 1487 une magnifique ambassade hongroise fit son entrée à la cour du roi de France, CHARLES VIII, sous la conduite de JEAN FILIPECZ, évêque de Nagyvárad, chancelier du roi MATHIAS CORVIN. D'importants motifs politiques déterminèrent le grand roi à l'envoi d'une délégation sous des dehors exceptionnellement brillants. Au moment de la prise de Vienne (1485), MATHIAS fut à l'apogée de son pouvoir. Mais la force de son plus puissant ennemi, l'empereur germanique, n'était point brisée par la prise de Vienne: il se trouvait même que, par suite du mariage de MAXIMILIEN, fils et successeur de FRÉDÉRIC III, les possessions des Habsbourg se virent augmentées de la Bourgogne, héritage de CHARLES LE TÊMÉRAIRE. L'accroissement du pouvoir des Habsbourg créa une communauté d'intérêts entre MATHIAS et la France. En même temps le roi de Hongrie médita une expédition contre l'empire ottoman qui constituait une menace permanente aux confins méridionales de l'Europe. Selon ses plans, le prétendant au trône turc, le prince DJEM, aurait dû prendre part à l'expédition. La personne du prince DJEM se trouvait à l'heure dite au beau milieu de toutes les trames de la grande politique européenne; il fut l'enjeu des pourparlers diplomatiques, des intrigues internationales, des marchandages princiers. A part le roi MATHIAS, le pape, INNOCENT VIII entreprit des démarches en vue de l'extradition du prince turc, détenu sous garde sévère par le grand-maître des chevaliers de Rhodes au château de Rothenachinard, dans le midi de la France. MATHIAS CORVIN ne négligea rien de ce qui fut en son pouvoir pour amener les princes de l'Europe à empêcher l'extradition de DJEM au pape; aussi s'empressa-t-il d'intervenir, par l'entremise de l'ambassade que nous venons de mentionner, auprès du roi de France pour obtenir que le prince fut remis au pouvoir de la cour de Hongrie. L'ambassade pompeuse, dont l'éclat dépassa toutes les imaginations, représenta dignement le pouvoir et la richesse du monarque hongrois. Le prix des cadeaux qui furent remis au roi français par JEAN FILIPECZ — chevaux et harnais précieux, vêtements de luxe, gobelets et bijoux d'or et d'argent — dépassa, à l'en croire BONFINI, 25.000 pièces d'or.

Le jeune roi CHARLES VIII était à ce moment en guerre contre FRANÇOIS II, duc de Bretagne, et il tint son quartier général à LAVAL, près d'Angers. L'ambassade hongroise arriva au mois de juin. Elle fut reçue par la ville d'Angers

avec la solennité qui était due à son importance. Le banquet d'honneur — qui coûta „118 livres, 6 solz, 11 dehiers Tournois“ — eut lieu le 10 juin à la campagne Récullée, non loin de la ville, dans la maison de plaisance du „Bon roi“ RENÉ D'ANJOU. Malgré toutes les splendeurs de la réception, les pourparlers de JEAN FILIPECZ avec le monarque français n'aboutirent point; et pourtant le séjour de l'ambassadeur, dont la durée prévue était de deux semaines, se prolongea à plusieurs mois. Nous sommes renseignés sur le séjour et les négociations de l'évêque de Nagyvárad en France par la correspondance de Venise. C'est de cette source que nous tenons le jour du départ de FILIPECZ; ce fut le 16 juin: il prit direction sur Paris. Mais en cours de route son cheval s'abattit, lui-même se blessa et se fit soigner pendant quelques jours à Tours. Le 7 septembre il fut de retour, non pas à Angers, mais au quartier général du roi, à LAVAL. Le 16 septembre enfin il part pour Paris où le roi et sa cour sont également déjà de retour. Mais le séjour prolongé de FILIPECZ à Paris ne change rien à l'état des choses; il sera forcé de rentrer en Hongrie sans avoir obtenu gain de cause — et par la suite le prince DJEM sera livré au pape.

A propos de l'ambassade hongroise, GUILLAUME DE JALIGNY, historiographe de CHARLES VIII, nous confie entre autres que „Cette Ambassade fut longtemps avec le Roy, qui a leur départ leur fit de fort beaux et riches dons: et de plus, enuoya plusieurs autres grands présens au Roy et la Reyne de Hongrie...“ Quels étaient les cadeaux envoyés à MATHIAS? C'est ce que nous ignorons. Mais ce qui est certain, c'est que CHARLES VIII ne se sera pas laissé dépasser par MATHIAS en générosité et qu'il aura fait des efforts de compenser les dons reçus par des dons encore plus riches. MATHIAS CORVIN comptait parmi les bibliophiles les plus célèbres de l'époque et partant nous pouvons supposer que parmi ses cadeaux au roi de Hongrie se trouvait aussi un manuscrit richement orné. Cette supposition nous semble d'autant plus juste que parmi les restes de la bibliothèque Corvina nous trouvons un manuscrit „mystérieux“: le seul manuscrit reconnu authentique qui soit de provenance française. Par conséquent il est de toute probabilité que le manuscrit soit parvenu à la cour de Hongrie lors de l'ambassade de FILIPECZ, comme cadeau de CHARLES VIII.

Il s'agit d'un graduel de grand format (503×370 mm), généralement appelé antiphonaire par la littérature. Originellement le graduel devait consister en deux volumes. Il était propriété de la Bibliothèque Nationale de Vienne et fut rendu en vertu de la convention de Venise à la Hongrie; il se trouve actuellement à la Bibliothèque Széchényi du Musée National Hongrois. (Cod. Lat. 424.)

L'ornement d'inspiration originale et d'exécution brillante qui encadre le titre du graduel représente les armoiries de MATHIAS et de sa femme, BÉATRICE D'ARAGON, supportées par un ange svelte. La grande miniature du titre représente la résurrection du Christ et dans les médaillons du large encadrement on voit de petites scènes bibliques. Les 45 autres miniatures du manuscrit montrent des scènes variées tirées de la vie ecclésiastique et séculaire, quelquefois même mêlant les deux genres d'une façon inattendue et sans exemple, en forme de représentations iconographiques mystérieuses et indéchiffrables. Souvent ce sont des scènes de la vie séculaire qui n'ont aucun rapport avec les psaumes: un roi à la cuirasse noire qui s'en va au camp; puis ce sont des scènes de bataille, un monarque visitant la boutique d'un orfèvre, etc. A certains endroits on a le

sentiment, comme si l'on feuilletait une chronique laïque et non un livre liturgique.

Ce graduel — comme tant d'autres parmi les manuscrits de la Corvina — pose au chercheur des questions qui semblent insolubles. Le manuscrit parvint à la cour royale de Bude inachevé. Les premières pages furent ornées de plusieurs initiales d'apparence modeste, et d'une miniature superbe par un enlumineur de MATHIAS CORVIN de premier ordre, appartenant à l'école italienne. C'est précisément l'état inachevé du manuscrit qui fut la cause de plusieurs conclusions erronées. ELEMÉR VARJÚ, dont nous tenons la première description du manuscrit, constata que les miniatures sont dues à la collaboration de deux artistes. Le premier, auquel il faut attribuer la seule miniature que nous venons de mentionner, fut italien, le second, qui a exécuté tout le reste de l'ouvrage, fut français. ANDRÉ DE HEVESY attribue le manuscrit à un maître flamand et il pense que l'ornement du manuscrit fut achevé par un enlumineur de Bude. Selon JULIUS HERMANN ce ne serait point seulement la seule miniature de style italien qui aurait été faite à Bude, mais c'est ici que tout le graduel aurait été enluminé par un maître flamand de second ordre, ou bien copié d'après un manuscrit flamand. Quelques types de visages qu'on voit sur la miniature portent, comme il affirme, des traits caractéristiques hongrois. Dans la littérature hongroise récente le graduel figure également comme ouvrage exécuté à Bude.

Nos connaissances actuelles écartent la supposition d'une influence flamande sur les produits de l'atelier des enlumineurs de Bude, ainsi que l'hypothèse affirmant la collaboration d'enlumineurs flamands ou français. Un cas isolé et exceptionnel fut précisément celui du graduel de provenance française qui eut influence sur un excellent artiste travaillant à Bude. Le missel du Vatican provenant de la Bibliothèque Corvina (Cod. Urb. Lat. 110) copie un motif ornemental de l'encadrement du graduel en le transformant à la manière qui convient à son modellement. A plusieurs endroits du missel Corvina du Vatican on reconnaît même les traces des paysages du graduel. Ce missel, comme l'a constaté EDITH HOFFMANN, date des années 1488—1489. Comme les autres ouvrages de l'atelier de Bude et notamment les ouvrages antérieurs au missel ne présentent aucun vestige du graduel français, on a le droit de conclure à ce que le manuscrit est entré à la bibliothèque de Bude avant l'exécution du missel du Vatican, donc avant 1488. L'hypothèse que les ornements du graduel aient été faits à Bude ou qu'ils aient été les copies des miniatures d'un manuscrit flamand, est à peine croyable. Un enlumineur flamand travaillant à Bude aurait certainement eu de l'influence sur les enlumineurs de l'atelier de Bude. Mais d'autre part il n'est pas croyable non plus qu'on aurait copié à Bude les ornements d'un manuscrit flamand. Les artistes de Bude auraient bien volontiers copié certaines pages, mais rien ne permet d'accuser ces excellents artistes d'un travail consistant en son entier d'une copie servile. Que le manuscrit ait été la copie d'un ouvrage flamand exécuté à Bude, rien que ses ornements le démentiraient. L'exécution des miniatures diffère essentiellement de la technique de Bude: son style rappelle expressément celui des ouvrages franco-flamands et français. Ainsi, pour citer un exemple, on retrouve le motif ornemental du titre du graduel modelé de troncs d'arbre — motif plutôt rare — dans le bréviaire de Jean d'Amboise, évêque de Langres, qui date de l'avant-dernière

décade du XVe siècle. Ce bréviaire en deux volumes montre aussi d'autres ressemblances avec le graduel, tout en étant plus modeste dans l'exécution.

L'ornement du graduel n'est point dû à un seul maître, mais à un atelier travaillant sous la direction d'un artiste d'une certaine supériorité. Les ornements font voir une influence flamande sensible, par endroits plus sensible même que chez l'enlumineur française contemporaine. L'artiste préposé à l'atelier devait être un enlumineur flamand ou français ayant passé par l'école de Bourgogne, et il aurait exécuté les ornements en collaboration avec ses compagnons d'atelier. Dans le style du maître chef de l'atelier, l'héritage des grands enlumineurs bourguignons, de Maître de Girart et de Mazerolles est encore vivant, mais à part cela on y découvre aussi la forte influence de JEAN COLOMBE continuant les traditions de Fouquet. A part celui du maître chef on reconnaît bien dans le graduel le style d'un artiste de moindre envergure et on peut supposer encore la collaboration d'un ou de deux élèves. L'ouvrage du premier et du second maître est nettement délimité, mais les propriétés caractéristiques du style se confondent à plusieurs endroits; même la collaboration des comparses n'est à découvrir que dans les détails, conformément à toutes les observations faites à propos des produits d'atelier.

Les ornements du graduel se rattachent par des liens de parenté aux gravures et aux miniatures peintes des incunables français contemporains. Les arrières-plans représentant des paysages ou des motifs architecturaux à effet monumental ainsi que certains types de visage dus au deuxième maître du graduel ressemblent aux miniatures de l'exemplaire sur parchemin, décoré à l'intention de CHARLES VIII, de l'incunable intitulé „Josephus, de la bataille judaïque“, édité en 1492 à Paris par ANTOINE VÉRARD. (Paris, Bibl. Nat. Velins 696.) L'image du même incunable représentant la traversée de la Mer Rouge, ainsi que la gravure à sujet identique de l'incunable „La Mer des Hystoires“ édité en 1488 par Pierre le Rouge à Paris, présente des motifs identiques avec la miniature d'une initiale due au premier maître du graduel et qui s'inspire d'un thème identique. Les trois images indiquent des sources iconographiques communes. L'examen des ornements du graduel prouve que celui-ci n'a point été fait à Bude ni en Flandre, mais bien certainement en France.

Celui qui le premier fit connaître le manuscrit, ELEMÉR VARJÚ, indiqua dès 1908 brièvement la possibilité que le graduel pouvait bien être rapporté à Bude par l'ambassade de FILIPECZ. La littérature postérieure n'a pas accepté cette hypothèse. Et pourtant elle est puissamment étayée par l'influence du graduel sur un manuscrit de la Corvina datant de 1488—1489, à savoir le missel du Vatican: et on peut ajouter, que cette influence des ornements du graduel ne laisse entrevoir aucune trace dans les manuscrits antérieurs de Bude. Il est donc de toute évidence que le graduel échoua à la cour de Bude immédiatement vers 1488. Et cette date bien délimitée correspond pleinement au moment de l'ambassade FILIPECZ en France. Il est également hors de doute que, eu égard aux relations politiques de MATHIAS CORVIN avec le France. l'ambassade de FILIPECZ fut la seule occasion qui pût être citée à propos de la provenance du graduel. Car la supposition inverse, d'après laquelle un ambassadeur français venant à Bude aurait fait cadeau à MATHIAS CORVIN d'un manuscrit de son pays, serait dépourvue de fond. Un ambassadeur français

n'aurait certes jamais apporté au monarque hongrois un livre à l'ornementation inachevée. Puis, JEAN FILIPECZ, tout comme son roi, fut collectionneur de livres. Il s'est intéressé probablement dès son voyage en France aux manuscrits français finement décorés. On a vu qu'il a passé plusieurs jours à Tours, dans la ville de l'excellent miniaturiste français Bourdichon; peut-être y a-t-il acheté des manuscrits. Mais on ne croirait guère que ce soit FILIPECZ qui ait acheté le graduel pour MATHIAS. On n'aurait jamais entamé la copie et l'ornementation d'un manuscrit de telle envergure sans commande. FILIPECZ a passé plusieurs mois en France, mais même quelques mois ne semblent pas suffire à la confection d'un graduel richement orné. La seule hypothèse probable serait celle de supposer que le manuscrit a été commencé sur commande et à l'usage du roi de France et que CHARLES VIII l'a destiné à MATHIAS CORVIN quand le travail de copie et d'enluminure étaient déjà en cour.

Ou le graduel a-t-il été enluminé: au Midi, donc à Angers ou à Paris? La question reste ouverte. Mais on ne peut omettre de faire mention de deux enlumineurs travaillant à Angers précisément en cette année 1487, Jehan Prévost et Olivier Chiffelain. (Blume-Lauer Op. cit.) Mais de ces deux miniaturistes on ne connaît que les noms et point d'ouvrages. De toute façon, cela surprend que les documents aient conservés les noms des deux enlumineurs à Angers précisément au temps de l'ambassade hongroise. C'est bien possible que leur activité à l'Angers ait eu une certaine relation avec le séjour de CHARLES VIII à LAVAL. Ils pouvaient bien travailler par ordre du roi, car on sait que quelques années plus tard JEHAN PREVOST est en train d'enluminer des manuscrits pour CHARLES VIII en société d'un des premiers enlumineurs français, Bourdichon. Ce serait exagéré d'attribuer l'enluminure du graduel à Chiffelain et à Prévost sans exiger d'autres preuves, mais il y a sans doute lieu d'émettre l'hypothèse que l'ornementation du graduel pouvait bien être leur travail, puisque celui-ci montre nettement les traces de la collaboration de deux maîtres. Il se peut bien que les scènes de bataille des enluminures soient en rapport avec la Campagne de Charles VIII en Bretagne. Et le fait que le graduel est resté inachevé pourrait bien être expliqué par le départ de l'ambassadeur hongroise. Une solution complète de la question demanderait la connaissance de l'oeuvre de Chiffelain et de Prévost.

On peut citer encore un argument qui prouve que le graduel pouvait être un cadeau de CHARLES VIII. Quand bien même le plan de MATHIAS CORVIN concernant l'extradition du prince DJEM n'a point abouti, il est certain qu'une collaboration postérieure avec la France semblait toujours désirable au grand monarque hongrois. Au moment de la mort de MATHIAS l'enluminure d'une bible en trois volumes destinée à la Corvina est restée inachevée à Florence. Au troisième volume de cette bible il y a une miniature, ouvrage de Gherardo et de Monte del Flora, qui représente derrière le roi David agenouillé MATHIAS CORVIN, son fils JEAN CORVIN et CHARLES VIII, roi de France. Ils regardent attentivement tous les trois la bataille sévissant devant les murs de Jérusalem, la victoire des Juifs sur les Philistéens et la défaite de Goliath. MATHIAS, le bras étendu, explique la bataille victorieuse au roi de France. Dans aucun autre manuscrit de la Corvina on n'a vu la représentation simultanée de MATHIAS et d'un monarque étranger. Il est évident, que l'enlumineur n'a pu faire ce ta-

bleau que sur ordre du commandeur. Et le témoignage de la miniature met hors de doute que MATHIAS a destiné le manuscrit à CHARLES VIII. C'est probablement par la bible en trois volumes qu'il voulait rendre la pareille pour le cadeau du roi de France, le graduel richement orné qui comportait à l'origine deux volumes.

Cette miniature est en même temps une preuve incontestable du fait que, même après l'ambassade de FILIPECZ, MATHIAS CORVIN médita une guerre en commun avec CHARLES VIII, auquel il présentait d'avance, symboliquement, la victoire sur l'ennemi. Cet ennemi, aurait-il été le sultan turc ou le sultan Habsbourg? L'histoire ne nous répond point.

Rabán Gerézdi: *Alde Manuce et ses amis hongrois.*

L'humanisme hongrois de l'époque des JAGELLONS continua à cultiver les traditions qu'il hérita du siècle du MATHIAS CORVIN. Cet humanisme était celui des mécènes. Il s'intéressa néanmoins plus au livre imprimé qu'au manuscrit. Telle fut la situation en Occident et telle elle se présenta chez nous. Comme il n'exista aucune imprimerie en Hongrie (celle de Bude cessa son travail après quelques années) nos humanistes, pour se procurer des livres, s'adressaient aux imprimeurs à l'étrangers, et parmi eux au plus célèbre de cet époque, au vénétien ALDE MANUCE l'ainé.

Les jeunes Hongrois étudiant en Italie déjà sa renommée toujours croissante, mais nos Hongrois ne se mirent en rapport avec le maître qu'aux alentours de 1500. La raison de ce rapprochement doit être cherchée dans le fait que MANUCE commença éditer vers cette date en dehors les textes grecs, qui intéressaient moins les Hongrois, des textes latins, ainsi qu'il changea le format jusqu'alors usuel et se mit à faire paraître des volumes in octavo. Cette nouvelle série fut beaucoup appréciée à Bude et elle plut tant que le secrétaire de la chancellerie royale SIGISMOND THURZÓ demanda de la part du chancelier GEORGES SZATMÁRI que les *Epistolae familiares* de CICÉRON soient éditées dans ce format et dédiées à eux deux. Cette édition vit le jour quatre mois étant écoulés à peine après cette demande. Les relations entre ALDE MANUCE et les humanistes hongrois ne seront plus interrompues désormais.

En 1502 ANNE DE FOIX l'épouse française *per procurationem* de WLADISLAS II roi de Hongrie se rendant dans sa nouvelle patrie s'arrêta en route à Venise et visita parmi les lieux qu'il fallut voir la fameuse imprimerie d'ALDE. Un clerc français dans l'entourage de la reine, JOANNES CAPELLANUS (Jean Chapelain) se lia amitié avec MANUCE et va lui adresser une lettre de Bude dans laquelle il rend compte des manuscrits grecs de la bibliothèque Corvina.

Si à l'époque de la Ligue de Cambray les relations entre la Hongrie et MANUCE, qui était forcé de fermer pour un temps ses officines semblaient de subir un'éclipse elles reprirent vigoureusement vers 1512, année dans laquelle l'humaniste PHILIPPE CSULAI MÓRÉ fut envoyé par son roi à Venise en qualité d'ambassadeur. Ce dignitaire devint le parrain du fils d'ALDE. Par la suite c'est lui qui va traiter avec l'imprimeur au nom de SZATMÁRI concernant l'édition des poèmes du célèbre humaniste hongrois JANUS PANNONIUS; affaire importante à laquelle STEPHAN BRODARICS secrétaire royal s'intéressa vivement et cela déjà en 1505. Cette initiative n'a pas eue de suites et CSULAI MÓRÉ

dût se contenter avec la dédicace d'une aldina, celle des *Epistolae ad Brutum*... de CICÉRON. Un livre imprimé en caractères grecs sera aussi dédié à un Hongrois à JEAN VÉRTESI, neveu du cardinal BAKÓCZ, archevêque d'Esztergom; le premier livre imprimé grec dédié à un Hongrois. Ajoutons en parenthèses que ce VÉRTESI fut l'élève à Venise du fameux professeur grec JEAN MUSURUS.

Après la mort d'ALDE MANUCE les Hongrois demeuraient toujours les clients de l'imprimerie d'Alde qui sera dirigée par ANDREAS ASULANUS, beau-père du défunt. En 1523 ce fut l'oeuvre d'un auteur de la Pannonie qui parût sous le signe du dauphin et de l'ancre. L'auteur fut MATTHAEUS FORTUNATUS PANNONIUS et le volume fut la première édition critique des *Quaestiones naturales* du Sénèque. Son travail fut si magstral que non seulement ÉRASME, dont il fit pourtant la critique, mais les chercheurs de notre temps ont exprimés à son propos leurs pleine appréciation. La préface de ce SÉNEQUE de notre compatriote dans laquelle hommage est rendu à la mémoire de l'imprimeur reste comme un monument de l'admiration que les Hongrois témoignaient au grand ALDE MANUCE.

Lajos Pásztor: *An unknown part of the autobiography of Alexander Károlyi (1698 1703).* The autobiography of A. Károlyi, one of Francis Rákóczi's greatest statesmen, was published only partly until now because the part containing the years 1689—1703 was lost. The author publishes now this part from the original found in Gyöngyös. The published part of the autobiography contains interesting dates to the life, work, religious, social and agrarian mind of Károlyi. The greatest value of this new publication still means the proving of the way how the royalist general becomes a devote friend of Francis Rákóczi II.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

- Abádi Imre 4, 7.
 Abel Jenő 52, 55, 64, 67, 83.
 Abelovszky Antónia 126.
 Ács Klára 5, 7.
 Acta Magni illius Hungariae Herois
     Alexandri Károlyi 99.
 Action 149.
 Aczél László 5.
 Adler Miklós 5.
 Adorján Andor 4, 7.
 Adorján Sándor 5, 7.
 Ady Endre 142.
 Ágai Adolf 4, 7.
 Ágai Béla 5, 7.
 Agostini, Giovanni degli 71.
 Agoston Ernő 5.
 Alba Nevis 5, 7.
 Albin Michel 149.
 Aldus Manutius 40—98.
 Aldus Manutius magyar barátai. Ge-
     rézdi Rabán 38.
 Allen 47, 87, 95, 96, 97.
 Alvaro 137.
 Amboise, Jean d' 33.
 Andai Ernő 4, 7.
 Andersen György 5, 7.
 Andramyttenos 43.
 Báró András Pál 102.
 Andrásy György 119.
 Anjou René 26.
 Anna királyné 68.
 Anne de Bretagne 57, 59.
 Anne de Foix 57, 58, 60, 61, 62.
 Antal Sándor 4, 7.
 Apponyi Sándor 84, 123.
 Apuleius 75.
 Arduin 140, 141.
 Aristophanes 76.
 Aristoteles: Organon 44.
 Asch Schalom 5, 8.
 Asolanus, Andreas 66, 70, 79, 83, 84, 87.
 Aszlányi Károly 5, 7.
 Athenaeus 76, 78.
 L'Aube 149.
 Angurellus, Aurelius J. 61.
 Augustinus Olomucensis 51.
 Avar Pál 5, 7.
 B. P.: Könyvtárak Kanadában 134.
 — —: A mai olasz könyvkiadás 135.
 — —: Könyvkiadás Észak-Németor-
     szágban 137.
 Bábakönyv 133.
 Babencseva Szonja 126.
 Babits Mihály 142.
 Bacskai Miklós 58.
 Baer József 80.
 Bagossi Pál 112, 113.
 II. Bajazid 22.
 Bakócz Tamás 53, 58, 66, 70, 75, 77.
 Baký László 11.
 Balás László 13, 21.
 Balázs Béla 4, 7.
 Balassa Emil 5.
 Balbi Jeromos 54.
 Bálint Dezső 5.
 Bálint Imre 5, 7.
 Ballagi Ernő 4, 7.
 Balogh Jolán 83.
 Balzac 129.
 Bándy Vilmos 13.
 Banfi, Florio 58.
 Bánóczy László 5, 7.
 Baptista Egnatius 91.
 Barát Endre 4, 7.
 Bárd Imre 5.
 Bárdos Artur 5, 7.
 Groff Barkóczy Ferentz 103, 106, 111,
     112.
 Barta István 40.
 Barta Lajos 4, 7.
 Barta Sándor 4, 7.
 Barthoe, L. 35.
 Barthon, Jean de 25.
 Bartoniek Emma: Codices latini maedii
     aevi 139.
 Bata, Joa. 131, 132, 133.
 Báthori István 52.
 Báthori Miklós 75, 78.
 Batizfalvy Márton 11.
 Bártaszéki Lajos 5.
 Batthyány Benedek 90.
 Batthyány Orbán 83, 88, 89, 90.
 Baum Vicki 5, 8.
 Baumgarten Ferenc 5.
 Beatrix királyné 30, 57.

- Beatus Renanus 86, 98.
 Mme de Beaujeu 24, 27.
 Bede Jób 4, 7.
 Bédi-Schwimme Róza 5.
 Békefi István 5, 7.
 Békefi László 4, 7.
 Béli Isor 5, 7.
 Belovits Gábor 106.
 Bembo, Pietro: Aetna 44, 45, 73, 74.
 Benamy Sándor 4, 7.
 Benczés Tibor 5, 7.
 Benedek András 147.
 Benei Pap Mihály 113.
 Benetti 60.
 Benkovits Ágoston 106, 111.
 Benkő, Sam.: De arte medendi 131.
 Berend László 5.
 Berend Miklósné 7.
 Berkes Imre 5, 7.
 Berkovits Ilona: Egy Corvin-kódex származása 22, 147.
 Bernhard Tristan 5, 8.
 Bernstein Béla 4, 7.
 Bernstein Eduard 5, 8.
 Bernstein, Henri 5, 8.
 Beroaldus, Philippus 40, 41, 62, 64, 68.
 —: Apuleius-kommentár 68, 71, 72, 73, 73, 75, 78, 82.
 Bertsényi Miklós 112, 113, 114, 117, 119, 120.
 Berzeviczy Albert 51.
 Berzeviczi 114.
 Bessarion 41.
 Bettauer Hugo 5, 8.
 Bialik Chaim Nachman 6.
 Bibliothèque National 128.
 Bige György 113.
 Bihari, G. 131, 132, 133.
 Biró Lajos 4, 7.
 Bisztray Gyula 145, 146, 147.
 Blanckard, St.: Lexicon chimic. med. 131.
 Bloch Jean 5, 8.
 Blum, André 35, 36.
 Bocchius Achilles 82.
 Boerhaave: De arte medendi 131.
 Bogdányi Mór 5, 7.
 Bokor Malvin 5, 7.
 Bondini 44.
 Bone András 117.
 Bonfini 23, 28, 58, 82.
 Bonus Salutus 88, 89.
 Bookseller 134.
 Borbélysebeszek könyvtára: Diósadi Elekes György 130.
 Borgia Lucrezia 61.
 Boros László 4, 7.
 Boross Mihály 4, 7.
 Borzsák István 13.
 Bosnyák Zoltán 7.
 Bourdichon 36.
 Groff Bottyányi Ferentz 112.
 Bozoki Pál 119.
 Böhm Vilmos 4, 7.
 British-museum 127, 128, 129.
 Brod Max 5, 8.
 Brodarics István 53, 54, 63, 64, 65, 67, 68, 77, 85, 87, 88.
 Bródy László 5, 147.
 Bródy Miksa 5, 7.
 Bródy Sándor 4, 7.
 Brogan, D. W.: The English People 137.
 Bromfield Luis 137.
 Buber Martin 5.
 Buchinger Manó 4, 7.
 Buck Pearl S. 137.
 Budai István 105, 106, 109, 119.
 Budai László 83.
 A budapesti német könyvvarácsolás. Trócsányi Zoltán 1.
 A Budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Sajtótudományi Intézete... Sz. P. 147.
 Buk Miklós 4, 7.
 Bunyitay Vince 52, 55, 68.
 Burneth: Thesaur. med. 131.
 Bús-Fekete László 4, 7.
 Buzlay Farkas 83, 88.
 Buzzati 137.
 Cahiers de la Nouvelle 149.
 Les Cahiers du Sud 149.
 Calphurnius 40, 41, 54, 62, 64, 65, 72.
 Camers 51.
 Capellanus, Joannes 58, 59, 60, 61.
 Carpi hg. 43.
 Carrefour 149.
 Celtis, Konrad 40, 50, 51, 62.
 Cervantes-Társaság 129.
 Ce Soir 149.
 Cherardo 37.
 Chiffelain, Olivier 36, 37.
 Choque, Pierre 58, 59, 60.
 Christ, Karl 79.
 Christs, Wilhelm von 77.
 Cicero 52. — —: Epistolae familiares — —: Ad Atticum 52, 53, 68, 71, 72, 73, 74, 75, 78, 84.
 Clartés 149.
 Codrus 40.
 Colombe, Jean 34.
 Cortesius 73.
 Corvin János 37.
 Cranz 131.
 Croce Benedetto 137.
 Cronin, A. J. 137.
 Crosnensis, Paulus 67.
 Cuspinianus 51.

- Csaholi László 84.
 Groff Csaky István 116.
 Groff Csáki Lászlóné, l. Kontz Judith és Jósika Judit.
 Csáki Miklós 58, 59.
 Csánki Dezső 24.
 Csapó, Jos.: Herbarium 131, 133.
 Csáthy, Sam. 131, 132, 133.
 Cseh, Martin: De Lue Pecorum 131.
 Csergő Hugó 5, 7.
 Csermely Gyula 5, 7.
 Csiszár Péter 110.
 Czvittinger Dávid 86.
 Da Barzizza, Gasparino 73.
 Da Bisticci, Vespasiano 42.
 Da Verona, Guido 6.
 Dám Ince 100.
 Deák Ferencz 119.
 Deák Imre 13.
 Deák Pál 112, 113.
 De Ruggiero 137.
 Debenedetti 137.
 Debretzeni József 108.
 K. Dedinszky Izabella: Zeneművek 1936—1940. Vécsey Jenő 142.
 Dekobra Maurice 5, 8.
 Della Mirandola, Pico 43.
 Dénes Gyula 4, 7.
 Dénes Zsófia 4, 7.
 Déri Tibor 5.
 Dessewffy Gyula 147.
 Dévény Jenő 4, 7.
 Dezsényi Béla 145.
 Dimanche Paysage 149.
 Dispensatorium Viennense 131.
 Djem hg. 22, 23, 27, 29, 37.
 Dlabacz 36.
 Dobosy Tibor 58.
 Domahidi Miklós 104.
 Domán Andrea 72.
 Domanovszky Sándor 32.
 Don Quijote 129.
 Dorez, Léon 44.
 Dormándi László 5, 7.
 Dosztojevszkij 127.
 Döblin Alfred 6.
 Drégely Gábor 4, 7.
 Droszt Olga 145.
 Dymov Osip 5, 8.
 Éble Gábor 111.
 Egri Viktor 5, 7.
 Egy Corvin-kódex származása. Berkovits Ilona 22.
 Ehrenburg Ilja 5, 9.
 Diósadi Elekes György: Borbélysebeszek könyvtára 130.
 Éles Ilona 13.
 Eliot, T. S. 137.
 Ember Győző 120.
 Emőd Tamás 5, 7.
 Epicurus 56.
 L'Époque 149.
 Erasmus 46, 59, 62, 66, 69, 70. — —: Euripides-fordítás. Adagia 70, 72, 73, 76, 78, 80, 85, 87, 90, 91, 92, 94, 95, 96, 97, — —: A balgaság dicsérete 97, 98.
 Ercole 23.
 Erdélyi József 11.
 Erdős Renée 4, 7.
 Ernuszt Zsigmond 56.
 Erneyi József 146.
 Estei Hipolit 50.
 Esze Tamás 113, 114.
 Hertzeg Esterházi Pál 111.
 Eszterházy Gábor 112.
 Les Étoiles 149.
 Eugenius Herczegh 117.
 Everyman's Library 135.
 Fábián Béla 4, 7.
 Fabri, Paullus 80.
 Faider, Paul 94.
 Falus László 4, 7.
 Fančev Fránjo 141.
 Fantuzzi, Giovanni 72.
 Faragó Jenő 4, 7.
 Farkas Pál 5, 7.
 Faust Imre 147.
 Fazekas Imre 4, 7.
 Fekete Ferentz 110.
 Feld Mátyás 5.
 Feleky László 4, 7.
 Fényes Jenő 4, 7.
 Fényes Samu 4, 7.
 Fenyő László 5, 7.
 Fenyő Miksa 4, 7.
 I. Ferdinánd 110.
 II. Ferenc 24.
 Ferenczy Csaba 141.
 Ferrigni, Mario 44.
 Feuchtwanger Lion 5, 9.
 Fiala Ferenc 16.
 Ficinus, Marsilius 41, 45, 49.
 Le Figaro 149.
 Filipecz János 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 36.
 Fitz József 11.
 Fodor László 4, 7.
 Fogel József 55, 60.
 Fogel Sándor 52.
 Forester, C. S. 137.
 Forgács Simon 112, 120.
 Forró Pál 4, 7.
 Fortunatus, Matthaeus 41. — —: Seneca: Quaestiones naturales 68, 85, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 94, 95, 96, 98.

- Foscari, Filippo 89.
 Fóthy János 5, 7.
 Földes Imre 4, 7.
 Földes Jolán 4, 7.
 Földi Mihály 4, 7.
 Fraknói Vilmos 44, 50, 60, 67, 70, 77.
 Franc-tireur 149.
 France-libre 149.
 France-Soir 149.
 Freud Sigmund 5, 9.
 II. Frigyes 22.
 Fügedi Erik 146.
 Füst Milán 4, 7.
- G. A.: Zolnai Klára 1892—1945. 122.
 Gábor Andor 4, 7.
 Gabriel Asztrik 28. — —: Karsai Géza:
 Középkori vízkerezt-játékok 140.
 Gabrieli, Angelo 45, 59.
 Gál Imre 4, 7.
 Gara Ákos 5, 7.
 Garami Andor 5.
 Garázda Péter 49, 78.
 Gárdonyi Albert 80.
 Gárdos Mariska 4, 7.
 Garvai Andor 4, 7.
 Gáspár Margit: A kötelespéldányszolgá-
 tatás fejlődése és visszaesése az utóbbi
 esztendőkből 124.
 Gelléri Andor 5, 7.
 Gelléri Mór 4, 7.
 Gellért Oszkár 4, 7.
 Gentsi Sigmund 120.
 Geréb László 83.
 Géresi 100.
 Gerézdi Rabán: Aldus Manutius magyar
 barátai 38 —, 41.
 Gergely Győző 4, 7.
 Gergely Sándor 4, 7.
 Gerő Attila 5.
 Gessnerus Conradus 86.
 Giovanni Battista Egnazio 45.
 Girart, Maître de 34.
 Girolamo Aleandro 44.
 Giszkalay János 4, 7.
 Giustiniani 59.
 Gogolj 127.
 Gombos Imre 112, 118.
 Gosztonyi János 56.
 Göndör Ferenc 4, 7.
 Gró Lajos 5.
 Guarino, Battista 40, 43, 49, 50, 74, 78.
 Guarino 40, 49, 50, 78.
 Gulyás Károly 69.
 Gulyás Pál 44, 60, 130, 145.
 gróf Gurev 126.
 Gurkin őrnagy 126.
 Guthi Soma 5, 7.
 Gyarmathy Sámuel 130.
- II. Gyula pápa 77.
 Gyursa, St. 131, 132.
- Haáz István 6.
 Haebler, Konrad 64.
 Hagymási Bálint: Opusculum de laudi-
 bus et vituperio vini et aquae 81, 82.
 Haio Hermann 96.
 Hajdú Henrik 147.
 Hajnal István 147.
 Hajó Sándor 6.
 Halász Gábor 123.
 Halmi Bódog 4, 7.
 Halmi József 4.
 Hameiri Avigdor 6.
 Hammerich és Lesser 137.
 Hamvay Vilmos 13.
 Hartfelder, Karl 86.
 Hartwick 140, 141.
 Hárs László 6.
 Hatvany Lajos báró 4, 7.
 Hatvany Lily bárónő 4, 7.
 Hegedüs István 43.
 Heine, Heinrich 6.
 Heinster, Laur: Opera omnia 131. — —:
 Chirurgia 131.
 Heltai Jenő 6, 8.
 Hemingway Ernest 137.
 Hermann, Julius 32.
 Hervai Frigyes 6.
 Herzl, Theodor 6.
 Heumann Károly 6.
 Hevesy, André de 32, 33.
 Hevesi József 6, 8.
 Hieronimi, Giorgio 26.
 Hippocrates: Aphorismi 131.
 Hlatky Endre 16.
 Hoepli 136.
 Hoffmann Edith 32, 33, 60.
 Hóman Bálint 100.
 Homeros 45.
 Horányi 86.
 Horatius 51, 52.
 Horowitz, Adalbert 86.
 Horn Ede 6.
 Horváth János 39, 54, 67.
 Hradszky, Josephus 84.
 Hubai Helena 80.
 Hubay Ilona: Joó Tibor 1901—1945-
 123.
 L'Humanité 149.
 Huszti József 50, 78.
 Huxley, Aldous 137.
- Ici Paris 149.
 Ignotus 4, 8.
 Ignotus Pál 4, 8.
 Illyés Gyula 142.
 VIII. Ince pápa 22.

- Incze Henrik 6.
 Incze Sándor 6, 8.
 Indig Ottó 4, 8.
 Isabella d'Este 61.
 Jagellók 39.
 Jaligny, Guillaume de 28, 29.
 Jalsith János 66.
 Jankovich Miklós 86.
 János szobrász 59.
 Janus Pannonius 38, 49, 50, 63, 65, 66,
     74, 77, 78, 83, 85, 87.
 Jármay Ferencz 119.
 Jászai Samu 4, 8.
 Jászi Oszkár 4, 8.
 Jaulme, A. 35.
 Jávör Egon: Hét kéziratposzonyi
     missale a Nemzeti Múzeumban. K.
     Waldapfel Eszter 139.
 Joannes Antonius Pius 82.
 Jób Dániel 4, 8.
 Józ Tibor 1901—1945. Hubay Ilona 123.
 Jordanus 65.
 Jósika Judit 106.
 József Attila 142.
 Juhász Gyula 142.
 Juhász László 58.
 Justh Zsigmond 146.
 Kabos Ede 4, 8.
 Kaczér Illés 4, 8.
 Kádár Imre 6, 8.
 Kadosa Marczel 6, 8.
 Kahána Mózes 4, 8.
 Kálmán Jenő 6.
 Kálnoki Izor 6, 8.
 Karácsony Benő 6, 8.
 Karácsonyi Aladár 99.
 Karácsonyi J. 69.
 Karczag Vilmos 6.
 Kardos László 6.
 Kardos Tibor 141.
 Karinthy Frigyes 6, 8.
 VIII. Károly 22, 24, 28, 29, 30, 36, 37.
 Károlyi Anna 99.
 Károlyi István 100, 102, 103, 104, 105,
     106, 107, 108, 109.
 Károlyi Sándor 99—101.
 Károlyi Sándor önéletrajzának ismeret-
     len részlete. 1698—1703. Pásztor La-
     jos 99.
 Kárpáti Aurél 147.
 Karsai Géza: Középkori vízkereszt-játé-
     kok. Gábrriel Asztrik 140, 141.
 Kassák Lajos 142.
 Katona István 118, 119.
 Kelényi B. Ottó 80.
 Kellermann Bernhard 5, 9.
 Kemény Simon 6, 8.
 Kenéz-Kurländer Ede 4.
 Kéri Pál 6.
 Kerr Alfred 5, 9.
 Kertész Mihály: A Népszava története.
     Kő István 141, 142.
 Keserű Mihály 53, 56, 72, 78.
 Kis Albert 112, 114.
 Kis Balás 105, 106, 118.
 Kisch Egon Ervin 5, 9.
 Kiss, Jos.: Parthologia de venae sectione
     131. — —: De educatione Puerorum
     131.
 Kiss József 4, 8.
 Kiszlingstein 145.
 Klimes Péter 40.
 Bárány Klobusitzky Ferenc 106, 118.
 Kner Izidor 4.
 Kniewald Károly 141.
 Kóbor Noémi 4, 8.
 Kóbor Tamás 4, 8.
 Kolisev 129.
 Koller, Josephus 69.
 Kollonics Lipót 102, 106, 108, 116.
 Kolosvári 75.
 Kolosváry-Borcsa Mihály 9, 11, 13, 16,
     19.
 Kohn Sámuel 6.
 Komját Aladár 6, 8.
 Komjáthy 146.
 Komlós Aladár 6, 8.
 Kemor András 6, 8.
 Komor Gyula 6, 8.
 Koncz Gábor 106.
 Kontz Judith 106, 107, 109.
 Korcov 126.
 Korcsmáros Nándor 4, 8.
 Kossányi Béla 146.
 Kosztolányi Dezső 142.
 Kozoca Sándor 145.
 Kő István: Kertész Mihály: A Népszava
     története 141.
 Kőműves Imre 6.
 Könyvkiadás Észak-Németországban: B.
     P. 137.
 Könyvtárak Kanadában: B. P. 134.
 Könyvtárközi Bizottság 147.
 Körber Lili 5, 9.
 A kötelezpéldányszolgáltatás fejlődése és
     visszaesése az utóbbi évtizedekben.
     Gáspár Margit 124.
 Köznevelés 145.
 Kraller 13.
 Krepuska Gyula 13.
 Krilov 127.
 Kronszteld generális 112.
 Korpfi Lajos 58.
 Kretschmayr, Heinrich 41.
 Kruttsai Márton 106, 107.
 Kubitzky György 102.

- Kujáni Gábor 65, 66.
 Kulm, Adam: Tabella anatom. 131.
 Kunfi Zsigmond 4, 8.
 Kunszeri Gyula 147.
 Kuthi Sándor 6.
 Külföldi Viktor 142.
 II. Lajos 66, 80, 85, 88.
 XI. Lajos 22.
 XII. Lajos 57.
 Lakatos László 4, 8.
 Lang, Vincenz 40.
 Lascaris 44, 76.
 Lassalle Ferdinánd 5.
 Latzkó Andor 6.
 Lauer, P. 35, 36.
 Lázár Miklós 4, 8.
 Lechmann, Rosamond 137.
 Lederer Rudolf 146.
 Legrand, Émile 76.
 Lendvai Lehel 6.
 Lengyel Géza 6.
 Lengyel Menyhért 4, 8.
 Lenin 127.
 Lenin-könyvtár 126—130.
 A Lenin-könyvtár. Szemző Piroska 126.
 Lenkei Henrik 4, 8.
 X. Leó pápa 77, 87.
 Lestyán Sándor 6, 8.
 Lesznai Anna 6.
 Les Lettres Françaises 149.
 Lewis Sinclair 137.
 Liberation 149.
 Library of Congress 128, 129.
 Libre Soir 149.
 Libres 149.
 Ligeti Ernő 6, 8.
 Linzbauer 133.
 I. Lipót 108, 111.
 Ljubić, Simeon 70, 82.
 Lobkovic Bohuslav 56, 57, 68.
 Lóránth László 6.
 Lossontzi Miklós 103.
 Lubranki, Jan 66, 82.
 Ludwig, Emil 5, 9.
 Lukács György 4, 8.
 Lukács Gyula 6.
 Lukács Pál 69, 70.
 Luxemburgi Fülöp 25.
 Macedonai László 81.
 Madai, Steph.: De Peste 131, 133.
 Magyar Könyvzemle 141.
 Magyar Lajos 6.
 Magyá Sebestyén 54, 67.
 A mai olasz könyvkiadás: B. P. 135.
 Maiolus Laurentius: Epiphilides in dialecticis 50.
 Majos István 119.
 Makai Emil 6, 8.
 Malagola, Carlo 65.
 Malaparte: Kaput 137.
 Mandes Catulle 6.
 Manszfeld 116.
 Manutius, Paulus 72, 83.
 Marchesi, Concetto 95.
 Marczali Henrik 60.
 Markovits Rodion 4, 8.
 Márkus József 4, 8.
 Marschal, Henr.: De Obstetritia 131.
 Marx—Lenin-intézet 126.
 Marx, Karl 5, 9.
 Matyasótzky László 106.
 Mátyás fia Pál 49.
 Mátyás király 22, 23, 29, 30, 32, 36, 37, 38, 49, 57, 59, 62, 63, 82.
 Mátyus, St.: Dietetika 131.
 Maugham, Somerset 137.
 Maurois André 5, 9.
 Mazerolles 34.
 Mayer Erzsébet 47.
 Medici, Giovanni 77.
 Medrey Zoltán 13.
 Megyericeei János 83, 84.
 Melanchton 78, 79.
 Méril, E. du 140.
 Mezei Ernő 4, 8.
 Mezei Imre 6.
 Mezei Mór 4, 8.
 Mezőfi Vilmos 4, 8.
 Miasa Rabbach 5, 9.
 Midi Cité-Soir 149.
 Mihalik Sándor 146.
 Miklós Jutka 6.
 Miksa császár 57, 62.
 Miskolczy: Manuale chirurg. 131.
 Miskolczy Henrik 6.
 Modern Library 135.
 II. Mohammed 22.
 Molnár Ákos 4, 8.
 Molnár Ferenc 4, 8.
 Molnár Jenő 4, 8.
 Moly Tamás 6, 8.
 Momsen Theodor 83.
 Le Monde 149.
 Mondes 149.
 Montale 137.
 Montecuculi 113, 114, 117, 118.
 Monte del Fora 37.
 Mónus Illés 4, 8.
 Moravia: Agostino 137.
 Morawski, Casimir 51, 67.
 Csulai Mór Fülöp 50, 53, 56, 63, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 77, 82, 83.
 Morgan Charles 137.
 Moricz hadnagy 115.
 Morin, Germain 141.
 Morpurgo, Marco 44.

- Morus Tamás: Utopia 79.
Motsi, Carl: Initium artis obstetriciae 131.
Munkás Heti-Krónika 142.
Muretus 98.
Musitany: Chirurgia 131.
Musurus 45, 75, 76. —: Etymologicum magnum Graecorum 76, 77.
Müller Albert 13.
- Nádas Sándor 4, 8.
Nagy Endre 6, 8.
Nagy Gergely 100.
Nagy Getzi 104, 105, 107, 109.
Nagy Imre 4, 8.
Nagy Iván 68.
Nagy Miklós 104, 107.
M. Nagy Ottó 130.
Nagy Péter cár 127.
Nagy Samu 6.
Nagy Zoltán 6.
Nigrelli generális 114, 116, 118.
La Nation 149.
La Nef 149.
Népszava 141, 142.
Nolhac, Pierre de 44, 61, 64, 67, 70.
Nordau, Max 5, 9.
Norden, Edouard 73.
Nóti Károly 4, 8.
Les Nouvelles Littéraires 149.
- Ocskay László 119, 120.
Officium stellae 141.
Olasz Könyvkiadók és Könyvkereskedők Egyesülete 136.
Olasz Szerzők Szövetsége 136.
Olivier le Prince 25.
Omont, Henri 44.
Opotosuh Josef 5, 9.
Orosz Pál 118.
Országos Gyűjteményügyi Bizottság 146.
Orvosi Tár 131.
Osváth Ernő 4, 8.
Óvári 75.
Óváry Lipót 69, 82.
Ovidius: Metamorphosis 71, 72.
- Páál Deák, I. Deák Pál.
Paál Jób 6.
Palágyi Lajos 6, 8.
Palágyi Menyhért 6, 8.
Pálffy Miklós 116, 118.
Pályi Ede 6.
Pápai Páriz: Pax Corporis 131.
Pap Károly 6.
Le Parisien-libre 149.
Pasqualigo, Pier 70.
Pastorello, Ester 44.
Pásztor Árpád 5, 8.
- Pásztor Lajos: Károlyi Sándor önéletrajzának ismeretlen részlete. 1698—1703. 99.
Patai József 6, 8.
Paulus Pannonius 49, 74.
Pauly 76.
Pelei Tamás 80.
PEN-klub 136.
Perényi Gábor 67.
Petantius, Felix 86.
Peterdi Andor 5, 8.
Petrik 133.
Pharmacopoea Austr. Provinc. Viennae et Posoniae 131.
Philephus 76.
Philostrates: De Vita Apollonis Tyenei 80.
Picus, Joannes Franciscus 73.
Pierre Le Rouge: La Mer des Hystoires 35.
Piso Jakab 66.
Platon 76.
Plantus 56, 70.
Plenck, Jos. Jac.: Taxa medicom 131.
—: Anat. 131. —: Chirurgia, Pharmacopoea, Morbi oculorum, Morbi cutanei, Solutio Mercurij, Institutio 132.
Plethon Gemisthos 43.
Plinius: Historia naturalis 89.
Pogány József 5, 8.
Poliziano 73.
Poltoracki 126.
Le Populaire 149.
Pray-kódex 139, 140.
Prévost, Jehan 36, 37.
Propper Sándor 5, 8.
Proust, Marcel 6.
Pulszky Ferenc 146.
Puskin 127.
- Quarin, Jos.: Methodus medendi 132.
Quintilianus 55, 73.
- Radnóti József 5, 8.
Radnóti Miklós 6, 8.
Radó Polikárp 35, 145.
I. Rákóczi Ferenc 117.
II. Rákóczi Ferenc 100, 101, 112, 113.
Rapaich R. 68.
Ráskai Ferenc 5, 8.
Rátz, Sam.: Phisiologia, De febre scarlatina, Chirurgia forensis, De medicamentis, Instructiones 132.
Rédey Tivadar 123.
Regius, Raphael 54, 55, 71, 72, 78, 82, 83.
Reichard Piroška 6.
Relle Pál 5, 8.

- Renaissance 149.
 Renaudet, A. 86.
 Renouard 44, 45, 71, 76, 81, 84.
 La République Française 149
 Reuchlin 79.
 Révész Béla 5, 8, 142.
 Révész Izso 11, 13.
 Révész Mária 65, 69, 81, 84, 88.
 Révész Mihály 5, 8.
 Reviczky 146.
 Ricordi 136.
 Riegel, O. W. 147.
 Roboz Andor 6.
 Roboz Imre 5, 8.
 Roheim Géza 5, 8.
 Rolland, Romain 129.
 Romulus Amasacus 85, 86, 88, 89, 90.
 Rónai Mihály András 6.
 Rózsa Miklós 6.
 Royce 129.
 Rumjancev Múzeum 126.
 Rupprich, Hans 41.
 Saba 137.
 Sabbadini, Remigio 73.
 Sabelicus, Antonius 40.
 Salten, Felix 5, 9.
 Saluzzo, Gianlodovico 88.
 Salvatorelli 137.
 Samassa 75.
 II. Sándor cár 126.
 Sanudo, Marino 52, 59, 69, 71, 83.
 Saphr, Moritz Gottlieb 6.
 Sárhegyi Mátyás 117.
 Saroyan, William 137.
 Sásdi Sándor 6, 8.
 Sas László 6.
 Sass Irén 5, 8.
 Scharschmidt, Aug.: Tabella anat. 132.
 Schlick 111, 120, 121.
 Schmeling, Max 137.
 Schnitzler, Arthur 5, 9.
 Schosulin, Mich.: De Medicamentis 132.
 Schöpflin Gyula 147.
 Schrauf Károly 39.
 Schrotty Pál 99.
 Schuyt, Florent: Renatus des Cartes, De homine, cum figuris 132.
 Schück, Julius 44.
 La Semaine économique 149.
 Seneca 70. — —: Quaestiones naturales 88, 90, 92, 94, 95, 96, 97.
 Sennyei Erzsébeth 109.
 Báró Sennyei Ferencz 106, 109.
 Báró Sennyei István 103, 119.
 Báró Sennyei Pongrácz 109.
 Severin: Medicina et chirurgia 132.
 Severitanus 86.
 Sforza, Bianca 23.
 Shaw, G. B. 137.
 Simonyi Ernő 24, 25, 26.
 Simonyi Zsigmond 103, 110, 121.
 Slechta, Jan 42, 51, 56.
 Sodalitas Danubiana 51.
 Sokolov Nachum 6.
 Somlyó Zoltán 5, 8.
 Somogyi Béla 5, 8.
 Somogyvári Hetény 100.
 Sós Endre 5, 8.
 Sörös Pongrácz 65, 87, 88.
 Steidle 133.
 Steinbeck John 137.
 Stejdele, Raphael: De obstetricia, Praxis Obstetriciae 132.
 Stich, I. Schlick.
 Störck Anton: Praxis med. — —: Manuale chirurg. — —: De arte medendi 132.
 Strozza 77.
 Sylvester János 78.
 Sz. P.: A Budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Sajtótudományi Intézete 147.
 Szabó 133.
 Szabó Dezső 39.
 Szabó Ervin 5, 8.
 Szabó Imre 6, 8.
 Szabolesi Lajos 5, 8.
 Szabolesi Miksa 5, 8.
 Szalay László 99, 101, 102, 121.
 Szántai, St. 131, 132.
 Szántó György 6, 8.
 Szapáry Pálné, I. Károlyi Anna.
 Szarvas Gábor 103, 110, 121.
 Szatmári Ferenc 58, 65.
 Szatmári György 53, 56, 66, 67, 81.
 Szatmári Mór 5, 8.
 Székely Nándor 6, 8.
 Szekfű Gyula 100.
 Szemerjay, Sam. 131, 132.
 Szemerjay, St. 131, 132.
 Szemző Piroška: A Lenin-könyvtár 126, 128.
 Szenes Béla 6, 8.
 Szent-Györgyi Gellért 86.
 Szép Ernő 5, 8.
 Szétsényi Pál 103.
 Szfurim Mendale Moscher 5.
 Szigeti Kilián 141.
 Szilágyi Géza 5, 8.
 Szilágyi Loránd 53, 55, 69.
 Szind: De morbis Equorum 132.
 Szinnyei 133.
 Szirmai István 112.
 Szirmai Rezső 6, 8.
 Szluha Ferencz 112.
 Szomaházy István 5, 8.

- Szomori Emil 6, 8.
 Szomoró Dezső 5, 8.
 Szőke Szakáll 5, 8.
 Szűcs László 147.
 Szűcz János 119.
- Tábori Kornél 6, 8.
 Tábori Róbert 6, 8.
 Tamás Sári 6.
 Tamási Áron 147.
 Tasnádi-Kubacska András 13.
 Tass Tivadar 147.
 Tauchnitz 138.
 Báró Tavanád, I. Thavonath Lajos.
 Te Deum 141.
 Telekessy István 120.
 Teller Frigyes: Magyarország középkori
 hangjelzett kódexei 141.
 Temps présent 149.
 Terentius 70.
 Thalcié 65.
 Thallóczy Lajos 68.
 Thavonath Lajos 111, 120.
 Theocritus 44.
 Thienemana Tivadar 47, 67.
 Thököly Imre 113.
 Thuasne, L. 22.
 Thurzó Zsigmond 50, 51, 53, 54, 56,
 71, 72, 73, 74.
 Times 148.
 Tiry László 147.
 Tissot: De arte medendi, — —: De
 obstetritia 132.
 Tokai Ferentz 102.
 Toller, Ernst 6.
 Tolnai Alexand.: De Luc Pecorum,
 — —: De arte veterinar. 132.
 Tolnai Lajos 146.
 Tolnay 133.
 Tolsztoj 127.
 Tomiczki Péter 97.
 Tolosanus Pinus 64.
 Torday kapitány 119.
 Tóth-Szabó Pál 54, 70.
 Török Pál 68.
 Tractus Stellae 140, 141.
 Tragurinus, Andronicus Matthaeus 58.
 Tragy Hieron: Pharmaceut. 132.
 Trencsényi-Waldapfel Imre 86.
 Trevelyan, G. M. 137.
 La Tribune économique 149.
 Trócsányi Zoltán: A budapesti német
 könyvharácsolás 1, 147.
 Truhlař, Josef 42, 56.
- Újhelyi Nándor 5, 8.
 Ujvári Jenő 6.
 Ujvári László 6.
 Ujvári Péter 6, 8.
- II. Ulászló 38, 39, 57, 62, 69, 70.
 Ungaretti 137.
- Vadnai László 5, 8.
 Vajda 146.
 Vajda Ernő 6, 8.
 Valla, Georgius 40.
 Valla, Laurentius 73.
 Valentini Cesare 23.
 Valentinus Pannonius 81.
 Vály St.: Herbarium 132.
 Vámbéry Ruzstem 6.
 Vándor Iván 6, 8.
 Váradi Béla 99.
 Váradi Péter 63, 68, 75.
 Várday Ferenc 69.
 Vargha László 146.
 Vári Rezső, I. Weiss Rezső.
 Varjas Béla 145, 146.
 Varju Elemér 32, 35.
 Várnai Dániel 6.
 Várnai Zseni 5, 8.
 Vázsonyi Vilmos 5, 8.
 Vay Ádám 112.
 Vay László 112.
 Vécsey Jenő: K. Dedinszky Izabella:
 Zeneművek 1936—1940. 142.
 Vég, Andr.: 131, 132, 133.
 Vég, Gyula 80.
 Venturi 136.
 Vérard, Antoine: Josephus, De la bataille
 judaïque 35.
 Verbőczy István: Tripartitum 75.
 Veress Endre 41, 55, 65, 69, 71, 72, 75,
 85, 87, 88, 89, 93, 95, 97.
 Veszprémi, Steph.: De obstetritia 132.
 Vergilius 51, 52, 56, 57, 80.
 Vér Andor 6.
 Verő György 6.
 Vértesi János 76, 77.
 Vészi József 6, 8.
 Vidor Marczel 6.
 Villányi Andor 6.
 Vinciguerra 136.
 Vitéz János 75, 78, 87.
 Volstein: Morbis Equorum 133.
 Voltschmiedt: Praxis med. 133. — —:
 Anatomia 133.
- Wagner, Franciscus 118.
 K. Waldapfel Eszter: Jávör Egon: Hét
 kéziratposzonyi missale a Nemzeti
 Múzeumban 139.
 Waldapfel Imre 63.
 Wallesz Jenő 6, 8.
 Waltherr Imre 99, 100, 118.
 Warham, William 46.
 Wassermann Jakab 5, 9.
 Weinberger József 11.

Weinhold, K. 140.
Weiss Rezső 85, 86, 90, 98.
Weltner Jakab 5, 8.
Wenzel Gusztáv 35, 58, 62.
Werfel, Franz 5, 9.
Weszprémi István 130, 133.
Whitney, Arthur 147, 148.
Wilkey 128.
Wissowa 76.
Woodehouse P. G. 137.

Xenophon 80. 82.

Young, Ch. 140.

Zangwill Izrael 5, 9.

Zapolya János 110.

Zarek Ottó 5, 9.

Zelk Zoltán 6.

Zempléni Gyula 6.

Zerkovitz Béla 6.

Zielinsky, Th. 74.

Zolnai Klára 1892—1945. G. A. 122.

— —: Bibliographia bibliothecae regis
Matthiae Corvini 122, 123.

Zombory, G. 131, 132.

Zweig, Ottó 5, 9.

Zweig, Stephan 5, 9.

Zsámboki János 130.

Zsedényi Béla 147.

Zsolt Béla 5, 8.

Zsukov 127.

TARTALOM.

	Lap
Trócsányi Zoltán: A budapesti német könyvharácsolás	1
Berkovits Ilona: Egy Corvin-kódex származása	22
Gerézdi Rabán: Aldus Manutius magyar barátai	38
Pásztor Lajos: Károlyi Sándor önéletrajzának ismeretlen részlete 1698— 1703	99
Kisebb közlemények: G. A.: Zolnai Klára 1892—1945. — HUBAY ILONA: Joó Tibor 1901—1945. — GÁSPÁR MARGIT: A kötelespél- dányszolgáltatás fejlődése és visszaesése az utóbbi esztendőkbén. — SZEMZŐ PIROSKA: A Lenin-könyvtár. — DIÓSAI ELEKES GYÖRGY: Borbélysebeszek könyvtára	122
Figyelő: Könyvtárak Kanadában. — A mai olasz könyvkiadás. — Könyv- kiadás Észak-Németországban	134
Ismertetések: JÁVOR EGON: Hét kéziratoss pozsonyi missale a Nemzeti Múzeumban. (Ism.: K. WALDAPFEL ESZTER.) — KARSÁI GÉZA: Középkori vízkereszt-játékok. (Ism.: GÁBRIEL ASZTRIK.) — KERTÉSZ MIHÁLY: A Népszava története. (Ism.: KÖ ISTVÁN.) — K. DE- DINSZKY IZABELLA: Zeneművek 1936—1940. (Ism.: VÉCSEY JENŐ.) ..	139
Hírek: Nemzeti Múzeumi terveink — A Léderer Rudolf-féle könyvtár — Országos Gyűjteményügyi Bizottság — Erneyi József kéziratgyűjte- ménye — Könyvtárközi Bizottság — Bisztray Gyula — Berkovits Ilona — A Budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem Sajtótudo- mányi Intézete — Franciaországban megjelenő lapok	145
Résumé — Extract — Inhaltsangabe	150
Név- és tárgymutató	158

A Magyar Könyvszemle 1945. évi I—IV. füzete 1946 márciusában jelent meg.

A szerkesztésért Varjas Béla, a kiadásért Droszt Olga felel.

46.160. — Egyetemi Nyomda, Budapest, (F.: Tirai Richárd.)

MAGYARORSZÁG IDŐSZAKI SAJTÓJÁNAK KÖNYVÉSZETE:

I. Dezsényi Béla: A magyar hírlapirodalom első százada. 1705—1805.
Budapest, 1941. 8°, 66 lap.

Alapára 5 pengő.

IV. Kemény György: Magyarország időszaki sajtója. 1911—1920.
Budapest, 1942. 8°, 474 lap.

Alapára 34 pengő.

VII. Monoki István: A magyar időszaki sajtó a román uralom alatt.
Budapest, 1941. 8°, 266 lap.

Alapára 16 pengő.

AZ ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR KIADVÁNYAI:

XIX. Radó Polikárp O. S. B.: Nyomtatott liturgikus könyveink kézírásos bejegyzései.

Budapest, 1944. 8°, 124 l.

Alapára 5 pengő.

XX. Teller Frigyes: Magyarország középkori hangjelzett kódexei.

Budapest, 1944. 8°, 35 l., 1 t.

Alapára 5 pengő.

MAGYARORSZÁG ÉVI KÖNYVÉSZETE

1941.

*A magyarországi nyomdák és egyéb
sokszorosítóvállalatok 1941. évi
kötelességszolgáltatása és nyom-
tatványai (könyvek, hírlapok,
folyóiratok, térképek, zeneművek)*

C Í M J E G Y Z É K E.

Budapest, 1944. 8°. 1000 lap.

Az Országos Széchényi Könyvtár kiadása.

ALAPÁRA: 60 PENGŐ.